BS476
.D64

Library of Princeton
OCT 4 1899
Theological Seminary

Division BS476
Section D64
No.

HERMENEUTIEK

VOOR DE

SCHRIFTEN DES NIEUWEN VERBONDS

DOOR

J. I. DOEDES,

Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Utrecht.

Derde, zeer vermeerderde, druk.

UTRECHT,

KEMINK & ZOON.

1878.

Voor de Exegese.

— Ἆράγε γινώσκεις ἃ ἀναγινώσκεις;

— Πῶς γὰρ ἂν δυναίμην ἐὰν μή τις ὁδηγήσει με;

Hand. d. Apost. 8: 30, 31.

Voor de Hermeneutiek.

Habent suam utilitatem praecepta.

MELANCHTON.

VOORREDE.

„In de volgende bladen,” zoo ongeveer schreef ik twaalf jaren geleden, „ontvangt men de vrucht van studiën, waartoe én mijne liefde voor de exegese van het Nieuwe Testament én mijne lessen over de Hermeneutiek aan de Utrechtsche Hoogeschool mij geroepen hebben. Mocht men er iets in aantreffen, dat de goedkeuring van deskundigen waardig wordt geacht, ik heb dit dan te danken aan de voortreflijkste hermeneuten en exegeten van vroegeren en lateren tijd, in wier scholen en aan wier voeten ik als discipel door het gebruik van hunne werken en wenken gezeten heb. Dat ik, ofschoon er zooveel goeds over de Hermeneutiek voor de Schriften des N. V. geschreven is, ook in Nederland, toch nog eene Hermeneutiek uitgeef, is zoowel ten behoeve van mijne lessen over de Uitlegkunde, waarbij ik dit geschrift als leiddraad wensch te gebruiken, als met het oog op de vele vrienden van de Exegese des Nieuwen Testaments in Nederland, die misschien nóg wel eens eeñ geschrift over de Hermeneutiek voor het N. T. in onze moedertaal willen lezen. Evenmin als voorts op het gebied van de exegese des N. T. het laatste beslissende woord is gesproken, behoeft men, naar ik meen, het er voor te houden, dat het gesproken is op het gebied der Hermeneutiek. Al was er ook niets nieuws te zeggen, toch zou het goed zijn, dat het algemeen voor waar erkende van tijd tot

tijd nog eens weder in een anderen vorm werd voorgedragen, om het alzoo verfrischt onder de oogen van een jonger geslacht te brengen. Wij hebben voorts een ouden roem optehouden en nieuwe lauweren op exegetisch gebied te behalen. Er is nog veel te verrichten. Aan commentaren hebben wij vooreerst minder behoefte, dan wel aan eene afzonderlijke grondige behandeling van moeilijke pericopen, plaatsen en woorden. Ik zou volstrekt niet treuren, als wij vooreerst van commentaren verschoond bleven. Onder het vele, dat een commentarius geeft, is dikwijls te weinig w a a r l ij k n i e u w e n t e g e l ij k j u i s t g e z i e n, dan dat het niet in veel beknopter vorm zou kunnen en mogen meêgedeeld worden. Verder zie ik niet in, dat men telkens weer op nieuw in commentaren allerlei gevoelens, opvattingen en verklaringen moet vermelden, beoordeelen en wederleggen, indien zij reeds meer dan eens in commentaren op voldoende wijze wederlegd zijn. Waarom dan niet eenvoudig verwezen naar hetgeen men elders reeds goed gezegd vinden kan? Men zou alleen het allerbelangrijkste kunnen bespreken, en hetgeen van ondergeschikt belang en elders reeds afgedaan is kunnen laten rusten. Reuss zegt ergens (in zijne Gesch. der H. Schr. N. T. *bij* § 586), *„dat, terwijl de Rationalisten in hunne exegetische werken niemand aanhaalden dan hun eigen gezond menschenverstand, niet eenmaal elkander, daarentegen met het terugkeeren tot het geloof der vaderen in den nieuweren tijd de commentaren op de wijze der Catenen overladen geworden zijn met excerpten uit de schriften der Hervormers en Kerkvaders, en dat deze mode zoo aanstekend is geworden, dat nu bijna ieder exegeet al zijn voorgangers afschrijft en de jongste commentaar in den regel maakt, dat wij alle vroegere kunnen missen.” Al is dit laatste nu misschien wel eenigszins cum grano salis optevatten, waarheid is toch dat, nu eenmaal de verklaringen der Hervormers en Kerkvaders vrij wel bekend gemaakt zijn, men niet aanhoudend bij ieder vers weder zes, acht, tien namen behoeft te noemen*

van exegeten, die dit of dat gevoelen toegedaan waren, of allerlei stukken behoeft overteschrijven uit commentaren, die waarlijk niet tot de bibliographische zeldzaamheden behooren. Men gebruike eens een vier- of zestal van de jongste commentaren op een N. Testamentisch geschrift, en men zal bemerken, dat men nog al eens hetzelfde te lezen krijgt.

Maar afzonderlijke opstellen over die gedeelten van het N. T., waarin voor ons nog altijd iets duisters overgebleven is, daaraan blijven wij behoefte hebben. Zulke gedeelten plaatse men onder den exegetischen mikroskoop, om te onderzoeken, wat nog in nevelen ligt, en om dan te beproeven, die nevelen te doen verdwijnen.

Hoogst aangenaam zou het mij zijn, als ik mocht bemerken, dat hier of daar door de lezing van hetgeen in de volgende bladen besproken is deze of gene, die tot heden nog weinig voor de exegese van het N. T. had geleverd, zich opgewekt gevoelde, om de handen aan het werk te slaan. Het lezen, bestudeeren, verklaren van de Schriften des N. V. draagt menigvuldige heerlijke vruchten voor hem, die er bij voortduring zijn tijd en zijne krachten aan wijdt, en van die vruchten kan weder eene zegenvolle opwekking uitgaan voor de Gemeente des Heeren. Kwijnt de Christelijke Theologie, als de Exegese van het Nieuwe Testament verwaarloosd wordt, wij mogen voor haren bloei eene goede verwachting koesteren, als zij de lieveling blijft ook van onze bekwaamste godgeleerden, en haar deel mag zijn, onder de jongere theologen vele ijverige vereerders te vinden.”

Twee jaren later verscheen een tweede druk, waarin slechts weinig veranderd of bijgevoegd was. Het geheel bleef „aanbevolen aan de belangstelling der vrienden eener gestreng wetenschappelijke exegese van de Schriften des Nieuwen Verbonds.”

Thans smaak ik het genoegen van eene derde uitgaaf in

het licht te zien verschijnen, die eene zeer vermeerderde mag heeten. Hier en daar is iets verbeterd [1]*, op zeer vele bladzijden niet weinig bijgevoegd* [2]*. Wat dit laatste betreft, bij de vroeger reeds door mij met een enkel woord toegelichte plaatsen uit het N. T. heb ik nog een groot aantal andere gevoegd* [3]*, die mij meer en meer gebleken waren zeer goeden dienst in deze mijne Hermeneutiek te kunnen bewijzen. Ik vlei mij met de hoop, dat deze uitbreiding sommigen welgevallig zal zijn. Het geheele geschrift is en blijft voorts, dit weet ik zeer goed, eene zeer ondubbelzinnige oorlogsverklaring aan alle bevooroordeelde en daardoor partijdige, alle ziekelijke en alzoo willekeurige exegese van het Nieuwe Testament. Zulk eene exegese (die den naam van „Exegese" niet verdient!) tegentewerken en zooveel mogelijk onschadelijk te maken is mij een waar genot en eene onbedwingbare behoefte des harten, daar ook ik, even als zoovele duizenden, aan geen geschrift meer te danken heb, dan aan de Schriften des Nieuwen Verbonds, waarom ik het onuitstaanbaar vind, die heerlijke schriften mishandeld te zien door averechtsche uitleggingen en ongeroepen verklaarders, en gaarne het mijne toebreng, om ze te doen verstaan naar der schrijveren oorspronkelijke bedoeling, en ze te doen waardeeren naar de grootheid van den schat, dien zij bewaren.*

Januari 1878. J. I. D.

---

1) Zie vooraal bl. 3 en 4, 12, 35—37.
2) Zie bl. 30, 31, 50—52, 106, 107, 109 en verder onder 3).
3) Zie bl. 57, 67, 68, 74, 80, 81, 84, 85, 89.

INHOUD.

Blz.

INLEIDING. Begrip en omvang der Hermeneutiek voor de Schriften des N. V., § 1—5. Doel en noodzakelijkheid, § 6—8. Geschiedenis, § 9. Wijze van behandeling, § 10. . . . . 1—14

EERSTE DEEL. Overzicht van de verschillende exegetische richtingen, die zich bij de verklaring van de Schriften des N. V. hebben laten gelden, § 11. . . 15, 16

EERSTE HOOFDSTUK. De drie verschillende exegetische richtingen, zooals zij zich vóór de Kerkhervorming in de zestiende eeuw vertoond hebben. De bandeloos willekeurige, § 12. De slaafsch gebondene, § 13. De wettig vrije, § 14. . . . . 17—24

TWEEDE HOOFDSTUK. De drie verschillende exegetische richtingen, zooals zij zich sedert de Kerkhervorming in de zestiende eeuw vertoond hebben. De bandeloos willekeurige, § 15. De slaafsch gebondene, § 16. De wettig vrije, § 17. Aanm. „Verklaringswijzen," die hier niet in aanmerking komen. . . . . 25—42

TWEEDE DEEL. Theorie der exegese van de Schriften des Nieuwen Verbonds, § 18. 43

EERSTE HOOFDSTUK. De taak, die de uitlegger van de Schriften des N. V. te vervullen heeft, § 19—25. . 43—58

Blz.

TWEEDE HOOFDSTUK. De weg, langs welken de uitlegger van de Schriften des N. V. het doel kan bereiken, § 26, 27. . . . . 59— 63

Voorbereidende werkzaamheid, § 28. . . . . . 63— 65

De grammatische verklaring (De woorden. Het spraakgebruik. Het verband. Gelijkluidende plaatsen. Eigenlijk en oneigenlijk optevatten gezegden; gelijkenissen), § 22—36. . . . . . 65— 91

De historische verklaring (Het licht der geschiedenis. De persoonlijkheid des schr. of spr. De historische omgeving van de N. T. geschriften), § 37—39. . . . . 91— 98

De dogmatische verklaring (De zaken in verband met de geheele denkwijze des spr. of schr., de analogia doctrinae), § 40, 41. . . . . 98—102

Zelfstandige studie van het N. T., § 42 . . 102—104

De vertaling, § 43—45 . . . . 104—111

Besluit. § 46, 47. . . . . 111—112

HERMENEUTIEK

VOOR DE

SCHRIFTEN DES NIEUWEN VERBONDS.

INLEIDING.

§ 1. De Hermeneutiek, of theorie van de uitleggingskunst, zet uiteen, hoe men moet te werk gaan bij de verklaring van iemands woorden.

Aanm. Hermeneutiek, ἡ ἑρμηνευτική, nl. τέχνη, van ἑρμηνεύω, uitleggen, verklaren, vertolken, overzetten; ook zijne gedachten schriftelijk of mondelijk in woorden uitdrukken. Hermeneut, iemand die anderen in de Hermeneutiek of theorie van de uitleggingskunst onderwijst; ἑρμηνευτής, uitlegger, iemand die verklaart. Hermeneutisch, (hermeneutisch standpunt, hermeneutische regelen) ἑρμηνευτικός, tot het uitleggen, verklaren behoorende, daartoe geschikt. Ἑρμηνεία, eigl. uitdrukking van de gedachten door woorden; verklaring, uitlegging; ook een commentaar op een geschrift. Zoo ook διερμηνεύω enz. — Is Hermeneutiek alzoo eigl. de kunst van het ἑρμηνεύειν of van de ἑρμηνεία, het woord wordt nu doorgaans gebruikt, om de theorie van die kunst aanteduiden, of de leer van hetgeen bij het ἑρμηνεύειν in acht te nemen is.

Exegese, ἐξήγησις, van ἐξηγέομαι, aanvoeren, aanvoerder zijn, leiden, aanwijzen, uiteenzetten, verklaren, verhalen, inzonderheid van waarzeggers en priesters. Exegeet, ἐξηγητής, iemand die iets aanwijst, uitlegt, verklaart, inzonderheid de gids, die vreemdelingen de merkwaardigheden van eene plaats aanwijst. Te Athene waren ἐξηγηταί zij, die op teekenen en wonderen acht moesten slaan en in de heilige gebruiken onderricht moesten geven. Ἐξηγητικός, (exegetisch, exegetiek = de kunst van het ἐξηγεῖσθαι, de theorie van die kunst) tot de ἐξήγησις behoorende; τὰ ἐξηγητικά, boeken over de verklaring van wonderteekenen; ἐξήγησις uitlegging, verklaring, ook de verklaring van een boek, een commentaar.

In het N. T. vindt men ἑρμηνεύω (*vertalen*) Joh. 1:39, 43. 9:7. Hebr. 7:2. ἑρμηνεία (*verklaring* of *uitlegging*) 1 Kor. 12:10. 14:26. Voorts διερμηνεύω (*vertalen*) Hand. 9:36, (*verklaren* of *uitleggen*) Luk. 24:27. 1 Kor. 12:30. 14:5, 13, 27. διερμηνευτής (*uitlegger*) 1 Kor. 14:28.

Ἐξηγέομαι (*verklaren*) komt voor Joh. 1:18; (*verhalen*) Luk. 24:35. Hand. 10:8. 15:12, 14. 21:19.

§ 2. Om iemands woorden juist voor anderen te kunnen verklaren, moet men ze zelf verstaan; anders kan men ze voor anderen niet verstaanbaar maken. Men verstaat iemands woorden, als men er hetzelfde bij denkt, dat de schrijver of spreker er bij gedacht heeft en er ook bij gedacht wilde hebben. Zoo verklaart men ook iemands woorden juist voor anderen, als men hen in staat stelt er hetzelfde bij te denken, dat de schrijver of spreker er bij heeft gedacht en bij wilde gedacht hebben.

Aanm. 1. Om iemands woorden te verstaan, om een schrijver of spreker te begrijpen, moet men diens woorden voor zichzelven verklaren. Daartoe heeft men de Hermeneutiek evenzeer noodig, als wanneer men als uitlegger voor anderen optreedt.

Aanm. 2. Bij de verklaring van eenig geschrift heeft men niet te vragen, wat de lezers, voor wie het bestemd was, er bij ge-

dacht hebben, maar wat zij naar de bedoeling des schrijvers er bij moesten denken. Het is bij de verklaring te doen om de gedachten van den schrijver of spreker, voor zoover hij ze in zijne woorden voor anderen uitgedrukt heeft. Dit neemt niet weg, dat het voor de verklaring van een of ander gezegde dikwijls ook van veel belang is te onderzoeken, hoe de hoorders het hebben opgevat. Maar dit behoeft hier niet ter sprake gebracht te worden.

Aanm. 3. Hetgeen in het vervolg over het verstaan en verklaren van eenig geschrift, van de woorden eens schrijvers gezegd wordt, geldt ook voor het verstaan en verklaren van de woorden dergenen, die in het een of ander geschrift sprekende optreden.

§ 3. Op de vraag, of in de Hermeneutiek een onderscheid is aantenemen tusschen *uitleggen* en *verklaren* (tusschen explicare, ἐξηγεῖσθαι, en interpretari, ἑρμηνεύειν), kan men antwoorden, dat *uitleggen* eigenlijk is het ontvouwen van hetgeen in de woorden opgesloten ligt (involuta evolvere), en *verklaren* meer het duidelijk maken van hetgeen niet duidelijk is, door het aanbrengen van licht over het duistere (obscuris lucem addere). In het algemeen heeft de *uitlegging* meer met de woorden, de *verklaring* meer met de zaken te doen. Maar wij zijn niet gewoon in de Hermeneutiek bij het gebruik van deze beide woorden altijd dat onderscheid in het oog te houden en kunnen ze ook meestal zonder schade door elkander gebruiken.

Aanm. 1. Wat ἑρμηνεύω en ἐξηγέομαι aangaat, beide werkwoorden beteekenen uitleggen, verklaren; maar ἑρμηνεύω is ook vertalen, en ἐξηγέομαι ook verhalen; ἑρμηνευτής en ἐξηγητής zijn beide gebruikelijk voor iemand die uitlegt, verklaart, en ἑρμηνεία zoowel als ἐξήγησις wordt gebruikt van een commentaar op een geschrift. Voor Hermeneutiek zou men derhalve ook Exegetiek

kunnen zeggen. („Hermeneutice, ars interpretandi, non differt ab Exegetice." Clarisse). Tusschen deze beide thans een onderscheid te maken en bijv. met Lücke Exegetiek als de kunst van de exegese en Hermeneutiek als de theorie van de exegese voortestellen, laat zich bezwaarlijk verdedigen.

Aanm. 2. In de praktijk, d. i. hier de Exegese, moet men het onderscheid tusschen uitleggen en verklaren wel in het oog houden. Al heeft men uitgelegd, daarmede is somtijds nog niet alles verklaard, en om tot het verklaren te kunnen overgaan moet toch eerst uitgelegd zijn. Er is waarheid in de onderscheiding van woord- en zaak-verklaring, waarbij evenwel al weder terstond moet aangemerkt worden, dat er eigenlijk van woorduitlegging en zaakverklaring zou moeten gesproken worden. Geenszins kan echter ontkend worden, dát de uitlegging reeds tot op zekere hoogte verklaring is, en de verklaring menigmaal in zekeren zin eene voortgezette uitlegging zou kunnen heeten. Om de bedoeling van den schrijver of spreker te doen kennen, is doorgaans bepaald verklaring noodig. Hoe uitlegging en verklaring moeten vereenigd worden, kan men duidelijk maken door de behandeling van plaatsen, als Matth. 6 : 22, 23; 26 : 39, 63, 64. Luk. 5 : 31. Joh. 1 : 18, 50; 3 : 3, 5 en zeer vele andere.

§ 4. De Uitlegkunde of Uitleggingsleer (Hermeneutiek) voor de Schriften des Nieuwen Verbonds is de theorie van de uitleggingskunst, voorgedragen met het oog op die Schriften en daarop toegepast. Zij leert wat inzonderheid bij de uitlegging en verklaring van de Schriften des N. V. in acht genomen moet worden. Hetgeen de algemeene Uitleggingsleer voorschrijft blijft van kracht in de Hermeneutiek voor de Schriften des N. V.; hetgeen deze laatste eigenaardigs heeft is te verklaren uit het eigenaardige van die Schriften, uit hetgeen haar van andere geschriften onderscheidt. Dit onderscheid bestaat echter niet hierin, dat de schrijvers van die Schriften op eene geheel andere wijze gedacht en hunne gedachten

(formeel) op eene geheel andere wijze uitgedrukt hebben dan andere menschen. Was dit laatste het geval, dan zou er aan eene juiste uitlegging en verklaring van die geschriften door ieder, behalve de schrijvers zelven, gewanhoopt moeten worden. Dat het echter het geval niet is blijkt, wanneer men hunne woorden behandelt in de onderstelling, dat zij zich aan de algemeen geldende regelen van het spreken en schrijven gehouden hebben. Dan toch zijn zij in den regel verstaanbaar, geven dan immers eenen goeden zin.

Aanm. 1. Is de Hermeneutiek voor de Schriften des N. V. de toepassing van de algemeene Uitleggingsleer, de toepassing alzoo van het algemeen geldende voor een bepaald geval, dan is het niet te verwachten, dat de Hermeneutiek voor de Schriften des N. V. zal goedkeuren wat de algemeene Uitleggingsleer veroordeelt, of dat zij zal veroordeelen wat deze laatste te recht voorschrijft. De algemeene Uitleggingsleer wordt in meerdere of mindere mate dagelijks in de zamenleving in toepassing gebracht door ieder, die anderen zoekt te verstaan en te begrijpen. Geen omgang, geen gemeenschap met menschen zou mogelijk zijn, zonder begrip en eerbiediging van hetgeen de algemeene Uitleggingsleer voorschrijft.

Aanm. 2. Op de vraag, of de Hermeneutiek voor de Schriften des N. V. zich niet zeer gevoegelijk met die voor de Schriften des O. V. laat vereenigen, kan geantwoord worden, dat er geen onoverkomelijk bezwaar tegen de vereeniging bestaat. Daar echter de Schriften des N. V. in meer dan een opzicht van die des O. verschillen (taal, soorten van geschriften, denkbeelden, gedeeltelijk ook historische toestanden, enz.) en noch de Hermeneutiek voor de Schriften des N. V., noch die voor de schriften des O. V. schade lijdt, als elk afzonderlijk behandeld wordt, is het verkieslijk, de Hermeneutiek voor de Schriften des N. V. op zich zelve te behandelen.

Aanm. 3. De eerste, die de Hermeneutiek voor de Schriften des N. V. afzonderlijk behandeld heeft, is Christophorus Wolle, in zijne *Hermeneutica N. F. acroamatico-dogmatica certissimis defècatae philosophiae principiis corroborata eximiisque omnium Theologiae Chri-*

stianae partium usibus inserviens. Lips. 1736. 4°. (als Appendix van Blackwalls *Auctores Sacri classici defensi et illustrati*, s. *Critica Sacra N. T.*, door hem uit het Engelsch vertaald).

§ 5. Heeft de Uitleggingsleer voor de Schriften des N. V. te handelen over de methode van uitleggen, over de wijze, waarop men het geschrevene moet verklaren, zij heeft geen onderricht te geven in al de vakken van wetenschap, met welke de exegeet bekend moet zijn, om zijn werk naar den eisch der zaak te kunnen verrichten. Tot de stof, welke de Hermeneutiek behandelt, zijn dus niet al die kundigheden te rekenen, welke overigens op zichzelve wel onmisbaar geacht moeten worden voor den exegeet, maar niet gerekend kunnen worden daar op den voorgrond te moeten treden waar sprake is van de methodologische voorbereiding voor den exegeet en de exegese. Niets anders, maar ook niets minder dan dit laatste, is de Hermeneutiek.

Aanm. 1. De Hermeneutiek staat tot de exegese in dezelfde verhouding als de Katechetiek tot de katechese, de Homiletiek tot de prediking, de Apologetiek tot de apologie en in het algemeen de theorie tot de praktijk.

Aanm. 2. Is de Hermeneutiek de theorie der exegese, dan behandele zij ook niet wat tot een ander gebied behoort, gelijk grammatica, rhetorica, Archaeologie, evenmin als historische kritiek. Men onderscheide in de exegetische propaedeusis de linguistische, de rhetorische, de archaeologische en de hermeneutische. Vgl. mijne *Encyclopedie der Christelijke Theologie* (1876), bl. 66—77.

§ 6. De methodologische voorbereiding voor de exegese van de Schriften des N. V. heeft ten doel:

a. den uitlegger, van wien ondersteld moet kunnen worden, dat hij met de noodige kennis toegerust is, den

weg aantewijzen, langs welken hij die schriften zoo voor anderen zal kunnen verklaren, als de schrijvers zelven het voor hen zouden gedaan hebben;

b. die schriften derhalve zoo te leeren behandelen, dat aan de schrijvers volle recht wedervaart, zoodat hun niets vreemds wordt toegedicht en op geenerlei wijze geweld wordt aangedaan;

c. hun, ten wier behoeve die schriften verklaard worden, alzoo te waarborgen, dat voor hen geheel en al die gedachten worden ontwikkeld, welke de schrijvers in het geschrevene uitgedrukt hebben.

§ 7. De voorbereiding, welke de Hermeneutiek voor de Schriften des N. V. bedoelt, is noodig voor hen, die als exegeten van de Schriften des N. V. optreden:

a. omdat veel van hetgeen van zelf schijnt te spreken en voor de hand te liggen toch door niet weinigen vergeten of uit het oog verloren wordt;

b. omdat er nog altijd eenige strijd bestaat tusschen sommige hermeneuten over de hermeneutische beginselen en methode, en, blijkens de verschillende verklaringen, die er van niet weinige plaatsen gegeven worden, tusschen vele exegeten in de verklaring van vele plaatsen;

c. omdat het gezag, dat door velen aan de Schriften des N. V. wordt toegekend, den uitlegger niet zelden in de verzoeking brengt van aan de woorden een zin toetekennen, dien zij niet hebben, zoodat hij niet uitlegt, maar inlegt.

Aanm. 1. Zonder behoorlijk gevormd te zijn in de school der Hermeneutiek, zal men de taak van uitlegger niet naar behooren kunnen vervullen. Dat zij behoorlijk vervuld wordt, is zoowel

voor de Theologie, als voor de Christelijke Kerk van groot belang. — Bij de **tekstkritiek** is de exegese onmisbaar. Menigmaal toch moet het verband der rede beslissen over de waarde der lezingen. Men denke aan plaatsen als Luk. 2 : 14, Joh. 6 : 51, Rom. 9 : 5, Ef. 1 : 1, 1 Tim. 3 : 16. Bij de **historische kritiek** is goede exegese van groot belang. De echtheid van een geschrift, de geloofwaardigheid van een verhaal, is somtijds niet uittemaken zonder nauwkeurige exegese. Hoe jammerlijk is, uit een exegetisch oogpunt, bijv. het evangelie van Johannes mishandeld! Bij de beschrijving van het **Leven van Jezus** heeft men zonder ophouden met exegese te doen. Bij de z. g. **Bijbelsche Theologie des N. T.** is het exegese van het begin tot het einde, zoodat zij onmogelijk goed kan beoefend worden door iemand, die een gebrekkig exegeet is. In de Bijbelsche Theologie worden de resultaten der exegese verwerkt, en hoe zal men nu het Leerbegrip van Jezus en de Apostelen goed kunnen uiteenzetten, indien men het N. T. niet goed heeft verklaard? — De **Evangelieprediker** moet telkens als uitlegger van de H. Schriften optreden, zoowel bij zijne Evangelieverkondiging en zijn katechetisch onderwijs, als waar hij in de gemeente de bijna ontelbare onjuiste opvattingen van allerlei plaatsen uit het N. T. (met betrekking bijv. tot de leer van den toorn Gods, van de verzoening der wereld met God, van het geloof in den Heer Jezus en de bekeering, van den Heiligen Geest, zooals Hij in de geloovigen woont en werkt, van den Doop en het Avondmaal enz.,) met bedachtzaamheid moet verbeteren. Hoe zal hij het N. T. behoorlijk kunnen verklaren, indien hij niet, met de noodige kundigheden toegerust, ook hermeneutisch goed gevormd is?

Aanm. 2. Dat de weg zich niet zoo geheel van zelf aanwijst, maar aangewezen moet worden, blijkt uit de verschillende verklaringen, die er van vele plaatsen in het N. T. gegeven worden, welke verschillende verklaringen, eenige uitzonderingen niet medegerekend, bewijzen, dat allen niet op hetzelfde standpunt staan, of de hermeneutische regelen niet getrouw gehoorzamen. Een overzicht van de richtingen, in welke de exegeten zich bij de verklaring van de Schriften des N. V. bewogen hebben, zal doen zien, dat niet allen zich bij hun werk volkomen rekenschap hebben gegeven van den plicht des uitleggers, van het recht, dat hij den schrijver moet laten wedervaren. Zulk een overzicht is

voor den hermeneut noodig, om opmerkzaam te kunnen maken op de doolwegen, die vermeden moeten worden, en op de voorname oorzaak van den strijd, waarin men de exegeten met betrekking tot de verklaring van vele plaatsen vroeger en later gewikkeld vindt. Dat er eerlang een einde aan den strijd tusschen de exegeten zal komen, laat zich echter niet verwachten. De oorzaak van het verschil met betrekking tot de opvatting van sommige plaatsen ligt te diep, dan dat de Hermeneutiek den strijd zou kunnen doen eindigen. Men denke bijv. aan de plaatsen, die op het Avondmaal betrekking hebben.

Aanm. 3. Het is volstrekt niet bevreemdend, dat zij, die groot gezag aan de H. Schriften des N. V. toekennen, die Schriften liefst in overeenstemming zien met hunne eigene meeningen en voorstellingen. De verzoeking is dan zeer groot, niet om zich naar die Schriften te voegen; dit laatste doen zij, die voor het gezag van de Heilige Schriften ijveren, waarlijk veel te weinig; maar om van de H. Schriften eene verklaring te geven, door welke zij die Schriften met hunne eigene voorstellingen en meeningen in overeenstemming brengen. Met andere woorden: men wijzigt zijne dogmatiek dan niet naar de H. Schriften, maar laat zich bij de verklaring van de H. Schriften door zijne eigene dogmatiek beheerschen. Had men niet met geschriften te doen, aan welke in de christelijke kerk zoo groot, zoo beslissend gezag — men beslist echter liever zelf — wordt toegekend, men zou doorgaans veel vrijer, veel minder partijdig, veel minder bevooroordeeld tegenover hen staan. Het is niet te ontkennen, dat, als niemand er belang bij heeft wat een schrijver zegt of niet zegt, men er veel minder aan zal denken, hem iets te laten verklaren, dat men hem gaarne hoort zeggen, dan wanneer men zelf verzekert, dat men zijne uitspraken zeker als waarheid eerbiedigen zal. De zoogenaamde „geloovige exegese” is waarlijk niet altijd de meest getrouwe en onbevooroordeelde exegese geweest. „Geloovig” werd dikwijls met „kerkelijk rechtzinnig” verward. Wil men de Heilige Schriften des N. V. waarlijk eeren, men moet ze vrij laten spreken en nimmer iets anders laten zeggen, dan zij werkelijk zeggen. Den uitlegger, die begint met de verzekering, dat hetgeen in het N. T. geschreven staat reeds daarom voor hem waarheid is, omdat het daar geschreven staat, en die zoo plechtig verklaart, dat hij in de Schrift Gods Woord ziet en eer-

biedigt, hem vooral mag men wel toeroepen: zie dan vooral toe, dat gij die Schriften niet laat zeggen wat gíj er gaarne in lezen zoudt, om uwe eigene denkbeelden te kunnen doen doorgaan voor de Schriftleer of „Gods Woord.” De eer van voor de „norma credendorum” gehouden te worden is de H. Schriften des N. V. niet zelden ook op de eer van het martelaarschap te staan gekomen. Wat heeft men al niet uit dat N. T. gehaald, d. i. wat heeft men er al niet in gebracht! Hetzelfde dat Werenfels († 1740) recht gaf, om van den Bijbel te zeggen:

Hic liber est, in quo sua quaerit dogmata quisque,

heeft ook den weg gebaand voor hetgeen hem recht gaf, om er bij te voegen:

Invenit et pariter dogmata quisque sua.

Vgl. zijne *Opuscula*, 3e uitg. II. 509. Epigr. 59, S. Script. abusus. Ook op het hier besprokene moet de Hermeneutiek acht geven.

§ 8. De plaats, die de Hermeneutiek voor de Schriften des N. V. in de Encyclopedie der Christelijke theologie inneemt, is te zoeken in de literarische theologie. De tijd, waarop men moet beginnen met haar te beoefenen, valt in den aanvang der godgeleerde studiën, zonder dat men ooit meenen moet, dat mén zich later niet van tijd tot tijd in de school der Hermeneutiek behoeft te laten herinneren wat de taak en plicht van den exegeet is.

Aanm. 1. Men moet de Hermeneutiek brengen tot de literarische (exegetische, philologische) theologie, of de wetenschap van de kenbronnen des Christendoms, zoo men namelijk toestemt, dat het geheele organisme der Christelijke Theologie bestaat in de literarische, historische, dogmatische en praktische theologie. Zij, die de literarische (exegetische) theologie met de historische vereenigen, brengen haar natuurlijk tot de historische. Anderen weder anders.

Aanm. 2. Een goed exegeet kan alleen hij zijn en blijven, die, terwijl hij zijne andere studiën voortzet, ook de studie van de Hermeneutiek aan de hand houdt.

§ 9. De Hermeneutiek voor de Schriften des N. V. is

geenszins eene wetenschap van den jongsten tijd. Al is zij ook eerst sedert de eerste helft van de 18e eeuw afzonderlijk behandeld, zij heeft desniettemin eene geschiedenis, die veel vroeger begint, daar zij, vóór dien tijd met de Hermeneutiek voor het O. T. vereenigd, opgenomen werd in de z. g. Heilige of Bijbelsche Hermeneutiek. Haar aanvang is in de eerste eeuwen der Christelijke kerk te zoeken. De geschiedenis der Hermeneutiek voor het N. T. kan in drie tijdvakken verdeeld worden, dat der voorbereiding, dat der eerste proeven, dat der meer wetenschappelijke behandeling.

Eerste tijdvak. Hier behooren vooral genoemd te worden: Origenes (4e boek van zijn werk περὶ ἀρχῶν), Hieronymus (*Ep. CI ad Pammachium, de optimo genere interpretandi*), Augustinus (vooral in zijn werk *de doctrina christiana*, het 2e en 3e boek, vgl. *Institutionem herm.-homil. ex August. libris IV de doct. chr. conquisitam, illustratam atque ad usum accomm.* edidit J. J. Breithaupt, 1685); uit later tijd Nic. de Lyra (de Prolegom. voor zijne *Postillae perpetuae s. commentaria brevia in univ. Biblia*) en Joh. Gerson (*Propositiones de sensu literali S. S. et de causis errantium*).

Tweede tijdvak. Hierin hebben gearbeid Matth. Flacius Illyricus (*Clavis Script. Sacr.* 1567, beste editie 1675, daarvan het 2e deel), Joh. Gerhard (*Tractatus de legitima Scr. S. interpretatione*, 1610, achter zijne *Loci theologici*), W. Franz (*Tractatus theol. novus et perspicuus de interpretatione Sacr. Script. maxime legitima*, 1619), Andr. Rivetus (*Isagoge ad script. S. V. et N. F.*. 1627, gedeeltelijk), S. Glassius (*Philologia Sacra*, 1623, later, o. a. in 1776, vooral het 2e boek), D. Chamier (1629), J. C. Dannhauer, A. Pfeiffer (*Hermen. Sacra*, 1684) e. a. Inzonderheid moeten hier ook behalve A. H. Francke en J. Lange genoemd worden J. J. Rambach (*Institutiones hermeneuticae*, 1723), J. A. Turretinus (*de S. S. interpretandae methodo tractatus bipart.*, buiten medeweten van den auteur uitg. in 1728, door W. A. Teller in 1776; vooral met het oog op het O. T.) en behalve den reeds genoemden Chr. Wolle, S. J. Baumgarten (*Ausführl. Vortrag der bibl. Herm.* (1742) 1767),

J. J. Wetstein (*De interpretatione N. T.*, achter zijn *Novum Testamentum Graecum*, II, 1752, p. 874—884, later uitgegeven door Semler met voorrede en aanteekeningen in de *Libelli ad crisin atque interpr. N. T.* 1766), om van anderen niet te spreken.

Derde tijdvak. Hiertoe moeten gerekend worden J. A. Ernesti (*Institutio Interpretis N. T.*, 1761, meermalen herdrukt), J. S. Semler (*Vorbereitung zur theol. Hermeneutik*, 1e stuk, 1760, en *Apparatus ad liberalem N. T. interpretationem*, 1767), S. F. N. Morus (*Super Hermeneutica N. T. acroases academicae*, 1797, voorlezingen over Ernesti's *Institutio*), G. L. Bauer (*Entwurf einer Herm. des A. und N. Test.* 1799), G. F. Seiler (*Biblische Hermeneutik*, 1800, in het Holl. vertaald met bijvoegselen door J. Heringa Ez. 1804), G. W. Meyer (*Grundriss einer Herm. des A. und N. T.*, 1801), Chr. D. Beck (*Monogrammata Herm. libr. N. F.* 1803), K. G. Bretschneider (*Die historisch-dogmatische Auslegung des N. T.* 1806), C. A. T. Keil (*Lehrb. der Herm. des N. T. nach Grundsätzen der gramm.-hist. Interpretation*, 1810, in het latijn: *Elementa Herm. N. T.*, met een Brief aan den Leidschen Hoogl. J. van Voorst, 1811), J. J. Griesbach (1815), K. W. Stein (*Ueber den Begriff und obersten Grundsatz der hist. Interpr. des N. T.* met eene Voorrede van Keil, 1815), F. Lücke (1817), G. Ph. C. Kaiser (1817), W. Stark (*Beyträge zur Vervollkommnung der Herm.*, *insbes. der des N. T.*, 1817), F. H. Germar (1828), G. C. R. Matthäi (1831), F. Schleiermacher (*Hermeneutik und Kritik mit besonderer Beziehung auf das N. T.* uitg. door Lücke, 1838), M. Nicolas (*Essai d'Herméneutique. Strasb.* 1838), H. N. Klausen (*Hermeneutik des N. T.*, uit het Deensch in het Hoogd. vert. 1841, belangrijk vooral om het historisch gedeelte), C. G. Wilke (1843), L. G. Pareau (*Hermeneutica codicis sacri*, 1846), J. E. Cellérier (*Manuel d'Herméneutique biblique*, 1852), W. A. van Hengel (*de betrekking van het gevoel tot het uitleggen van den Bijbel*, *inzonderheid van de Schriften des N. T.* 1853), A. Kuenen (*Critices et Hermeneutices librorum N. F. lineamenta*, ed. 2a. 1859) en (na het verschijnen van de 2e uitgaaf mijner Hermeneutiek) A. Immer, (*Hermen. des N. T.*, *Wittenberg*, 1873.) Met eere zou hier onder anderen ook mijn leermeester in de Hermeneutiek, de Hoogl. H. Bouman genoemd zijn, indien hij zijne Hermeneutica Sacra, welke hij gewoon was voor zijne discipelen te dicteren, in het licht had gegeven.

Van de R. K. godgeleerden uit den nieuweren tijd verdienen

hier vermelding J. Jahn (*Enchiridion Hermeneuticae generalis tabularum V. et N. F.* 1812), J. B. Gerhauser (*Bibl. Herm.* 1829), J. Ranolder (*Herm. biblicae gen. principia rationalia*, 1839), V. Reichel (*Introd. in Herm. bibl.* 1839), J. M. A. Loehnis (1839), J. Kohlgruber (1850), J. B. Güntner (1851), J. Danko (*Commentarius de S. Scriptura eiusque interpretatione.* Vindob. 1867. — Pars III, Cap. III. p. 252 sqq. handelt over de Hermeneutica Sacra en is zeer lezenswaardig. Op bl. 254 enz. vermeldt hij de voornaamste R. Kath. hermeneuten), J. B. Setwin, (*Herm. Bibl. Institutiones Theor.-Pract.* Vindob. 1872).

Aanm. 1. Over de geschiedenis der Hermeneutiek voor het N. T. en hare literatuur kan men raadplegen de voorrede van H. C. A. Eichstädt voor de *Acroases Acad.* van Morus, bl. 9—48, G. W. Meyer, *Gesch. der Schrifterklärung seit der Wiederherstellung der Wissenschaften*, 1802, enz. 5 dln., inzonderheid de afdd., die handelen over de Geschiedenis der theorie van de Schriftverklaring of der Hermeneutiek, J. L. S. Lutz, *Bibl. Hermen.* bl. 15—35, E. Reuss, *Die Gesch. der H. Schr. N. T.* § 501 enz. G. B. Winer, *Handb. der theol. Lit.* I. bl. 104 enz. K. R. Hagenbach, *Encycl.* § 52. enz. J. Clarisse, *Encycl.* p. 272. enz. Bepaald voor de middeneeuwen vgl. ook E. C. G. Elster, *De medii aevi Theologia exegetica.* Gott. 1855.

Aanm. 2. De Geschiedenis der Hermeneutiek voor de Schr. des N. V. moet onderscheiden worden zoowel van de geschiedenis der exegese van die Schriften, als van de geschiedenis der verschillende exegetische richtingen, die op het gebied der exegese waargenomen worden. De geschiedenis der exegese leert, welke verklaringen gegeven zijn. De geschiedenis der exegetische richtingen leert, welke beginselen men bij de exegese al of niet gevolgd is. De geschiedenis der Hermeneutiek leert, hoe men de theorie van de uitleggingskunst wetenschappelijk behandeld heeft. De Hermeneutiek zelf leert, hoe men als exegeet handelen moet.

§ 10. Zal de Hermeneut de uitleggingsleer voor de Schriften des N. V. voordragen overeenkomstig de behoefte, waaraan de Hermeneutiek te voldoen heeft, dan

behoort hij het te doen met het oog op de exegetische richtingen, die zich bij de verklaring van de Schriften des N. V. hebben vertoond. Het is alzoo noodig, eerst die verschillende exegetische richtingen in oogenschouw te nemen, om daarna de uitleggingsleer voor de Schriften des N. V. voortedragen.

EERSTE DEEL.

OVERZICHT VAN DE VERSCHILLENDE EXEGETISCHE RICHTINGEN, DIE ZICH BIJ DE VERKLARING VAN DE SCHRIFTEN DES N. V. HEBBEN LATEN GELDEN.

---

§ 11. De geschiedenis van de Schriften des N. V. leert, dat men bij de verklaring van die Schriften op verschillende wijze is te werk gegaan, in verschillende richtingen uiteen is gegaan. Die richtingen laten zich, wat haar gemeenschappelijk karakter betreft, tot drie terugbrengen. Zij, die geacht moeten worden tot de eerste van dat drietal te behooren, hebben dit met elkander gemeen, dat zij zich niet laten binden door het geschrevene, waarvan zij de verklaring hebben te geven naar de bedoeling des schrijvers, maar het, al bedoelen zij het ook niet, willekeurig behandelen, alsof zij niet alleen hadden te onderzoeken wat de schrijver door het geschrevene heeft willen te kennen geven. Door zich niet aan het geschrevene te houden zijn zij bandeloos willekeurig. Die tot de tweede richting behooren hebben dit eigenaardige, dat zij niet vrij tegenover het geschrevene staan, maar zich laten beheerschen

en leiden door eene vreemde macht, niet door het geschrevene, dat zij te verklaren hebben, zelf. Zij staan er niet vrij tegenover, bereid om zich geheel overtegeven aan hetgeen in het geschrevene uitgedrukt is, zonder daarin iets van buiten intebrengen. Zij zijn in den dienst van een stelsel, dat reeds vooraf bepaalt wat het geschrevene zoo ongeveer inhoudt. Deze zijn tegenover het geschrevene slaafsch gebonden. Die tot de derde richting behooren weigeren met bewustheid, zich door iets anders te laten binden bij de verklaring van deze Schriften, dan door het geschrevene zelf, dat zij door geen invloed van buiten beheerscht en zonder eenige willekeur begeeren te verklaren. Zij mogen geacht worden, door geen van buiten aangebrachten band, hoe ook genaamd, gebonden, wettig vrij te zijn.

Aanm. 1. Hebben wij alzoo eene bandeloos willekeurige, eene slaafsch gebondene en eene wettig vrije richting in de exegese van de Schriften des N. V. te onderscheiden, daarbij houden wij in het oog, dat niet alle exegeten, ook niet van den vroegeren tijd, uitsluitend tot eene van deze drie richtingen gerekend kunnen worden. Somtijds zien wij toch eenen en dezelfden exegeet nu eens meer tot deze, dan meer tot gene richting neigen, of vinden hem in beginsel meer de eene, in de praktijk meer de andere toegedaan.

Aanm. 2. Bij de beschouwing van deze drie richtingen zullen wij zoo te werk gaan, dat wij ze eerst in het tijdvak vóór de Kerkhervorming der 16e eeuw, daarna in het daarop volgende gadeslaan.

EERSTE HOOFDSTUK.

DE DRIE VERSCHILLENDE EXEGETISCHE RICHTINGEN, ZOOALS ZIJ ZICH VOOR DE KERKHERVORMING IN DE ZESTIENDE EEUW VERTOOND HEBBEN.

§ 12. De bandeloos willekeurige richting treffen wij vóór de Kerkhervorming daar aan, waar men zich niet tot taak stelde, de woorden naar de bedoeling van den schrijver of spreker te verklaren, maar zich veroorloofde er van te maken wat men goedvond, hetzij door de allegorische verklaringswijze er op toetepassen, hetzij door in het algemeen eenen veelvoudigen zin aantenemen.

Als bandeloos willekeurig moet die exegetische rigting voorgesteld worden, welke zich niet gebonden acht aan den eenigen duidelijken zin, dien de schrijver of spreker zelf aan de woorden gehecht heeft, maar geheel naar eigen goeddunken met die woorden handelt en er eenen willekeurig gekozen zin aan toeschrijft. Dit vindt inzonderheid plaats waar men de allegorische verklaring toepast. De allegorische verklaring mag niet verward worden met de verklaring van eene allegorie. Bij de verklaring van eene allegorie heeft men te doen met eene plaats, waar eene allegorie voorkomt. Bij de allegorische verklaring behandelt men eene plaats, waar geen allegorie voorkomt, alsof er naar de bedoeling van den schrijver of spreker eene allegorie te vinden was. De allegorische verklaringswijze, vroeger niet alleen bij de Grieken, maar ook bij de Joden met betrekking tot de Schriften des O. V. in gebruik, is reeds vroeg door de Christenen op de Schriften N. V. toegepast. Die verklaringswijze, in het leven geroepen door den strijd tusschen vroegere en latere godsdienstige voorstellingen en overtuigingen, zocht uit de heilige of als heilig geëerbiedigde schriften wegtenemen wat voor het godsdienstig gevoel van een jonger geslacht aanstootelijk scheen, of zich voor den godsdienst niet meer gebruiken liet. Zoo stonden bijv. bij de Grie-

ken de oude mythen en dichters later aan de allegorische interpretatie bloot. Zoo is zoowel bij de palestijnsche, als bij de alexandrijnsche Joden het O. T. een slachtoffer van die allegorische interpretatie geworden. Men denke niet alleen aan Philo, maar ook aan de Rabbijnen met hunne Gematria, Notarikon en Temoera. Vgl. Klausen, *Herm.*, bl. 94, en vooral J. C. C. Döpke, *Hermeneutik der neutestamentlichen Schriftsteller*, Leipz. 1829, bl. 88—188. Ook Glassius, *Phil. Sacra* (ed. G. L. Bauer, II. 1. 1797), p. 59—71. Bekend is, dat ook in de Schriften des N. V. voorbeelden van het gebruik der allegorische, ook der typische of ook mystische, interpretatie te vinden zijn [1]). Men denke aan plaatsen als 1 Kor. 9:9, 10. Gal. 4:24. Ef. 5:30—32. Hebr. 7 (over Melchizedek).

Maar wat slechts een enkelen keer en dat met bezonnenheid en om de waarheid ingang te doen vinden door Paulus of een der overige schrijvers des N. T. is gedaan, dat heeft men zich daarna in de Christelijke Kerk veroorloofd zonder eenigen paal of eenig perk te eerbiedigen. Behalve den letterlijken, voor allen zichtbaren, zin nam men met Clemens Alex. eenen dieperen, onzichtbaren, niet voor allen toegankelijken, eenen mystischen zin aan. Het is vooral de allegorische verklaringswijze, die inzonderheid bij de z. g. Alexandrijnsche school ingang vond en door haar zeer bevorderd werd, ofschoon zij de zuiver grammatische verklaring geenszins verwaarloosde. Eenen drievoudigen zin nam Origenes aan. Onderscheidde men in den mensch lichaam, ziel en geest (1 Thess. 5:23), zoo meende hij in de H. Schriften te moeten onderscheiden tusschen den letterlijken of historischen zin (τὸ ῥητόν, τὸ σωματικόν), den zedelijken zin (ἡ τροπολογία) en

---

1) Niet altijd heeft men later het onderscheid tusschen de allegorische en de typische verklaring in het oog gehouden, ofschoon men toch niet licht eene allegorie (in woorden) met een typus (een persoon of eene zaak) verwarren zal. Streng genomen past Paulus Gal. 4:24 niet de allegorische, maar de typische verklaring toe. Daarentegen mogen wij bij 1 Kor. 9:9, 10 van eene allegorische interpretatie spreken. Wat Ef. 5:30—32 betreft, daar is eigenlijk aan eene mystische interpretatie te denken, omdat daar aan eene zaak, van welke de woorden Gen. 2:24 gewag maken, eene diepere beteekenis wordt toegekend, zonder dat aan een typus gedacht worden moet. Typisch is de behandeling der geschiedenis van Melchizedek, Hebr. 7.

den mystischen zin, die zich slechts voor enkele geloovigen, de *τέλειοι*, onthulde (*τὸ ἀπόῤῥητον, ἡ ἀλληγορία, ἡ ἀναγωγή*). Even als hij gaven onder anderen Hilarius Pict., Ambrosius, Augustinus aan de zucht tot allegoriseren toe. De laatstgenoemde zette, door zijnen hermeneutischen regel: „quidquid in sermone divino neque ad morum honestatem, neque ad fidei veritatem proprie referri possit, figurate dictum esse censeas," de deur open voor niet begrensde willekeur, iets, waarin bijv. Cyrillus Alex. hem de hand reikte. Eenen drievoudigen zin (den historischen, typischen, moreelen) nam ook Gregorius de Gr. († 604) aan. („Primum fundamentum historiae ponimus, deinde per significationem typicam in arcem fidei fabricam mentis erigimus, ad extremum per moralitatis gratiam aedificium colore vestimus".) Geenszins mogen wij echter hierbij vergeten, dat sommigen van die hier genoemd zijn de grammatische verklaring niet geheel verwaarloosd hebben. Dit neemt niet weg, dat zij geacht moeten worden, door het aannemen van meer dan éénen zin aan de exegetische willekeur vrij spel te hebben gegeven. Maar een drievoudige zin was eerlang niet genoeg. Nam men een mystischen zin aan, doorgaans werd toch daarbij nog weder een onderscheid gemaakt tusschen den allegorischen en den anagogischen. In de vijfde eeuw, indien niet vroeger, had men eenen viervoudigen erkend, den historischen, allegorischen, tropologischen (ethischen) en anagogischen, waarvan de beteekenis ons duidelijk wordt door het bekende

Litera gesta docet, quid credas allegoria,
Moralis quid agas, quo tendas anagogia.

(Triplex modus intelligentiae — nl. behalve den modus historicus — ut per tropologiam habeamus notitiam agendorum moraliter, per allegoriam credendorum veraciter, per anagogiam desiderandorum delectabiliter." Bonavent.) Voor de rechtvaardiging van dezen viervoudigen zin zorgde eene latere eeuw, in welke men op de Drieëenheid werd gewezen, (de Schrift móest dezen zin hebben. „Deus est trinus et unus. In essentia unus, in personis trinus. Ideo Scriptura, quae est de ipso, habet in unitate triformitatem intelligentiae." Zoo o. a. Bonaventura.) om te leeren, dat er één letterlijke en een drievoudige geestelijke zin is, van welken de anagogische op den Vader, de allegorische

op den Zoon, de tropologische op den H. Geest ziet. [1] Bonaventura kwam zelfs tot eenen zevenvoudigen zin, (de vier reeds genoemde zinnen met den symbolischen, synecdochischen en hyperbolischen) waarop, volgens hem, de zeven zegelen van de Apokalypse van Johannes zinspeelden. Een anderen vorm van een zevenvoudigen zin en ook een achtvoudigen zin vermeldt C. G. H. Lentz, *Gesch. d. Chr. Homil.* I. 217. Bij zulk een vooruitgang zou er natuurlijk geen bezwaar zijn geweest tegen een twaalfvoudigen zin, dien men in de twaalf Apostelen had kunnen aangeduid vinden. Misschien mag men deze ontdekking nog van de toekomst verwachten.

§ 13. De slaafsch gebonden richting treffen wij vóór de Kerkhervorming daar aan, waar men zich bij de exegese óf door de kerkelijke overlevering liet besturen, óf zoo aan de exegetische overlevering hield, dat men niet meer vrij uit eigen oogen zag, maar eene traditionele uitlegging zonder zelfstandige toetsing volgde.

Als slaafsch gebonden is die exegetische richting te beschouwen, welke zich niet vrij van elken band tegenover het geschrevene plaatst, maar gebukt onder een vreemd juk het naar eene bepaalde te voren vastgestelde meening uitlegt. Tot zulk eene slaafsch gebonden exegese werd reeds vroeg de weg gebaand door hen, die zich tegenover de buitensporigheden der allegoristen, bepaald der ketters, beriepen op hetgeen geacht worden mocht, de doorgaande leer der H. Schrift, de doorgaande leer der waarheid, de *regula veritatis* te zijn, waarmede eerst wel de hoofdinhoud der H. Schriften bedoeld werd, maar die toch in de werkelijkheid langzamerhand eene soort van epitome der in de H. Schriften geleerde waarheid moest worden. Slechts eene schrede,

---

1) In 1507 verscheen te Turijn een werk onder den titel van: Opus aureum super Evangeliis totius anni secundum usum Curiae Romanae et Ord. fr. Predigatorum, cum 8000 diebus exactissime declaratis de quadripli sensu S. Scripturae. Impr. in alma et vetustissima civitate Thaurini. (Het is te Deventer op de openbare boekerij. Vgl. Dr. A. M. Ledeboer, Notices bibliographiques, p. 137.)

en men nam tot toetssteen van de exegese iets, dat niet in de H. Schriften te vinden was, maar daarnaast stond. Zoo ging het in het Westen. De kerkelijke overlevering werd daar de *regula fidei*, en deze schreef voor wat het resultaat der uitlegging zijn moest. In plaats van met hen, wier exegese men geheel en al onjuist achtte te zijn, in het open veld te strijden over den zin der H. Schriften, daar waar zij geacht werden die Schriften niet goed te verklaren, verschanste men zich meer en meer achter hetgeen men hield voor de tot dus ver algemeen in de Kerk erkende waarheid. Met deze moesten, beweerde men, de H. Schriften des N. V. overeenkomen en daarmede moest derhalve ook de verklaring overeenstemmen. Weken de ketters van de kerkelijke overlevering af, dezen konden dan niet geacht worden de H. Schriften juist verklaard te hebben. Toetssteen voor de juistheid van de verklaring was alzoo *de geloofsregel*, de regula fidei. Het is inzonderheid de latijnsche kerk, waar dit plaats vond. In het voetspoor van Tertullianus, naast wien Ireneus wel genoemd mag worden, gingen hier Cyprianus en Vincentius Lerinensis voor. Bekend is het woord van den laatstgenoemde: „Necesse est, propter tantos tam varii erroris anfractus, ut propheticae et apostolicae interpretationis linea secundum ecclesiastici et catholici sensus normam dirigatur.” Anderen volgden. Maar terwijl men zich al minder en minder zelf eene vrije exegese veroorloofde, bond men zich meer en meer aan hetgeen anderen vroeger tot verklaring van de H. Schriften hadden bijgedragen, en hield men zich ten laatste geheel aan de *exegetische traditie*, die men nu overleverde, alsof het laatste bevredigende woord op het gebied van de exegese des N. V. door de vaderen gesproken was. Zelfstandige studie werd bijna de grootste zeldzaamheid, berusten in der vaderen wijsheid werd gewoonte. Men ging compileren en vergenoegde zich ten laatste daarmede geheel. Men vervaardigde reeksen van uittreksels uit oudere exegetische werken (catenae), maakte alzoo eene soort van bloemlezing, om vers voor vers niet te verklaren, maar te laten verklaren, en bracht korte aanteekeningen, op bijzondere plaatsen, uit de werken van oudere exegeten bijeen, om zich alzoo bij het licht van den vroegeren tijd nedertezetten. Plaatste men die aanteekeningen aan den rand of in den tektst, dan werden ze glossae genoemd (glossae extrinsecae of marginales, glossae intrinsecae of interlineares). Zoo komt

vooral in de latijnsche kerk eene overgeleverde exegese aan het woord, van welke men ten laatste niet meer afwijkt, en bij welke bijna geen gebruik gemaakt was van hetgeen grieksche uitleggers vroeger hadden gegeven, allerminst van hetgeen men had kunnen ontleenen aan de z. g. Antiocheensche school. Deze had te veel geleden door de verdenking van niet orthodox te zijn. De alzoo ontstane en bevestigde exegetische traditie vond haren steun en hare bevordering in de werkzaamheid van Beda Venerabilis, Alcuin, Hrabanus Maurus, Paschasius Radbertus, Notker Balbulus, Lanfranc, Bruno van Segni, Albertus Magnus, Thomas Aquinas (beroemd door zijne *Catena aurea in IV evangelia* en *Expositio in epistolas D. Pauli*), gelijk in de grieksche kerk door de Catenen van Procopius van Gaza en later van Oecumenius, Theophylactus, Euthymius Zigabenus. Kenmerkend voor deze richting is het woord van Alcuin: „magis horum omnium (Ambros. August. e. a.) sensibus utens et verbis, quam meae quidpiam praesumtioni committens, cautissimo stylo providens, ne quid contrarium S. Patrum sensibus ponerem.”). Voor de glossen komen vooral in aanmerking Walafridus Strabo en Anselmus van Laon. Het werk van den eerstgenoemde, later onder den titel van *Glossa ordinaria* bekend, heeft geruimen tijd aan velen de wet voorgeschreven en werd door Petrus Lombardus als de „auctoritas” aangehaald, terwijl de *Glossa interlinearis* van den laatstgenoemde daarnaast geplaatst werd. Eindelijk had de uitlegger geen vrijheid meer tegenover de Kerk, en klonk de hooggestemde lofredenaarstoon te meer bevreemdend, naar mate men minder uit eigen oogen zag in den rijkdom en de diepten van het woord der H. Schriften. Men wond zich op met verklaringen aangaande de H. Schriften als van Bonaventura: „est ejus inattingibilis altitudo propter auctoritatem inviolabilem, inexhaustibilis plenitudo propter profunditatem inperscrutabilem, infallibilis certitudo propter processum irrefellibilem, inpretiabilis valetudo propter fructum inaestimabilem, incontaminabilis plenitudo propter puritatem inpermixtibilem” — zonder zich te bevrijden van de gewoonte, om zich bijna alleen door anderen in die H. Schriften te laten inwijden. Ten laatste was de vrijheid verloren en had men zich te gedragen naar Joh. Gersons woord: „sensus Scripturae literalis judicandus est, prout ecclesia, a Spiritu S. inspirata et gubernata, determinavit, et non ad cujuslibet arbitrium vel interpre-

tationem," terwijl er nog tot bemoediging van alle vrienden der ware vrijheid bijgevoegd werd: „sensus literalis si et dum expugnatur temporibus nostris in his, quae sunt jam aperte per ecclesiam determinata ac recepta, non oportet agere curiosis ratiocinationibus adversus inpugnatores, sed statutis punitionibus uti."

§ 14. De wettig vrije richting treffen wij vóór de Kerkhervorming daar aan, waar men zich evenmin willekeurig allerlei vernuftspel met de H. Schriften veroorloofde, als zich door eene voor de exegese vreemde macht liet leiden, en dien ten gevolge aan de H. Schriften geen recht kon laten wedervaren; maar waar men met het oprechte voornemen, om zich alleen door de duidelijk aan het licht komende bedoeling van het geschrevene te laten leiden, het trachtte te laten zeggen wat er oorspronkelijk door de schrijvers of sprekers bij gedacht was.

Als wettig vrij hebben wij die exegetische rigting te begroeten, die geen dieperen, geen veelvoudigen zin aannam, maar slechts éénen zin voor den door den schrijver of spreker bedoelden wilde erkennen, en die daarom den hoogsten prijs op de grammatische verklaring stelde, om vervolgens zooveel mogelijk het gezegde of geschrevene nader toetelichten in den geest van den auteur. Men zou Origenes groot onrecht aandoen, wanneer men hem hier, zonder hem zelfs te noemen, voorbijging. Al moet zijne allegorische interpretatie gehouden worden voor eene afwijking van den rechten weg, zijne verdiensten jegens de verklaring van de H. Schriften des N. V. mogen niet vergeten worden. Dit is zeer te recht herinnerd door Ernesti, die in zijne verhandeling „*de Origene interpretationis librorum S. grammaticae auctore*" (Opusc. Phil.-Crit. p. 288) zeer juist heeft gezegd: „fatendum est, Hermeneuticen librorum S. legitimam Origeni veluti parenti suo plurimum debere, eumque, si suis temporibus magnus et admirabils visus fuit in allegorica ratione, nobis non minorem in grammatico genere videri debere." Even onbillijk zou het zijn, Pelagius

niet te vermelden, al mag niet voorbijgezien worden, dat zijne bijzondere zienswijze in het dogmatische hem meermalen deed mistasten in den waren zin der woorden. Maar vooral schittert hier de zoogenaamde Antiocheensche school als de vertegenwoordigster van het streven, om de H. Schriften zelve te laten spreken, zelve zich te laten verklaren, zelve licht over zich te laten opgaan. (Vgl. o. a. Ph. Hergenröther, *die Antioch. Schule und ihre Bedeutung auf exeg. Gebiete*, Wurzburg, 1866.) Met eere verdienen mannen genoemd te worden als Diodorus van Tarsus, Chrysostomus (hoewel niet van allegoriseren afkeerig), Theodorus Mopsvhest., Theodoretus. Dat ook Basilius de Gr., ook Gregorius van Naz., en tot op zekere hoogte ook Gregorius van Nyss. hier wel genoemd mogen worden, heeft onlangs H. Weiss trachten aantetoonen in een opstel: *Die grossen Kappadociër., Basilius, Greg. v. Naz. und Greg. v. Nyssa als Exegeten.* Braunsberg, 1872. Ook zou het niet billijk zijn, Hieronymus niet te noemen en Christianus Druthmar (Grammaticus) en Rupertus, en Nicolaus Lyranus (Postillae Perpetuae; „Si Lyra non lyrasset, Lutherus non saltasset”); al vergeten wij niet, dat de laatstgenoemde den viervoudigen zin voorstond. Maar vooral behoort uit later tijd vermeld te worden Laurentius Valla, wiens *Annotationes in N. T. ex diversorum utriusque linguae codicum collatione*, in het licht van zijnen tijd beschouwd, eene verkwikkende tegenstelling geven tegen het ziekelijke en bekrompene, dat zoolang vóór hem geheerscht had. Doorgaans hebben deze allen het beginsel gehuldigd van noch aan den schr. of spr. iets op te dringen, waarvan niet duidelijk blijkt, dat er door hem aan gedacht is, noch zich door eenige overlevering de handen te laten binden bij het werk, dat zoo geheele en volkomene overgave van zichzelven aan het geschrevene vordert.

TWEEDE HOOFDSTUK.

DE DRIE VERSCHILLENDE EXEGETISCHE RICHTINGEN, ZOOALS ZIJ ZICH SEDERT DE KERKHERVORMING IN DE ZESTIENDE EEUW VERTOOND HEBBEN.

§ 15. Het is niet te ontkennen, dat de bandeloos willekeurige richting, zooals wij haar vóór de Kerkhervorming werkzaam zagen, niet zoo buitensporig als vroeger na de Kerkhervorming opgetreden is. Maar gelijk nu en dan ten gunste van de allegorische verklaring of van een dieperen zin is gesproken, heeft men ook op andere wijze zich exegetische vrijheden veroorloofd, die in beginsel als volstrekt willeurige praktijken veroordeeld moeten worden.

Sedert de Hervorming heeft de bandeloos willekeurige richting zich in onderscheidene gedaanten vertoond. De oudere allegorische verklaring is in de Roomsch-Katholieke kerk door sommigen aanbevolen. Tot eene figuurlijke verklaring wenschte men met Augustinus de toevlucht genomen te zien, indien de letterlijke niet dienstbaar was aan zedelijkheid of geloofswaarheid. De mystische zin, die niet in de woorden, maar in de zaken is te zoeken (non per verba, sed per res ipsas significatus), wordt zeer hoog geschat. „Mysticus sensus est nucleus suavissimus," zeide Santes Pagninus († 1541), en Sixtus van Siena: „non minores utilitates continet mysticum expositionis genus, tam ad fidei integritatem, quam ad morum institutionem longe utilissimum." Niet alleen onder de Roomsch-Katholieken dacht men zoo; ook onder de Protestanten vindt het allegoriseren en het dieper gaan dan de letter (dat in een gezonden zin verstaan ook noodig is, maar hier gelijk staat met zich niet houden aan hetgeen geschreven is) in verschillende vormen veel bijval. In hooge eer is het bij de Coccejanen in de tweede helft van de 17e en in het begin der 18e eeuw, bij Camp. Vitringa, den vader, (Praefatio de sensu

S. Script. mystico, praefixa H. Teelmanni Comment. ad Cap. XVI Luc. Amst. 1695, vgl. ook zijne Verklaring van de Evangelische Parabolen, Amst. 1715, uit het Lat. vertaald en uitgegeven door J. d'Outrein. [1]) en anderen, die zich allerlei diepzinnigheden veroorloofden, zonder daartoe in het minst gerechtigd te zijn. Tot in den nieuwsten tijd heeft dat streven, om een dieperen zin te zoeken en dus ook te vinden (want wat een exegeet zoekt met het stellig voornemen om het te vinden — dat vindt hij ook!), zich onder de Protestanten voortgeplant. A. H. Francke nam bijv. een letterlijken en geestelijken zin aan, J. J. Rambach een grammatischen, logischen en mystischen, S. J. Baumgarten een onmiddelbaren (letterlijken) en bovendien op vele plaatsen een middelbaren (mystischen). Een eigenlijk gezegd allegoriseren wordt later afgekeurd, maar anders — heeft ook in den nieuweren tijd H. Olshausen nog zeer geijverd voor den z. g. dieperen zin der Schrift (*Ein Wort üb. tiefern Schriftsinn*, 1824. *Die Bibl. Schriftausl.* 1825.), den z. g. onderzin of dieper liggenden zin (ὑπόνοια). Hij verklaarde zich stellig tegen eenen dubbelen zin, tegen een geheel anderen zin, dan die de woorden uitdrukken. Hij verzekerde, geen anderen zin te bedoelen, dan den eenvoudigen woordelijken; maar een, die daaronder is en met den woordelijken nauw verbonden, denzelfden zin, maar dieper opgevat. Hij gaf de eerst gekozen uitdrukking „allegorische verklaring" later prijs voor die van „bijbelsche verklaring." Toch moet hij geacht worden, eene methode verdedigd te heb-

---

1) In denzelfden geest heeft d'Outrein de Gelijkenissen van onzen Heer verklaard, getuige zijne verklaring van „de gelijkenissen van den verloren zoon en onregtveerdigen rentmeester enz. Amst. 1699." Over de gelijkenis van den verloren zoon handelt hij in 347 blz. in 4°, waaraan eene „zedige verdediging" van die verklaring van 44 blz. in 4° voorafgaat. Zoowel het bovengenoemde werk van Vitringa, als dat van d'Outrein zelven, verdient zeer geraadpleegd te worden, ook om den tijd te leeren kennen, waarin zij opgesteld, uitgegeven en door velen met graagte ontvangen werden. Het was de tijd, waarin d'Outrein Vitringa, den vader, geluk wenschte met de promotie van zijnen zoon Campegius „tot het Leeraarschap der H. Godgeleertheid na het houden van eene openbare geschilverhandeling over het, aangesigt ende de agterste deelen van God, uit Exod. XXXIII, eene stoffe zegt d'Outrein, — het is in 1715 — soo verstandig verkooren, als geleerdelijk bearbeidt."

ben, die in verzoeking brengt, om aan het geschrevene een zin optedringen, welke niet in de bedoeling van den schrijver heeft gelegen, aan welke verzoeking bijv. R. Stier niet altijd weerstand heeft kunnen bieden, als hij tegen „das Verkennen des Tief- und Vollsinnes" van de woorden des Heeren ijverde.

Onder eenen anderen vorm hebben vroeger de Piëtisten insgelijks de exegetische willekeur in de hand gewerkt door hunne leer van de *emphasis* (ἔμφασις, nadruk, kracht van uitdrukking, die nog meer aanduidt, dan eigl. uitgesproken is), hierin voorgegaan door A. H. Francke en bevestigd door J. J. Rambach, die er in zijne *Hermen.* uitvoerig over handelde. Volgens deze leer bedoelen de woorden der H. Schriften dikwijls (gelijk bijv. in Joh. 9 : 41, Rom. 6 : 17) veel meer, dan zij uitdrukken, en moet er telkens aan eene *significantior sensus repraesentatio* gedacht worden. „Fundamentum emphasium sacrarum in eo positum est, quod non solum res, sacris paginis comprehensae, sed ipsa etiam verba a sapientissimo numine inspirata fuerint, sanctisque scriptoribus suggesta; unde merito vocibus tanta significationis amplitudo tantumque pondus assignatur, quantum per rei substratae naturam sustinere possunt" (Rambach). Door deze methode was de weg gebaand voor den mystischen zin, door welken uit de zaken of personen, over welke gesproken werd, allerlei geheimzinnigheid werd afgeleid.

Maar ook van eene geheel andere zijde, dan waar de allegorische of emphatische of dieper liggende zin in bescherming genomen werd, heeft men aan groote willekeur toegegeven. De Socinianen (Vgl. Fock, *der Socinianismus*, bl. 372 enz.) onderwierpen de goddelijke openbaring aan de rede en verklaarden de H. Schriften naar de sana ratio. Volgens hen (F. Socinus, Joh. Crell, Jon. Slichting, Joh. Lud. von Wolzogen, Sam. Przipcovius, e. a. vgl. *Bibliotheca Fratrum Polonorum*) kon de openbaring wel veel bevatten, dat boven de rede en het menschelijk bevattingsvermogen ging, maar niets, dat met de rede en het algemeene menschenverstand streed. („Multa quidem supra rationem et humanum captum, nihil tamen contra rationem sensumque ipsum communem.") Als regel stelden zij: „ne quid statuatur, quod ipsi sanae rationi repugnet seu contradictionem involvat." Volgens hunne leer mocht alzoo de verklaring van de H. Schriften niets te voorschijn brengen, dat volgens hen met de sana ratio streed.

Niet minder willekeurig was de z. g. philosophische interpretatie, (niet te verwarren met hetgeen Stäudlin later (1807) zoo noemde,) die in de 17e eeuw uit Spinoza's school voortkwam, en vertegenwoordigd wordt door het geschrift van L. Meyer, „Philosophia Scripturae interpres, exercitatio paradoxa, in qua veram philosophiam infallibilem S. literas interpretandi normam esse, apodictice demonstratur" etc., 1666, (c. notis Semleri, Hal. 1776) in het holl. vertaald en uitgegeven onder den titel van: *De Philosophie d'Uytleghster der H. Schrifture. Een wonderspreuckigh Tractaet. — Uyt het Latijn vertaelt. Te Vrijstadt, voor de Liefhebbers van de ware Uytleggingh der H. Schrift.* 1667. 4°. De schrijver beweerde, dat de juiste zin der H. Schriften ook steeds eene waarheid moet bevatten, en dat dus elke verklaring, die in strijd is met eene redewaarheid, onjuist is te noemen.

Geen ander oordeel is te vellen over de z. g. moreele interpretatie, later aanbevolen door Kant (*Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft.* III. Nr. 6. Werke X. 130—132). Volgens deze methode heeft men de H. Schriften zoo te verklaren, dat de zin overeenkomt met de algemeene praktische regelen van een zuiver redelijken godsdienst. Deze verklaringswijze vraagde niet, of de letterlijke zin er onder leed, maar liet ook in het midden, óf de Heilige Schriften zelve wel in zulk eenen zin wilden opgevat worden.

Willekeurig was niet minder de z. g. historisch-psychologische interpretatie van den Heidelberger Hoogl. Paulus (door Strauss, *Leben Jesu* I. 24, niet ten onrechte een christelijke Euhemerus genoemd), en van diens geestverwanten, de Naturalisten. Hij verklaarde al wat in de verhalen der Evangelisten afwijkt van den gewonen loop der natuur geheel natuurlijk, d. i. zoo, alsof in het verhaalde niets, dat op eenigerlei wijze naar een wonder gelijkt, voorkwam. Dat daarbij menige gewelddadigheid gepleegd werd, en een nieuw woordenboek voor de beteekenis der woorden, en eene nieuwe grammatica vooral voor de syntaxis noodig was, heeft geen herinnering noodig. Het graf voor deze misvormende taktiek en praktijk is inzonderheid door Strauss (*Leben Jesu*, vroegere uitg.) gedolven, die hetzelfde resultaat als de Naturalisten, maar langs een geheel anderen weg, gezocht heeft te verkrijgen, namelijk door zijne z. g. mythische interpretatie.

Overal heerscht in deze richting de willekeur, of opent men er de deur voor, daar men aan het geschrevene een oorspronkelijk niet bedoelden zin opdringt, of zichzelven en anderen in de verzoeking brengt van er dien aan optedringen.

§ 16. Ook na de Kerkhervorming vertoont zich de slaafsch gebonden richting bij voortduring in de Roomsch-Katholieke kerk, een tijd lang ook onder de Protestanten. Maar terwijl zij hier slechts voorbijgaande is, wordt zij daar bestendigd. Moet alzoo de Protestantsche exegese eindigen met de wettig vrije richting in haar volle recht te erkennen, de Roomsch-Katholieke blijft zich de handen binden, en zal niet vrij adem kunnen halen, dan nadat Rome voor den waarlijk vrij makenden invloed der Kerkhervorming toegankelijk is geworden.

De kerkelijke en exegetische overlevering had langzamerhand al grooter en grooter autoriteit verkregen. Het woord van Gerson, vroeger vermeld, was in den geest van zeer velen onder zijne tijdgenooten gesproken. Het Concilie van Trente heeft zijne uitspraak bevestigd. Het beval: „ut nemo, suæ prudentiæ innixus, in rebus fidei et morum S. Scripturam ad suos sensus contorquens, contra eum sensum, quem tenuit et tenet Sancta mater Ecclesia, cujus est judicare de vero sensu et interpretatione Scripturarum Sanctarum, aut etiam contra unanimem consensum patrum — ipsam Scripturam S. interpretari audeat.” De Kerk oordeelt dan bij monde van den Paus en het Concilie van Bisschoppen. Toetssteen voor de juistheid van eene verklaring is de analogia fidei en de Patrum consentiens interpretatio (welke ondersteld werd te bestaan). Hetgeen hiermede strijdt is reeds daarom veroordeeld. Schijnt het ongelooflijk, dat zelfs in onze eeuw zulk een band nog dragelijk wordt geacht, men hoore bijv. den Hoogl. Loehnis in zijne *Hermeneutik* (Giesen, 1839) spreken: „Wie ein Diplomat im Geiste und im Interesse seines Fürsten alles deuten und auffassen muss — so auch der Katholische Interpret in Ansehung der Kath. Kirche. Was die Kirche in den

rechtmässigen Concilien, in ihren ächten liturgischen Büchern, in ihren symbolischen Urkunden u. s. w. in Betreff der Auslegung gewisser Stellen der heiligen Schrift bestimt entschieden hat, das muss auch der Interpret in dieser Art fest halten." Dan wordt verzekerd, dat de Kerk onder de beschutting van den H. Geest geen besluiten nemen kan, die in strijd zijn met andere openbaringen, daar de H. Geest zich zelf niet kan tegenspreken; dat de uitlegger daarop gerust kan bouwen; dat hij op de uitspraken zijner Kerk acht moet geven, daar hij anders geen Leeraar van deze zijne Kerk kan zijn, in oppositie met zijne Kerk zou komen, — eu wat er meer stuitends van dien aard is. Alsof dit eindelijk niet genoeg was, zag men zich ook nog den toegang versperd tot den oorspronkelijken tekst. Immers werd de geaccrediteerde latijnsche vertaling, de Vulgata, als uitgangspunt van alle exegese aangewezen. (S. Synodus statuit et declarat, ut haec ipsa vetus et vulgata editio, quae longo tot saeculorum usu in ipsa Ecclesia probata est, in publicis lectionibus, disputationibus, praedicationibus aut expositionibus pro authentica habeatur, quam nemo quovis praetextu rejicere audeat vel praesumat. Conc. Trid.) Zoo was het zeker onmogelijk, aan het licht te brengen, wat in de Schriften des N. V. werkelijk voor de bedoeling der schrijvers en sprekers gehouden moet worden, en heeft men geen betere tijden in de Roomsch-Katholieke kerk te verwachten, voordat de slaafsche banden zijn geslaakt, en de vrije ademhaling door erkenning van het recht en den pligt der exegeten weer mogelijk is gemaakt.

Bij de Protestanten werd wel niet aan kerkvaders en kerkvergaderingen gezag toegekend bij de uitlegging der H. Schriften; maar velen viel het toch, vooral in de 17e eeuw, moeilijk, die Schriften geheel onafhankelijk van de kerkleer te verklaren. [1]) Op

---

1) Kenmerkend voor den treurigen toestand, waarin zich de vrijheid op exegetisch gebied onder de Protestanten in het midden der 17e eeuw ook in Nederland bevond, is onder anderen de wijze, waarop de beide bekende geschriften van Is. la Peyrère over de *Praeadamieten* werden ontvangen, zijne *Exercitatio* over Rom. 5:12—14, en zijn daarbij behoorend *Systema Theologicum ex Praeadamitarum Hypothesi*, beide „anno salutis" 1655 zonder naam van plaats of drukker in het „vrije" Nederland uitgegeven. De schrijver noemde zelf zijn gevoelen eene hypothese, en verklaarde, wat zijne exegese betreft, gaarne beter ingelicht te willen worden. Maar nu moet men

den voorgrond werd geplaatst, en dit verdient allen lof, dat de H. Schriften verklaard moeten worden uit zich zelven. (Scriptura per Scripturam explicetur.) Men bedoelde dan vooral, dat de duistere plaatsen verklaard moeten worden uit de duidelijke, derhalve de Schrift naar hetgeen kennelijk haar doorgaande inhoud is (analogia Scripturae S.). De doorgaande inhoud, dien men bedoelde, was dan te vinden in de duidelijke plaatsen, en bestond in het geheel der voornaamste geloofspunten. Naar dezen hoofdinhoud der H. Schriften, naar hetgeen doorgaande geloofsleer was (analogia fidei, Rom. 12 : 6) had men te verklaren. (Qui sunt interpretes Scripturae operam dent, ut interpretatio sit analoga fidei, h. e. congruat cum fundamentalibus fidei articulis, sive cum principalibus Christianae fidei capitibus ex luculentissimis Scripturae testimoniis collectis. Hollaz.) Men moest zich houden aan de regula fidei, aan den „articulorum fidei nexus et consensus". (Ex perspicuis illis Scripturae locis colligitur regula fidei, quae est summa quaedam coelestis doctrinae ex apertissimis Scripturae locis collecta. — Contra hanc fidei regulam nihil quidquam in Scripturae interpretatione proferendum. Sedulo cavere debemus, ne quidquam contra fidei analogiam proferamus. Gerhard. — Caritatis fideique regula moderante. Conf. Helv.) Maar achtte men eerlang den hoofdinhoud van de leer der H. Schriften in de kerkelijke belijdenisschriften teruggegeven, men vond dan ook de regula fidei in de belijdenisschriften, aan welke de exegeet op grond van het voorgaande gebonden werd en — zoo bepaalde de kerkleer ten laatste het resultaat der exegese.

Ook de inspiratie-theorie van de oudere Luthersche en Her-

---

hooren en lezen, waarvoor hij en zijne voorstelling van de Praeadamieten al zoo werden uitgemaakt. 't Is alsof hij zich aan de gruwelijkste en afschuwelijkste misdaad heeft schuldig gemaakt, hij, die exegetisch meende te kunnen aantoonen, dat de Joden van Adam en Eva, de Heidenen daarentegen van vóór Adam en Eva geschapen menschen afstammen. Men wedijverde in heftige woorden, terwijl men verzekerde, dat de man zeer gemakkelijk te wederleggen was. Ook het Plakkaat der Staten-Generaal van den 26 Nov. 1655, dat een veldtocht tegen de exemplaren van deze twee geschriften beval, spreekt er van als die „verscheydene grouwelijcke ende lasterlijcke opinien" inhouden. Wij glimlachen nu, in onze kalmer en vrijer eeuw, bij het zien van zooveel hartstochtelijkheid; maar de vraag is, wat wij zouden gedaan hebben, indien wij vóór twee eeuwen geleefd hadden.

vormde dogmatiek heeft niet weinig inbreuk gemaakt op de vrijheid van den exegeet. De H. Schriften moesten zichzelven uitleggen. Maar zij werden geacht zoo geheel door den H. Geest ingegeven te zijn, dat nergens aan werkelijken strijd van de eene met de andere plaats kon of mocht gedacht worden. Dit laatste was nu geen exegetisch resultaat, maar stond als dogmatische stellig voorop. De H. Schrijvers waren „ab omni errore immunes," en nu had men overal aantenemen, dat hetgeen geschreven stond waarheid was. Zoo moest dan elke verklaring, volgens welke bijv. de eene plaats der H. Schriften met eene andere in strijd bleek te zijn, als onjuist verworpen worden. Dát de ééne Evangelist iets zou verhaald hebben, waarmede het verhaal van een anderen Evangelist niet overeentebrengen was; dat in een der brieven van den eenen Apostel iets geleerd zou zijn, in strijd met den inhoud van den brief van een ander Apostel; dat een Apostel in den éénen brief iets zou hebben geleerd, waarmede iets in een van zijne andere brieven niet overeentebrengen zou zijn; dat moest a priori door den exegeet verworpen worden. Men gaf wel toe, dat er ἐναντιοφανῆ in de H. Schriften voorkomen, maar ontkende, dat er ἐναντία in gevonden worden. Men leerde, dat de „schijntegenstrijdigheden" uit den weg moesten geruimd worden, en bleef volhouden, dat, indien het somtijds niet gelukte, er toch niet aan een werkelijken strijd gedacht worden mocht. Den uitlegger was voorgeschreven wat zijn resultaat niet mocht zijn. Aan een geoorloofd en noodzakelijk vrij onderzoek naar den zin van het geschrevene viel op dezen weg niet meer te denken. Gelukkig geeft het Protestantisme op exegetisch gebied ook nog iets beters dan deze bekrompenheid te zien.

§ 17. Vooral na de Kerkhervorming heeft de wettig vrije richting zich in al hare kracht ontwikkeld en laten gelden, zonder zich eenige vrijheid te willen toestaan, die haar niet toekomt, zonder zich te binden aan eenen band, waarvan zij vrij moet blijven, indien zij bij voortduring niets anders uit het geschrevene te voorschijn wil brengen, dan er werkelijk in ligt, en dit dan ook geheel. Meer en meer wordt door hen, die in beginsel tot deze

richting behooren, ingezien, dat de zuiver grammatische, historische en dogmatische (logische en psychologische) interpretatie, in den ruimsten zin, volstrekt noodig en tevens de eenige is, door welke men recht kan laten wedervaren aan den vollen inhoud van de Schriften des Nieuwen Verbonds.

De Hervormers hebben voortgezet hetgeen vooral door de oude Antiocheensche school in vroeger tijd begonnen was en door de herleving van de studie der klassieke letterkunde krachtig bevorderd is geworden. Wegbereiders voor de wettig vrije richting waren inzonderheid Faber Stapulensis en Erasmus, die op exegetisch gebied de Hervormers zeer in de hand hebben gewerkt. Deze laatsten en in overeenstemming met hen de belijdenisschriften der Hervormden hebben zich duidelijk tegen de willekeur van de allegorische verklaring en van den veelvuldigen zin verklaard, zoowel als tegen het erkennen van het gezag der kerkelijke of der exegetische overlevering. De Hervormers hebben er zich op toegelegd, de H. Schriften vrij uit zichzelve te verklaren en daarbij slechts één zin te laten gelden. In deze rigting zeide men met Erasmus: „nullius auctoritati debet esse addictus qui veritatis agit negotium, neque par est hoc cuiquam hominum tribuere quod neque ipsi sibi postulant et si postularent tanto minus esset tribuendum.” Hier leerde men met Melanchthon: „unam ac certam et simplicem sententiam ubique quaerendam esse juxta praecepta grammaticae, dialecticae et rhetoricae.” In dezen geest werkten vooral Calvijn en Beza, en liet zich op het einde der zestiende eeuw Philips van Marnix hooren (in zijne voortreffelijke *Ondersoeckinge ende grondelijcke wederlegginge der Geestdrijvische Leere, aengaende het geschrevene Woirt Godes — — hoe men het wel verstaen ende schriftmatichlyck uytleggen sal.* 's Gravenh. 1595, 2e dr. 1597, zie vooral bl. 108—128) [1]; niet minder Hugo de Groot, die te recht later geprezen is als illustris hu-

1) Wij zijn den bekwamen en hoogst verdienstelijken uitgever van de „Godsdienstige en Kerkelijke geschriften” van Ph. van Marnix, mijnen vriend, den heer J. J. van Toorenenbergen, grooten dank schuldig, dat hij ons weder op het genoemde leerrijke geschrift van den heer van St. Alde-

manorum et divinorum N. T. scriptorum interpres door den Hoogl. C. Segaar (in zijne *Oratio de Hugone Grotio, illustri — interprete.* Tr. ad Rh. 1785). Bij deze richting verdient ook de meermalen miskende Coccejus vermelding, als die de uitleggers van zijnen tijd op de verplichting weês, om elke plaats in haar verband te beschouwen en uit het organisme, waarvan zij een deel uitmaakt, te verklaren. Hetgeen hij bedoelde beschreef hij o. a. met deze woorden: „filum Scripturae sequimur, non hinc inde carpentes ejus particulas, sed totos libros ab initio ad finem ordine considerantes neque nostras conjectnras — neque, ut autumo, nostras cupiditates afferentes, ut illis accommodemus verba Scripturae; sed spiritualia spiritualibus (h. e. tum sermonibus Spiritus ipsius sermones, tum eis quae docet ea quae docet) comparantes, atque ita ἀναλογίαν τῆς πίστεως conservantes. (*Praef. in Ep. ad Gal.* IV. p. 866.) Men heeft hem den hermeneutischen regel toegedicht: „Verba omne id significant quod significare possunt.” Men zag voorbij, dat hij gezegd had: „id significant verba, quod possunt significare in integra oratione, sic ut omnino inter se conveniant.” Het was hem te doen om de „tota compages sermonis,” om het verklaren van den Schrijver uit diens eigen woorden, om de verklaring van de woorden uit het verband. (In Nederland is Coccejus in zijne eer hersteld door Dr. G. van Gorkom, *Spec. de Joanne Coccejo, S. Cod. interprete*, 1856, en door Dr. A. v. d. Flier, *Spec. de Joh. Coccejo anti-Scholastico*, 1859; vgl. ook *de Nederl. Stemmen.* IV. 149 en Tholuck, *das Acad. Leben des 17ⁿ Jahrh.* 2e afd. bl. 230.) Het valt zeker niet te ontkennen, dat hij zich bij de verklaring van de H. Schriften ook door zijne dogmatiek heeft laten besturen. Maar hierin is hij waarlijk niet de eerste noch de laatste onder degenen, die tot de wettig vrije richting mogen gerekend worden. Zelfs in het midden der negentiende eeuw zijn er te noemen, die wat exegetisch beginsel en doel aangaat, zonder twijfel geteld moeten worden onder hare vertegenwoordigers, en die toch sprekende bewijzen zijn van de waarheid, dat een van alle dogmatlsch vooroordeel vrije exegeet tot de zeldzaamheden behoort. Maar in deze rigting heeft men

---

gonde opmerkzaam en het algemeen toegankelijk gemaakt heeft. Men leze het dan nu ook in de bedoelde uitgave, II. bl. 1—240, en vergelijke daarbij de Voorrede van den heer van Toorenenbergen, bl. II enz.

er toch meer en meer naar gejaagd, werkelijk vrij te worden en te blijven [1]) van al wat bij de exegese des N. V. geen invloed mag uitoefenen. Den rechten weg wees J. A. Turretinus († 1737) aan, als hij zijne tijdgenooten toeriep: „de mente S. Scriptorum non judicandum est ex hodiernis placitis ac systematibus, sed est animus in ea, quibus scribebant, tempora et loca transferendus, et quaenam in eorum, qui tum vivebant, animo oriri potuerunt ideae videndum." En evenzoo J. J. Wetstein in den 7n zijner regelen voor de interpretatie van de Schriften des N. V. (achter zijn N. T.), die aldus luidt: „Si libros N. T. planius et plenius intelligere cupis, indue personam illorum, quibus primum ad legendum ab Apostolis traditi fuerunt; transfer te cogitatione in illud tempus et in illam regionem, ubi primum lecti sunt; cura ut, quantum fieri potest, illorum hominum ritus, mores, consuetudines, opiniones, sententias receptas, proverbia, parabolas, sermones quotidianos, modum et rationem aliquid alteri persuadendi et causis fidem faciendi cognoscas." Laat de schrijvers zelven spreken, de sprekers zelven zich doen hooren, in plaats van hun uwe voorstellingen en denkbeelden optedringen, dit was het waarop mannen als Turretinus en Wetstein alzoo aandrongen. Anderen gingen daarna voort met te herinneren, dat men bij de uitlegging of verklaring van de Heilige Schriften zuiver grammatisch en geheel historisch te werk moest gaan. Terstond denkt men hier vooral aan Ernesti en Semler, inzonderheid ook aan Keil en die in zijne voetstappen voortwerkten. Wat Ernesti betreft (te recht in het begin dezer eeuw door J. van Voorst, in zijne *Oratio de J. A. Ernestio*, 1804, de „Optimus post H. Grotium dux et magister interpretum N. T." genoemd), hij ijverde vooral voor de grammatische interpretatie. Wat Semler aangaat, zijn naam is met de historische interpretatie verbonden, ofschoon wij

---

1) Als eene merkwaardigheid vermelden wij hier, dat in 1675 eene Resolutie het licht zag van de Staten van Zeeland „over de geschillige ende swevende Nieuwigheden, tot vrede der Kercken," van den 22 Juni, waarin Art. 6 voorschrijft: „dat men van den letterlijken zin van Gods H. Woord buiten nood niet zal afgaan, noch daarover eenige allegorische uitlegging brengen en daaruit eenige Prophetiën of andere verborgenheden halen, tenzij blijke, dat het in de H. Schriftuur gegrond is." De Staten van Zeeland waren dus vóór de vrijheid. Of de Exegese echter hare vrijheid op die wijze gehandhaafd wil zien? *Non tali auxilio*... Vgl. boven bl. 30, 31, noot.

niet mogen vergeten, dat hij daarbij toch vooral de verklaring der woorden van Jezus en de Apostelen uit de denkwijze en meeningen hunner tijdgenooten in het oog had. Spreekt men van de historische interpretatie, dan verdient Keil in de eerste plaats genoemd te worden, hij, de onvermoeide handhaver van de stelling, dat het werk der uitleggers als een historische arbeid te beschouwen is en de Schriften des N. V. bij het volle licht der geschiedenis moeten verklaard worden. Zoo vulde hij Ernesti aan en verbeterde hij Semlers methode, hierin door Bretschneider en anderen ondersteund, door Stäudlin alleen bestreden uit vrees, dat eene eenzijdige voorstelling de noodzakelijkheid zou doen voorbijzien, van vooral ook den inhoud van het geschrift te raadplegen, waartoe de te verklaren woorden behooren. Zelf verklaarde Keil toch later, in de hoofdzaak met Stäudlin intestemmen. Zien wij thans terug op den strijd, in de laatste jaren der vorige en het begin dezer eeuw over het begrip en de taak of den omvang der historische of der grammatisch-historische interpretatie gevoerd, wij bemerken dan spoedig, dat het vooral te doen was om objectieve exegese; dat men algemeen het subjectivisme op exegetisch gebied wilde buitengesloten zien; dat men grammatische en historische interprelatie wilde verbonden hebben, maar Exegese van de H. Schriften en Kritiek van hetgeen de exegese als de gedachten of gevoelens der schrijvers (of sprekers) deed kennen, gescheiden wilde houden. Door dien strijd, die langer geduurd heeft dan noodig was, is de lucht in de hermeneutische en exegetische wereld gezuiverd [1]). Nog was het eerste vierde gedeelte der

1) Wil men zich nader met dien strijd bekend maken, men vergelijke vooral Keil, *de historica libr. sacr. interpretatione ejusque necessitate*, Lips. 1788 (in Keils *Opusc. Academica*, 1821, bl. 84—99), Bretschneider, *die hist.-dogm. Auslegung des N. T.* Leipz. 1806, Stäudlin, *de interpr. libr. N. T. historica non unice vera.* Gött. 1807, Keils *Lehrb. der Hermeneutik* of zijne *Elementa Herm.* en ook zijne Voorrede voor Steins geschrift *Ueber den Begriff und obersten Grundzatz der hist. Interpr.* Leipz. 1815; voorts de opstellen, vermeld in Bertholdts *Theol. Wissenschaftskunde* (1822) bl. 107—109, in Bretschneiders *System. Entw.* 4e uitg. bl. 97, 98, bij Lutz *Herm.* bl. 30. Eigenlijk verdient deze geheele strijd, in verband beschouwd met den tijd, waarin hij gevoerd werd, nog eens opzettelijk beschreven te worden, ook om te doen zien, hoever (of in hoeverre?) wij thans, na meer dan eene halve eeuw, vooruitgegaan en gevorderd zijn.

negentiende eeuw niet geeindigd, toen de grammatisch-historische interpretatie opgehouden had eene quaestie te zijn. De Heilige Schriften des N. V. nauwkeurig volgens de regelen der taalkunde uitteleggen, en bij het licht, dat de geschiedenis over haar laat opgaan, te verklaren, daartoe in den geest der schrijvers en sprekers intedringen, om zich geheel in hunne gedachtenwereld en zienswijze te verplaatsen, ten einde hetgeen in hunne woorden opgesloten ligt geheel naar hunne eigene bedoeling te ontvouwen en toetelichten; dit werd nu vrij algemeen, zonder iemands ernstige tegenspraak, onder de Protestanten als de plicht der exegeten beschouwd. Voor de grammatische, bepaald zuiver philologische verklaring is daarna veel gedaan door G. B. Winer (*Grammatik des N. T. Sprachidioms*, 1e druk 1822, 6e uitg. 1855, 7e uitg., na Winers dood bezorgd door Prof. G. Lünemann, Leipz. 1867. Vgl. zijne *Oratio de emendanda N. T. interpretatione*, Lips. 1823). De historische interpretatie, niet langer een twistappel (Gabler, *de hist. sacrorum N. T. librorum interpretationis indole*. Diss. Part. I. Jen. 1823, had den strijd reeds achter zich) zag wat wij thans de dogmatische interpretatie kunnen noemen naast zich plaats nemen. Dat de zaken, en niet alleen de woorden, moesten verklaard worden, bepaald uit het leerbegrip des schrijvers of sprekers, werd meer en meer erkend. Ook openden zich de oogen voor eene nauwkeuriger beschouwing van het eigenaardige, dat de onderscheidene Schrijvers van het N. T. in uitdrukkingswijze en leerbegrip kenmerkt, en voor den plicht des uitleggers, om aan de individualiteit der onderscheidene Schrijvers volkomen recht te laten wedervaren. In menig opzicht is op dezen weg het Protestantsche Duitschland verder voorgegaan, waar commentaren als van Winer, Fritzsche, Bleek, van Lücke, Tholuck, Rückert, van de Wette, Meyer en anderen, evenzeer met dankzegging verdienen genoemd te worden, als onderscheidene werken, die het z. g. Leerbegrip van Jezus en de Apostelen trachtten uiteentezetten. Het Protestantsche Nederland is in de negentiende eeuw niet achtergebleven en wijst met blijdschap, om slechts de ouderen te noemen, op de exegetische werken en opstellen van Borger, van Hengel (inzonderheid van hooge waarde wat de zuiver grammatische interpretatie betreft), van Willes, Bouman e. a. Hier heeft een groot getal van grootere en kleinere geschriften, Verhandelingen en Opstellen over gedeelten, plaatsen, woorden uit

het N. T. veel licht over allerlei bijzonderheden verspreid [1]). Hier heeft men getoond en zal men, naar wij hopen, blijven toonen te begrijpen, dat juist door eene grondige behandeling van zulke bijzondere gedeelten, plaatsen of woorden, de exegese des N. T. vooruitkomt. Met het Protestantsche Duitschland mag het Protestantsche Nederland er zich op beroemen, dat het over het geheel genomen evenmin vreemdeling is in de ware exegetische methode, als onbekend met de echte hermeneutische theorie. Ook Frankrijk leverde verblijdende verschijnselen in deze richting (bijv. in Godets Comm. op het Evangelie van Lukas en van Johannes, en in het omvangrijke werk van E. Reuss, *La Bible, Traduction nouvelle* enz. Paris 1874, *Histoire Evangélique* ... Paris, 1875 enz.). Engeland (men denke bijv. aan de Commentaren van Ch. J. Ellicott op de brieven aan de Gal.—Filemon) blijft niet achter, maar toont, even als waar in Noord-Amerika wetenschappelijk theologisch leven tiert, ooren te hebben voor de hermeneutische beginselen [2]), reeds door de Hervormers gehuldigd, maar niet overal, waar men hen zegt hoogteschatten, ook werkelijk toegepast. Verblijdend is, dat men zich niet tot de gram-

---

1) Gaarne zouden wij hier de namen noemen van allen, die bijv. in de eerste helft van deze eeuw, ja in den jongsten tijd, zich in Nederland verdienstelijk hebben gemaakt jegens de exegese van de Schriften des N. V. door grootere of kleinere bijdragen, en zich onvoorwaardelijk door hunne hermeneutische beginselen en exegetische methode vóór de wettig vrije richting hebben verklaard. Maar hun getal is te aanzienlijk, dan dat wij niet zouden vreezen, iemand voorbijtezien. Wij herinneren alleen, dat men de meeste namen, die wij nu in het oog hebben, kan vinden onder de schrijvers van de *Werken van het Haagsch Genootschap tot verdediging van de Chr. Godsdienst* en van *Teylers Godgel. Gen.*, onder de medewerkers van de *Godgeleerde Bijdragen*, van *Waarheid in Liefde*, van de *Jaarboeken* en *Nieuwe Jaarboeken voor Wetenschappelijke Theologie*, van de *Bijdragen tot Bevordering van Bijbelsche Uitlegkunde*, verzameld door Dr. B. van Willes en J. ab Utrecht Dresselhuis, in het *Magazijn voor Kritiek en Exegetiek des N. T.* uitgeg. door J. ab Utrecht Dresselhuis en A. Niermeyer, in de jongste Nederlandsche Godgeleerde Tijdschriften enz., ook onder de schrijvers van onze Academische Commentaties en Dissertaties.

2) Die eene opgave verlangt van werken, vroeger en later vooral in Engeland of in het engelsch uitgekomen, vergelijke C. J. Stewart's Catalogue of Bibles and of Biblical Literature, critical, practical and illustrative. London, 1868.

matisch-historische interpretatie bepaalt, maar ook aan die verklaring meer en meer recht laat wedervaren, die door sommigen onder den naam van logische en psychologische interpretatie wordt aanbevolen. Schijnt men het nog niet eens te zijn over hetgeen de theologische interpretatie wordt genoemd, de tijd is misschien nabij, dat door middel van de „dogmatische interpretatie” aller verlangen voldaan zal zijn en billijke eischen zich bevredigd zullen verklaren. Wordt dan ook hier en daar, misschien zonder dat men de consequentie er van doorziet, op eene of andere wijze nog de hand gereikt aan de bandeloos willekeurige richting, of een stap gedaan, die ons aan de slaafsch gebondene doet denken, de tweede helft der negentiende eeuw geeft grond tot de hoop, dat de wettig vrije richting in de exegese van de Schriften des N. V. onder de Protestanten voor goed den boventoon verkregen heeft. Gesteund door de onvermoeid voortgaande studie van de tekstkritiek, gewapend met goede Lexica en Grammatica's, voorgelicht door de grondig bewerkte Archaeologie in den ruimsten zin des woords, en in het algemeen door de geschiedenis van den tijd, waarin de schrijvers van de Schriften des N. V. en die in hunne schriften sprekende optreden geleefd hebben, ziet men dan ook den tijd nabij, dat de Protestantsche landen eene zoo nauwkeurig mogelijke Overzetting van de H. Schriften des N. V. in de moedertaal zullen bezitten, toegelicht door aanteekeningen of ophelderingen bij ieder vers of woord, of in doorloopende commentariën. Dat is dan de heerlijke vrucht van den rusteloozen arbeid eener exegese, die voor goed heeft afgezien van willekeur, voor goed zich los heeft gemaakt van onnatuurlijke gebondenheid, met hart en ziel er zich op heeft toegelegd, om naar dezelfde hermeneutische beginselen en regelen, waarnaar alle andere geschriften uitgelegd en verklaard moeten worden, ook de H. Schriften des N. V. uitteleggen en te verklaren, en alzoo te toonen, dat die Schriften, waarin wij de oorkonden van het oorspronkelijk Christendom hebben te eerbiedigen, haar waarlijk heilig zijn.

Aanm. 1. Over de verschillende exegetische richtingen, die zich bij de verklaring van de Schriften des N. V. hebben laten gelden, vgl. verder de werken, bl. 13 genoemd.

Aanm. 2. In dit overzicht behoefden wij niet opzettelijk stiltestaan bij:

a. De z. g. historische verklaring van Semler, voor zoover zij in verband stond met zijne accommodatie-theorie, volgens welke de woorden van Jezus en de Apostelen zoo uit de voorstellingen hunner tijdgenooten te verklaren zouden zijn, dat zij zelven geacht moesten worden, zich daarnaar geschikt te hebben, zonder óns altijd het recht te geven, om daaruit ook tot hunne eigene overtuigingen te besluiten. „Christus en de Apostelen toch," zoo liet hij zich hooren, „spraken, daar zij met menschen uit hunnen tijd te doen hadden, zooals dezen gewoon waren te spreken, en hun werd het Woord verkondigd, zooals zij in staat waren het te ontvangen, niet zooals de volledige waarheid het ten allen tijde vorderde. Ook de discipelen moesten een weinig ontzien worden, daar zij zich nog niet in de geestelijke beschouwingswijze van den Meester konden vinden." Op dit standpunt is het dus niet meer de vraag, wélke gedachten Jezus en de Aposelen in hunne woorden uitgedrukt hebben, maar óf zij zelven wel overtuigd waren van de waarheid van hetgeen zij leerden. Dit behoort niet tot het gebied der exegese, maar tot dat van de levensbeschrijving.

b. De z. g. aesthetische verklaring, o. a. door den Hoogl. Pareau (*Herm. Cod. S.* p. 431 sqq.) voorgestaan, waarbij uiteengezet wordt, waarom de schrijver juist dát en niet iets anders gezegd heeft, zich juist zoo en niet anders, in dien vorm, op die wijze heeft uitgedrukt. Voor zoover dit niet tot de eigenlijk gezegde historische verklaring moet gerekend worden, behoort het niet tot het gebied der exegese, maar tot dat van de persoonsbeschouwing of tot dat der aesthetische beoordeeling van het geschrevene.

c. De z. g. mythische verklaring, in den nieuweren tijd vooral door Strauss gegeven. Volgens hem e. a. is een gedeelte van de geschiedverhalen der Evangelisten, bepaald het gedeelte, waarin wonderen voorkomen, te houden voor mythen, niettegenstaande zij zelven werkelijk geschiedenis hebben willen berichten. Hier is het nu niet de vraag, waarvoor het geschrevene zich geeft, hoe het geschrevene verklaard worden moet; maar óf wij het, voor zoover het feiten bericht, voor geloofwaardige geschiedenis te houden hebben. Dit behoort echter niet tot het gebied der exegese, maar tot dat der historische kritiek.

d. De z. g. religieuse verklaring van J. G. Rätze (*Die höchsten Principien der Schrifterklärung*, 1824,) volgens welke de hoogste

regel der Schriftuitlegging te zoeken is in een christelijk rationeel geloofsbeginsel, nl. in het absoluut goddelijk liefhebben, leven en werken van Christus, dat de hoogste regel is te noemen voor de geldigheid en den eigenlijk religieusen zin der eigenaardige leeringen, geschiedverhalen en feiten van het N. T. Geen leer en geen geschiedenis van het N. T. mag voor eene christelijke erkend worden, als haar inhoud niet in volkomen overeenstemming is met het beginsel der christelijke wijsheid, heiligheid en liefde. Deze religieuse verklaring beoordeelt alzoo het christelijk karakter van hetgeen de Schriften des N. V. mededeelen. Dit behoort niet tot het gebied der exegese, maar tot dat der kritiek van de Bijbelsche, bepaald N. Testamentische theologie.

e. De z. g. pneumatische verklaring van J. T. Beck (*Versuch einer pneumatisch-hermeneutischen Entwicklung des* 9. *Kapittels im Br. an die Römer*, 1833. *Zur theol. Auslegung der Schrift*, achter zijne *Einleitung in das System der Chr. Lehre*, 1838.), welke uitgaat van den organischen zamenhang van het geheel der H. Schriften. Zij zoekt de bepaalde trekken van het messiaansch theologisch karakter in de individueele physionomie op, en stelt die bij de enkele plaatsen in het licht. Zoo bepaalt zij hare wezenlijke beteekenis in de inwendige oekonomie van het goddelijke geesteswerken. Ook zij beoordeelt alzoo datgene wat door de H. Schriften als christelijke waarheid wordt medegedeeld. Dit nu behoort niet tot het gebied der exegese, maar tot dat der kritiek van de Bijbelsche, bepaald N. Testamentische theologie.

f. De z. g. panharmonische verklaring van F. H. Germar (*Die panharm. Interpretation der H. Schrift*, 1821), welke haren grond vindt in het streven naar algemeene harmonie (panharmonie, doorgaande overeenstemming), als het kenmerk van de waarheid. Als beginsel stelt zij vast, dat de gedachten-inhoud van de openbaring Gods door Christus, die in de H. Schriften vervat is, in dezelfde mate juist opgevat wordt, als hij in de meest volkomene overeenstemming staat met de onderscheidene gezegden van Christus onderling en met al wat anders zonder twijfel waar en zeker is, terwijl niets voor openbaring van God erkend mag worden dan hetgeen daarmede in overeenstemming is. (Vgl. verder: *Beytrag zur allgem. Hermeneutik*, 1828.) Het doel is, een rein christelijk leerbegrip te vormen. Dit nu behoort

niet tot het gebied der exegese, maar tot dat der systematische Theologie op christelijken grondslag.

g, De z. g. theologische verklaring (Klausen, Landerer e. a.), welke uitgaat van de onderstelling, dat de H. Schrift geinspireerd is, d. i. dat door de werking en het doordringen van den goddelijken geest der waarheid de menschelijke individualiteit bij de Apostelen verheven is tot reine kennis van de geopenbaarde waarheid en tot het vermogen om haar medetedeelen; dat die werking uitgedrukt is in de Schriften, welke zij hebben nagelaten, zoodat wij daarin deze waarheid in ongeschonden reinheid en kracht bezitten. Op den voorgrond staat dan, dat de inhoud van de H. Schrift zich uitgeeft voor eeuwige, algemeen geldende waarheid, en dat het bijzondere beschouwd moet worden in verband met het algemeene, waarbij men tracht doortedringen tot het leven en wezen van het dogma zelf. Voor zoover hier iets meer wordt bedoeld, dan eene verklaring van de bijzonderheden uit de bekende denk- en zienswijze van schrijver of spreker, behoort het niet tot het gebied der exegese, maar tot dat van de (kritische) dogmatiek.

h. De mystische verklaring, onverschillig in welken vorm of onder welken naam zij moge aanbevolen en verdedigd worden. In zoover deze namelijk niet betrekking heeft op de woorden, maar op eene of andere zaak of gebeurtenis, in die woorden beschreven, door welke God zou geacht moeten worden iets te hebben willen openbaren of te kennen geven, behoort zij niet meer tot het gebied der exegese, maar tot dat der geschiedenis, immers tot de waardeering der feiten, waarmede niet de exegeet, maar de geschiedvorscher zich heeft intelaten.

* Van de typische verklaring behoefden wij hier in het geheel niet te spreken, daar zij alleen in aanmerking zou kunnen komen bij de exegese van het O. T. (Vgl. Döpke, t. a. pl. bl. 173. Meyer op Gal. 4 : 24.)

TWEEDE DEEL.

THEORIE DER EXEGESE VAN DE SCHRIFTEN DES NIEUWEN VERBONDS.

---

§ 18. De Uitleggingsleer voor de Schriften des N. V. moet, indien zij getrouw is aan hare roeping, nauwkeurig uiteenzetten wat de uitlegger van die Schriften eigenlijk heeft te doen en hoe hij dat behoort te doen. Zij moet hem derhalve inlichten omtrent de taak, welke hij heeft te vervullen, en omtrent den weg, langs welken hij het doel kan bereiken.

EERSTE HOOFDSTUK.

DE TAAK, DIE DE UITLEGGER VAN DE SCHRIFTEN DES N. V. TE VERVULLEN HEEFT.

§ 19. De uitlegger van de Schriften des N. V. heeft als zijne taak te beschouwen, den zin van het geschrevene volledig, getrouw en duidelijk, te ontwikkelen, en het

van alle zijden behoorlijk toetelichten. Hij moet, voor zoover dit mogelijk is, anderen in staat stellen, bij het lezen van het geschrevene datzelfde te denken wat de schrijver of spreker er oorspronkelijk bij dacht en er ook door anderen werkelijk bij gedacht wilde hebben. Zoo doet hij het geschrevene verstaan of begrijpen.

Aanm. „Voor zoover dit mogelijk is.” Het zou kunnen zijn, óf dat de oorspronkelijke lezing ons niet bekend was, óf dat de schrijver iets geschreven had, waarvan wij thans moeten verklaren, dat zooals dé woorden daar nu staan er door ons eigenlijk geen goede zin aan gegeven kan worden, óf dat ons de noodige kennis van historische bijzonderheden ontbreekt, om het gezegde of geschrevene behoorlijk toetelichten. Vgl. hierbij Dr. J. H. Holwerda, *De betrekking van het verstand tot het uitleggen van den Bijbel, inz. v. d. Schr. des N. Testaments.* Gorinch. 1853. *Uitlegk. aanteekeningen op eenige plaatsen uit het N. T.* 1854. *Bijdragen tot de uitlegging van het N. T.* Leiden. 1855.

§ 20. Daar men, om de taak van uitlegger behoorlijk te kunnen vervullen, zelf moet verstaan hetgeen men voor anderen zal verklaren, heeft men eerst al de moeilijkheden te overwinnen, die zich bij de verklaring van de Schriften des N. V. voordoen, moeilijkheden, welke inzonderheid voortkomen aan de eene zijde uit de taal, waarin die Schriften geschreven zijn, en uit de zaken, waarover zij handelen, aan de andere zijde uit de voorstellingen en meeningen, welke men zelf heeft in onderscheiding van die, welke in deze Schriften aangetroffen worden.

Aanm. Er wordt derhalve in den uitlegger van het N. T. vereischt: eene grondige kennis van de grieksche taal in het algemeen en van het grieksch, waarin het N. T. geschreven is, in het bijzonder; eene naauwkeurige bekendheid met den tijd, waar-

uit deze Schriften afkomstig zijn; tevens een geheel op zijde stellen van hetgeen hij zelf gelooft en weet in onderscheiding van de schrijvers of sprekers, wier woorden hij daar voor zich heeft. Zonder het laatste zal er telkens verwarring ontstaan en misverstand plaats hebben, zonder het eerste oordeelt hij als een blinde over de kleuren.

§ 21. Om de Schriften des N. V. goed te kunnen behandelen, moet men ze, nog afgezien van haren inhoud, goed kennen, d. i. behoorlijk ingelicht zijn omtrent haren oorsprong en onderlinge betrekking, m. a. w. men moet ingewijd zijn in de Geschiedenis van de Schriften des N. V., of de z. g. bijzondere en algemeene Inleiding tot die Schriften. De uitlegger moet zich bekend gemaakt hebben met de wijze, waarop die Schriften zijn ontstaan en met elkander verbonden zijn geworden; het eerste, om in het oog te houden, dat zij wel nagenoeg uit één tijdvak en van gelijkgezinde schrijvers afkomstig zijn, maar toch van onderscheidene personen, geschreven bij verschillende gelegenheden, op verschillende plaatsen, ter voldoening aan verschillende behoeften; het tweede, om niet te vergeten, dat zij met elkander vereenigd zijn geworden niet op eens, maar langzamerhand door zamenwerking van onderscheidene invloeden, zoodat men hier niet voor zich heeft één boekwerk, maar eene verzameling van geschriften, die bij veel overeenkomst toch ook hunne eigenaardigheden hebben in taal, vorm, inhoud, voorstellingswijze, strekking, doel, op welke eigenaardigheden de uitlegger bij voortduring de aandacht heeft te vestigen.

Aanm. 1. Niemand zal mogen voorbij zien, dat de vijf historische geschriften van het N. T. onderscheiden moeten wor-

den van de een en twintig brieven, en dat van deze te zamen de Openbaring van Johannes, als meer tot de profetische soort behoorende, aanmerkelijk verschilt. Wat dan nog in het bijzonder de historische schriften aangaat, men mag deze, als van verschillende schrijvers afkomstig, niet beschouwen als waren het onderscheidene berichten van dezelfde hand, (het vierde Evangelie is toch bepaald in meer dan één opzicht van de drie synoptische onderscheiden,) en wat die een en twintig brieven betreft mag men nimmer vergeten, dat zij evenmin van denzelfden Schrijver afkomstig, als in hetzelfde jaar en voor dezelfde lezers geschreven zijn.

Aanm. 2. Er kan niet genoeg gewaarschuwd worden tegen het standpunt van die exegeten der Schriften des N. V., voor wie het Nieuwe Testament geheel en al gelijk staat met een boekwerk, dat wel uit onderscheidene deelen bestaat, maar dan toch van éëne en dezelfde hand afkomstig is. De onderscheidene schriften des N. T. zijn nu eenmaal niet van dezelfde hand, en hebben, evenals de schrijvers, van wie zij afkomstig zijn, hare bijzondere eigenaardigheden. Men heeft geen recht, om steeds te onderstellen, dat hetgeen de eene schrijver verhaalt ook aan de anderen, al zwijgen zij er van, bekend was, evenmin als men aannemen mag, dat het niet vermelden van het een of ander op zichzelf reeds onbekendheid daarmede in zich sluit. Zoo heeft men geen recht, om in het algemeen te onderstellen, dat hetgeen de een leert ook de overtuiging van den ander moet geweest zijn, al spreekt hij er in het geheel niet over. Alleen wanneer van elders duidelijk blijkt, dat het verhaalde algemeen bekend moet geweest zijn, of het geleerde algemeen als waarheid erkend was in den kring, waartoe die schrijvers behoorden, bewijst het zwijgen niets.

Aanm. 3. De uitlegger van de Schriften des N. V. zou wel blind moeten zijn, indien hij niet getroffen werd door de groote overeenkomst, die er is bijv. tusschen de drie synoptische Evangeliën, tusschen de brieven aan de Galatiërs en Romeinen, tusschen die aan de Ephesiërs en Kolossensen, tusschen het Evangelie en de brieven van Johannes en wat dies meer zij. Maar hij zou ook wel blind moeten zijn, indien hij volstrekt geen onderscheid opmerkte tusschen den brief van Jacobus en dien van Paulus aan de Romeinen, tusschen den brief aan de Ephesiërs en dien

aan de Hebreën, tusschen de synoptische Evangeliën en het Evangelie van Johannes, blind, indien hij geen onderscheid opmerkte tusschen het leerbegrip van Jacobus, van Petrus, van Johannes, van Paulus. Dit onderscheid mag de exegeet nooit voorbijzien, en dit onderscheid wordt voorbijgezien door hetgeen sommigen de theologische of bijbelsch-theologische uitlegging genoemd hebben, voor zoover zij de Schriften des N. V. vereenigd als eene organische eenheid beschouwt en behandelt en onophoudelijk den eenen schrijver uit den anderen verklaart of aan den eenen toeschrijft wat de ander gezegd heeft. Hetgeen die z. g. theologische uitlegging ten laatste bedoelt en op den voorgrond plaatst, en dat op zich zelf beschouwd alleszins aanprijzing verdient, het is het werk van de vergelijkende Bijbelsche theologie. „Bij dogmatische voorstellingen,” zegt Klausen, *Herm.* bl. 442, „die tegen andere bepaalde gezegden in de Schrift of tegen de Christelijke grondwaarheid in het algemeen schijnen te strijden, is het voor het Christelijk geloof een axioma, dat de tegenstelling moet teruggebracht kunnen worden tot een onderscheid in opvatting van dezelfde waarheid. Dit aantewijzen is de taak der theologische uitlegging, en wel door het terugbrengen van de bijzondere plaatsen tot het dogmatisch vereenigingspunt, dat de onderscheidene wijzen van voorstelling omvat, en zoo de schijnbare tegenstelling zich laat oplossen in een onderscheid van standpunt en van ontwikkelingsvorm.” Wat dit laatste aangaat, de Hermeneutiek is voldaan, als men toegeeft, dat de exegeet het onderscheid van standpunt en ontwikkelingsvorm, waar het duidelijk in de oogen valt, moet erkennen, terwijl zij dan voorts blijft aandringen op het behoorlijk uit elkander houden van de taak der exegeten en dergenen, die de resultaten der exegese weder voor de Bijbelsche theologie verwerken, al geschiedt een en ander ook door denzelfden persoon. Wat ten slotte dat axioma betreft, dit zal zich moeten weten te handhaven voor de rechtbank van het zuiver historisch onderzoek, en behoeft, indien het daarvoor gerechtvaardigd is, niet een axioma voor het Christelijk „geloof” te zijn, daar het dan eenvoudig een bestanddeel der „wetenschap” is. Is eindelijk het hoofddoel van de z. g. theologische ultlegging, aantewijzen, hoe het bijzondere in de Schriften des N. V., als eene organische eenheid opgevat, in verband staat met het geheel, en in dat verband zijne voldoende uitlegging vindt, het is, zooals

wij later zullen zien, de dogmatische interpretatie, welke de roeping heeft, het bijzondere bij de onderscheidene schrijvers in verband met hun leerbegrip (hun dogma of stelsel, als men het zoo noemen wil,) te beschouwen en alzoo te verklaren.

§ 22. Bij het verklaren van deze Schriften heeft de uitlegger zich in geen opzicht en in geen geval aansprakelijk te achten voor hetgeen daarin wordt gezegd, verhaald, geleerd. Bij de verklaring van het historisch gedeelte moet hij eenvoudig onderzoeken, waarvoor de verhalen willen gehouden worden, niet, óf hetgeen daar als werkelijk gebeurd wordt voorgesteld ook werkelijk gebeurd is. Dit laatste toch behoort tot het gebied der historische kritiek, dat wel van het gebied der exegese behoort onderscheiden te worden. De uitlegger heeft zijne taak vervuld, wanneer hij duidelijk in het licht heeft gesteld, wát volgens het bericht, dat hij voor zich heeft, geacht moet worden geschied te zijn, waarbij hij dan vooraf onderzocht moet hebben, of het geschrevene optevatten is als een eigenlijk gezegd geschiedverhaal, dan wel bijv. als eene parabel. Bij het z. g. leerstellig gedeelte der Schriften des N. V. is de exegeet niet geroepen, om te onderzoeken, of hetgeen daar geleerd wordt werkelijk waarheid is. Hij behoeft daar niet optetreden als apologeet en behoort het voor ongepast te houden, de redenen medetedeelen, waarom hij in het daar geleerde al of niet instemmen kan. Op zijne goed- of afkeuring komt het bij de exegese volstrekt niet aan, maar wel op de nauwkeurige uiteenzetting van hetgeen er geleerd wordt. Ook heeft de exegeet zich in het minst niet verantwoordelijk te achten voor de wijze, waarop iets in die Schriften wordt ontwikkeld, bewezen, wederlegd.

Hij heeft de schrijvers en sprekers te nemen zooals zij zich geven en objectief wedertegeven wat er geschreven staat. Onpartijdig en onbevooroordeeld moet hij alzoo ontvouwen al wat in het geschrevene opgesloten ligt, zonder zich te bekommeren over den indruk, dien zijne verklaring (indien zij de juiste is) maken zal, in geval sommigen in het geschrevene iets geheel anders mochten gelezen hebben, dan nu blijkt dat er werkelijk te lezen staat. De uitlegger van de Schriften des N. V. mag geen oogendienaar zijn, mag niet zoeken menschen te behagen, vooroordeelen te ontzien, eene of andere partij in de hand te werken. Hij vooral heeft zich diep inteprenten de vraag des Heeren: Hoe leest gij? en voor ieder, die niet over zijne verklaring te vrede is, indien zij zich namelijk als de ware kan handhaven, als laatste woord dit eene gereed te hebben: Het staat geschreven! Hij is voor niets anders, dan voor zijne eigene exegese, aansprakelijk.

Aanm. 1. Er is nooit eenige verontschuldiging te vinden voor iemand, die bij de verklaring van het N. T. zijne eigene zienswijze, zijne eigene wereldbeschouwing, zijne eigene dogmatiek aan den schr. of spr. opdringt. Men kan het op den duur ook niet volhouden, daar het geschrevene blijft getuigen tegen elke zinsverdraaiing, en vroeg of laat zijne rechten laat gelden. De naturalistische verklaring is even als de rationalistische voor goed ten toon gesteld in hare bespottelijkheid. Door het inbrengen van zijne eigene aprioristisch-philosophische of dogmatische zienswijze in den tekst wordt de exegeet ten laatste zelf ten toon gesteld. Wat baat het bijv., uit Joh. 1:1—14 het werkelijk persoonlijk voorbestaan van den Logos „weg te verklaren”? Ieder, die deze plaats grammatisch-historisch verklaart, haalt de schouders op voor die „ideëele” praeëxistentie van den Logos, welke men er uitgehaald heeft, na er haar ingelegd te hebben. Laat het N. T. leeren wat het leert, verhalen wat het verhaalt, en is men het er niet mede eens, men hebbe dan den moed van

het te durven zeggen, en verwringe hetgeen „geschreven” is niet naar de voorstelling of het gevoelen, waarvan men zelf het liefst de verdediging op zich neemt. Het werk van den exegeet des N. T. is werkelijk volstrekt niet van dien aard, dat hij, indien hij zijn plicht doet, er zich ooit bij zou behoeven beangst te maken. Maar hij moet er wel beangstigd bij worden, indien hij zich verantwoordelijk beschouwt voor hetgeen daar geschreven staat. Dit laatste is dan echter een kruis, dat hij zichzelven oplegt, en, helaas! eene oorzaak van marteling voor de schriften, die hij moet verklaren.

Aanm. 2. De exegese moet objectief zijn en blijven. Dit heeft men altijd te bedenken, ook daar, waar men moet toestemmen, dat men zelf een ander gebruik van een of ander woord of gezegde zou gemaakt hebben, of eene andere methode van bewijsvoering zou gevolgd zijn (vgl. Gal. 3 : 16; Hand. 1 : 20, 21); of dat de schrijver zich niet juist heeft uitgedrukt (Gal. 3 : 20), of met de eene of andere ons bekende bijzonderheid niet nauwkeurig bekend is geweest (Hebr. 9 : 4; Hand. 11 : 30, 12 : 25, welk bericht aangaande eene tweede reis van Paulus naar Jerusalem zich niet laat overeenbrengen met het bericht van Paulus zelven aangaande zijne tweede reis naar Jerusalem, Gal. 2 : 1, waar door hem gesproken wordt van de reis, die overeenkomt met de Hand. 15 : 2 vermelde); of zich vergist heeft (men denke aan plaatsen, aangehaald uit het O. T., maar niet aan den rechten schrijver toegekend, als Matth. 27 : 9, maar Zach. 11 : 12, 13 aan Jeremia, of Mark. 1 : 2[a], waar Mal. 3 : 1 aan Jesaja toegeschreven wordt, of 1 Kor. 2 : 9, waar het O. T. bedoeld is, maar woorden uit de Openbaring van Elia schijnen overgenomen te zijn. Vgl. ook Eph. 5 : 14). Inzonderheid moet dit herinnerd worden met het oog op de vele plaatsen in het N. T., waar van de eene of andere plaats uit het O. T. gebruik wordt gemaakt. (Vgl. Döpke, *Herm. der N. T. Schriftsteller;* Jul. Wiggers, *de interpretationis genere, quo N. T. scriptores usi sunt*, 1837; Credner, *Beiträge zur Einl. in die bibl. Schriften*, II. Bleek, *Comm. Br. a. d. Hebr.* I. 338 enz. R. Anger, *Ratio qua loci N. T. in Ev. Matth. laudantur;* P. Mounier, *de locis nonnullis, in q. V. T. libri ab Jesu laudantur*, 1856; Tholuck, *das Alte Testament im N. T.* en anderen. Zie ook Immer, *Hermen.* bl. 133—141.) Eens voor al heeft de exegeet bij de behandeling van zulke plaatsen te onderzoeken: 1. Of wij te doen hebben met eene

eigenlijk gezegde aanhaling uit het O. T., door welke iets moet bewezen worden, dan wel of er slechts een vrij gebruik van eenige plaats gemaakt wordt, zonder dat het de vraag is, wat er oorspronkelijk met die woorden bedoeld werd. 2. Of de schr. of spr. het oorspronkelijke (hebreeuwsch) zelf (in het grieksch) heeft vertaald, dan of hij de vertaling der LXX heeft gebruikt. 3. Of hij redeneert uit de woorden, zooals zij in het hebreeuwsch luiden, dan of hij redeneert uit de daarmede niet overeenkomende woorden der LXX. gelijk hij ze overneemt (bijv. Eph. 4:8, Hebr. 10:5). 4. Of de plaats, volgens de regelen der grammatische, historische en dogmatische interpretatie verklaard, gebruikt kon worden zooals zij gebruikt is geworden, waarbij niemand verplicht is eene andere methode van verklaring op het O. T. toetepassen, dan die de Hermeneutiek, hetzij in het algemeen, hetzij bepaald voor het O. gelijk voor het N. T., als de eenig geoorloofde voorschrijft.

Aanm. 3. De exegeet is, als exegeet, voor niets dan voor zijne exegese aansprakelijk. Indien dit waarheid is, moet hij ook geheel vrij en onbelemmerd kunnen arbeiden en niet verplicht worden, om zich aan eenige autoriteit, onverschillig welke, bij de uitlegging en verklaring van de Heilige Schriften te onderwerpen. Geen „gezag" der Kerk, geen autoriteit van „Kerkleeraars," geenerlei gezag of autoriteit hoe ook genaamd, behoeft voor hem op exegetisch gebied erkend te worden. Wel behoort hij, natuurlijk, kennis te nemen van al hetgeen vroeger en later op exegetisch gebied gewerkt is, maar zelfstandig moet hij er gebruik van maken, zelfstandig zich van het door anderen ontstoken licht bedienen. Kerkvergaderingen noch Kerkvaders beperken het recht van den exegeet, om uitspraak te doen over hetgeen resultaat van het exegetisch onderzoek zijn moet. Ditzelfde hebben wij ook te stellen met betrekking tot die plaatsen in het N. T., waar een Apostel of Evangelist optreedt als uitlegger of verklaarder van een door hemzelven medegedeeld gezegde onzes Heeren. Bij de exegese van zulk een gezegde moet zonder twijfel ook op de door een Apostel of een Evangelist gegeven uitlegging of verklaring acht worden geslagen. Maar de exegeet blijft het recht behouden om te onderzoeken, of die uitlegging of verklaring de juiste is, met andere woorden, om die uitlegging aan de medegedeelde woorden van Jezus zelven te toetsen. Dit is gezegd met

het oog op plaatsen in het Evangelie van Johannes, waar de schrijver, na een woord des Heeren medegedeeld te hebben, er eene uitlegging of verklaring van bijvoegt (2:19—21; 7:37—39; 12:32, 33; 17:12, vgl. 18:8, 9 enz.); van Lukas, waar hij bijv. eene gelijkenis van Jezus mededeelt en tevens een wenk geeft aangaande de bedoeling des Heeren (als bij 18:1; 19:11); van Markus, waar hij (14:35) met zijne eigene woorden den inhoud opgeeft van het gebed des Heeren in Gethsemane. De exegeet is in zulke gevallen niet verplicht, de door den Apostel of Evangelist gegeven uitlegging of verklaring overtenemen, daar hij in de gelegenheid is, om over de juistheid of onjuistheid van die uitlegging of verklaring zelfstandig te oordeelen. Dit moet blijven vaststaan, indien men den exegeet voor de door hem te geven exegese aansprakelijk wil blijven stellen, en dit laatste moet men blijven doen, indien er nog van zelfstandige exegetische werkzaamheid sprake zal kunnen zijn. 't Is hier te doen om een beginsel, het beginsel der wettige vrijheid in de exegese, dat tot elken prijs gehandhaafd behoort te worden.

§ 23. Wordt den exegeet van de Schriften des N. V. als plicht voorgeschreven, volkomen onpartijdig te werk te gaan bij hare verklaring, zoodat hij zich zorgvuldig onthoudt van elke poging, om het geschrevene in overeenstemming te brengen met denkbeelden en voorstellingen, welke hij zelf toegedaan is; niet minder wordt van hem verlangd, dat hij een hart hebbe voor die Schriften, voor haren inhoud, voor den grondtoon, den geest, de strekking, waardoor zij gekenmerkt worden. Het zal hem niet schaden, als hij ze hooger plaatst, hooger waardeert, dan al wat ooit op het gebied van den godsdienst het licht zag. Niet hij zal de beste exegeet van het N. T. zijn, die het ijskoud behandelt en zonder eenige sympathie er voor tracht te laten zien wat het in zijne schatkameren bevat; maar van hém is voor de exegese van de Schriften des N. V. veel te verwachten, die, met de noo-

dige kundigheden toegerust, ze hoogschat om haren inhoud en ze met eerbied behandelt om de zaken, van welke zij getuigenis geven.

Aanm. Die de Schriften des N. V. met frivoliteit behandelt, brandmerkt zichzelven als ongeschikt, om recht te laten wedervaren aan haren inhoud, al was hij overigens, wat zijne kundigheden aangaat, vele anderen verre vooruit. De Schriften des N. V. willen met ernst behandeld worden. Hare hoofdgedachten zijn de ernstigste, die zich laten denken.

§ 24. Het is volstrekt noodig, dat de exegeet zich geheel verplaatst in de gedachtenwereld, de denkwijze, den gemoedstoestand van de schrijvers of sprekers, wier woorden hij zal verklaren. Hij moet geheel in hunnen geest ingedrongen zijn, om recht te kunnen laten wedervaren aan hunne wijze van beschouwen en voorstellen, zich geheel op hun standpunt plaatsen, uit hunne oogen willen zien, om zoo met hen te kunnen denken en gevoelen, te kunnen leven en spreken. Dan eerst zal hij hunne woorden ook uit hen zelven kunnen verklaren, alzoo de zielkundige verklaring kunnen geven, waarop men te recht heeft aangedrongen. Zal het nu echter niet iedereen even goed gelukken, zoo geheel één te worden met de onderscheidene schrijvers des N. V., dat hij gelijkelijk geschikt zal zijn, om de schriften van allen goed te behandelen (daar dit mede afhangt van den aanleg, de ontwikkeling, den smaak des uitleggers), zoo zal het noodig zijn, dat ieder ook zichzelven raadpleegt om te weten, wat met meer en wat met minder goed gevolg juist door hem onder handen zal kunnen genomen worden.

Aanm. 1. Te recht is van meer dan ééne zijde en in verschillenden vorm gewezen op den plicht van den exegeet, om zich

in geestelijk contact te stellen met den schrijver, wiens werk hij behandelt. Of men dit nu philosophische (Stäudlin), of wel psychologische interpretatie noemt, of ook weder in een anderen vorm hetzelfde verlangt door er op te wijzen, dat de uitlegger van het N. T. wedergeboren moet zijn (zie bijv. C. A. Wiedenfeld, *De homine S. Scripturae interprete*, Lips. 1835), of vervuld moet zijn met den Heiligen Geest (zie bijv. C. Wordsworth, *The Interpretation of the Bible*. London, 1861, en anderen); de zaak is in den grond dezelfde. De uitlegger moet geheel in den schrijver ingedrongen, geestelijk één met hem geworden zijn; anders is hij tegenover hem een vreemdeling en verstaat zijne sprake niet.

Aanm. 2. Zeer juist zegt Lücke ergens (in zijn *Grundriss der neutest. Herm.*): „Wenn sich doch Allen ins Herz schreiben liesse, was D. Martin Luther aus vollem Herzen zwey Tage vor seinem Tode auf einen Zettel geschrieben: Virgilium in Bucolicis nemo potest intelligere, nisi fuerit quinque annis pastor. Virgilium in Georgicis nemo potest intelligere, nisi fuerit quinque annis agricola. Ciceronem in epistolis (sic praecipio) nemo integre intelligit, nisi viginti annis sit versatus in republica aliqua insigni. Scripturas sanctas sciat se nemo degustasse satis, nisi centum annis cum Prophetis, ut Elia et Eliseo, Joanne Baptista, Christo et Apostolis, Ecclesias gubernarit.” Zal men een schrijver goed kunnen verklaren, deze moet zich in den exegeet reflecteeren.

Aanm. 3. Er wordt misschien niet altijd genoeg acht geslagen op de waarheid, dat niet ieder even groote geschiktheid heeft voor de verklaring van al de N. T. geschriften. Al is men gegeheel berekend voor de verklaring van den brief aan de Hebreën, men is het daarom nog niet voor die van het Evangelie van Johannes, en iemand zal den brief van Jacobus goed kunnen behandelen, die daarom nog niet de rechte persoon voor de Openbaring van Johannes is. De synoptische Evangeliën en de brief bijv. aan de Ephesiërs of Kolossensen eischen niet alleen verschillende voorbereiding, maar onderstellen ook weder andere eigenaardigheden in den exegeet. Maar vóór alle dingen: Gevoel sympathie voor den schrijver! Verschoon ons anders van uwe bemiddeling als tolk. Hooren wij u als exegeet, wij moeten den vriend hooren van den schrijver, wiens werk ons te verstaan en te genieten gegeven zal worden.

§ 25. Vatten wij alles te zamen, dan zeggen wij, dat de uitlegger van de Schriften des N. V. den zin van het daar geschrevene te ontwikkelen en de bedoeling er van te verklaren heeft, zóó dat niets van hetgeen oorspronkelijk door den schrijver bij dat geschrevene gedacht is in de ontwikkeling en verklaring van den zin ontbreekt, of bij de ontwikkeling en verklaring is veranderd. Terwijl de exegeet zelf daarbij geheel op den achtergrond treedt, heeft hij den schrijver geheel voor zichzelven te laten spreken en aan de individualiteit van den schrijver volle recht te laten wedervaren. Op niets anders dan op den zin van het gesprokene of geschrevene komt het aan, op de ontwikkeling en verklaring van de in des sprekers of schrijvers woorden uitgedrukte gedachten. Maar komt het aan op dien zin, is des uitleggers taak de ontwikkeling en verklaring van dien zin, dan moet hij ook uitgaan van en vasthouden aan de onderstelling, dat er slechts één zin in de woorden neêrgelegd en uitgedrukt is. Er mag niet gedacht worden aan een dieperen of dubbelen of meervoudigen zin, of hoe men den zin noemen wil, dien sommige hermeneuten en exegeten behalve den éénen z. g. grammatischen hebben aangenomen. Één zin, onverschillig of de schrijver al dan niet in oneigenlijke bewoordingen heeft gesproken, slechts één zin moet overal ondersteld worden, één zin, omdat ieder, die door anderen wil verstaan worden, slechts één zin in zijne rede zal neêrgelegd hebben. Alleen dan, wanneer duidelijk blijkt, dat de schrijver eenige dubbelzinnigheid bedoeld heeft, wanneer duidelijk blijkt, dat wij verplicht zijn, meer dan één zin aantenemen, indien wij den schrijver recht willen laten wedervaren, eerst dan

is het geoorloofd aftewijken van den regel, aan welken de uitlegger anders onder geenerlei voorwaarde zich onttrekken mag: overal en altijd hebben de woorden slechts éénen zin, is in den zin eener rede slechts ééne gedachte uitgedrukt.

Aanm. 1. Wel mochten alle uitleggers en bepaald die van de Schriften des N. V. meer denken aan het woord van Jezus: gelijk gij wilt, dat de menschen u zullen doen, doet gij hun desgelijks. Wie zou aangenaam vinden, dat men aan zijne woorden na zijnen dood meer dan éénen zin toeschreef? Laat ons toch nooit vergeten, dat wij gewoon zijn, bij ons spreken en schrijven elk woord in éóne bepaalde beteekenis te gebruiken en in elke zinsnede éóne bepaalde gedachte uittedrukken, indien wij verstaan willen worden. Met opzet zullen wij elke dubbelzinnigheid vermijden, indien wij willen, dat anderen onze gedachten zullen vatten. Willen wij dit laatste niet, dan zullen wij met opzet dubbelzinnig zijn, maar dan ook onverstaanbaar. Bij de zamenspreking, zoowel als bij het lezen van geschriften, gaan wij altijd uit van de onderstelling, dat de woorden slechts éénen zin hebben. Waarom moeten dan toch de schrijvers van het N. T., of zij, die daar sprekende ingevoerd worden, veroordeeld worden, om te liggen onder de verdenking van eene dubbelzinnigheid, die hun waarlijk niet tot eer verstrekken zou? De enkelvoudige zin worde overal ondersteld bij de ontwikkeling van de in hunne woorden opgesloten gedachten, tenzij dan duidelijk blijkt, dat wij van die onderstelling moeten afwijken. Maar dit blijkt niet daar, waar voor óns eenige onzekerheid of dubbelzinnigheid overblijft [1]) wegens eigenaardige vormen of 't eigenaardig spraakgebruik van het grieksch; waar alzoo de (schijnbare) dubbelzinnigheid niet te wijten is aan den schrijver of spreker, maar aan de taal, van welke hij zich bediende. Bekend is, dat bijv. de genitivus meer dan éóne beteekenis kan hebben (bijv. als genitivus subjectivus

---

1) Voor ons kan iets dubbelzinnig schijnen, dat voor de hoorders of eerste lezers duidelijk was, voor de hoorders door de uitspraak, toon, houding, gebaren, gelaatsuitdrukking, voor de lezers door betere bekendheid met het spraakgebruik, met bijzondere omstandigheden enz.

of objectivus, appositionis, partitivus enz.), dat in verschillende Wijzen en Tijden der werkwoorden dezelfde vormen voorkomen. Het verband moet dan uitmaken, wat de spreker of schrijver bedoeld heeft. Zoo bijv. met betrekking tot Joh. 5:39, ἐρευνᾶτε (Indic. of Imper.?); 14:1, πιστεύετε — πιστεύετε (evenzoo); Rom. 5:5, ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ (gen. subject. of object.? vgl. vs. 8); Rom. 8:23, τὴν ἀπαρχὴν τοῦ πνεύματος ἔχοντες (gen. appos. of partitivus?); Gal. 1:12, δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ (gen. subj. of object.? vgl. vs. 15, 16); Gal. 3:14, ἵνα τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πνεύματος λάβωμεν (gen. appos. of obj.? in het laatste geval zou eene letterlijke opvatting van de woorden [= belofte van den Geest ontvangen) aan iets geheel anders doen denken, dan in het grieksch (= de belofte d. i. den Geest ontvangen] bedoeld is), Eph. 4:9, τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς (gen. appos. of partit.? in het eerste geval wordt niet de onderwereld, maar de aarde bedoeld), de uitdrukkingen πίστις Ἰησοῦ Χριστοῦ en Χριστοῦ Ἰησοῦ, (Rom. 3:22, Gal. 2:16 enz., Openb. 2:13; 14:12; geloof in Jezus Chr. of in Chr. Jezus, of geloof, door Jezus Chr. bewerkt, of anders geloof, dat Jezus Chr. had), Joh. 19:13, ἐκάθισεν (transit. of intransit.?), e. a. pl. als bijv. Tit. 2:13.

Aanm. 2. Ter verdediging van eenen meervoudigen zin baat het niet, zich te beroepen op het bijzonder karakter van de Heilige Schriften des N. V. als „Gods Woord,” of van de H. Schrijvers als „geinspireerd door den Heiligen Geest.” Hoe men zich een en ander ook moge voorstellen, het verandert toch niets aan de waarheid der stelling, dat de schrijvers van de Schriften des N. V. geacht moeten worden onderworpen te zijn geweest aan de gewone wetten van het denken, spreken en schrijven. Men stelle zich, indien men meent dit te moeten doen, de inspiratie van de H. Schrijvers zoo mechanisch mogelijk voor; men zie in de Schriften des N. V. „Gods Woord” geheel in denzelfden zin, als waarin men bijv. in Matth. 3:17b een woord van God, in Luk. 15:4 enz. een woord van Jezus, in Rom. 1:1 een woord van Paulus ziet; daardoor verkrijgt men toch geen recht tot de stelling, dat men bij die Schriften niet mag uitgaan van dezelfde onderstelling, welke men laat gelden bij de verklaring der woorden van ieder, die geacht wordt door menschen verstaan en begrepen te willen worden.

Aanm. 3. Opmerkelijk is, dat men telkens weder op nieuw partij trekt voor den meervoudigen zin; opmerkelijk ook, dat men, om hem te handhaven, de toevlucht neemt tot redeneeringen, die nooit bewijzen wat zij bewijzen moeten. Bewezen moet worden, dat de Schrijvers van het N. T. zelven meer dan éénen zin in hunne woorden gelegd hebben — en alzoo eene uitzondering zijn op den algemeenen regel. Maar dit wordt niet bewezen — en ook al minder en minder beweerd. De tweede zin gaat — dit ziet men dan toch in — buiten den auteur om. Eene merkwaardige poging, om den „dubbelen Schriftzin" te redden, is weder gewaagd door H. Schultz (*Theol. Stud. u. Krit.* 1866. 1.) met het oog op Messiaansche gedeelten van het O. T. Naast den historischen zin, die de auteurs bedoeld hebben en met welken de exegese te doen heeft, verkregen zij, zoo beweert hij, eenen tweeden zin in de schatting van het geloovige Israël, welke tweede zin ook tot de reeks van Gods openbaringen moet gerekend worden. Dit is dan de heimelijke zin des H. Geestes, ook historisch ontstaan, maar behoorende tot eene geheel andere periode der Openbaring dan de eerste. De schr. wil dezen dubbelen schriftzin alleen voor het O. T. erkend hebben. Het is echter niet duidelijk, waarom men dan de geloovige Christelijke gemeente óók niet zou mogen denken als bevoorrecht met eene voortgaande openbaring, waardoor ook de Schriften des N. V., behalve den door de Schrijvers bedoelden, nog een anderen zin verkregen hebben, die ook in de reeks der Goddelijke openbaringen moet opgenomen worden. Daar men echter erkent, dat in geen geval de auteurs zelven dien tweeden zin hebben bedoeld, en dat alzoo de exegese er niets mede te maken heeft, kunnen wij deze zaak verder laten rusten, om haar overtelaten aan hen, die in soortgelijke theorieën vermaak scheppen. De uitlegger van de Schriften des N. V. heeft zich te houden aan hetgeen in veler geest reeds zoo goed gezegd is door Keil (*Elem. Herm. N. T.* p. 12): „Iam, quum quivis scriptor, nisi insanus sit, et aut consulto lectores ludere, aut iis de industria sensum libri sui in ambiguo relinquere velit, verbis suis unum modo sensum subiicere soleat, illudque omnium minime in scriptores N. T. cadat, sequitur, singulis horum librorum locis nonnisi u n u m sensum esse tribuendum, simulque inter plures explicandi rationes, quae iniri possint, unam tantum rectam et veram esse posse."

TWEEDE HOOFDSTUK.

DE WEG, LANGS WELKEN DE UITLEGGER VAN DE SCHRIFTEN DES N. V. HET DOEL KAN BEREIKEN.

§ 26. Het doel, dat de uitlegger van de Schriften des N. V. moet trachten te bereiken, is het vervullen van de taak, over welke in het voorgaande is gesproken. Den weg, die tot dat doel leidt, hebben wij nu in zijne bijzonderheden aantewijzen, en wel zoo, dat hij zich zelf als natuurlijk, eenvoudig, doeltreffend aanprijst.

§ 27. Er bestaat geen noemenswaardig verschil van gevoelen met betrekking tot de noodzakelijkheid der grammatische of letterlijke interpretatie. In den regel wordt toegestemd, dat men, na eenige noodzakelijke voorbereidende onderzoekingen, beginnen moet met de woorden te behandelen, zoowel op zichzelf, als in verband met elkander beschouwd, om zoo te kunnen komen tot de verklaring van de zaken. Ook mag voor uitgemaakt gehouden worden, dat de uitlegger hierbij niet mag blijven staan, maar dat hij ook aan de historische interpretatie, die men van de grammatische te onderscheiden heeft, alle aandacht moet wijden. Maar voor niet minder zeker is het te houden, dat de exegeet nog verder behoort te gaan, en het grammatisch en historisch behoorlijk toegelichte in verband heeft te beschouwen met de geheele denkwijze van den schrijver of spreker, wiens woorden hij verklaart. Wij kunnen dit de dogmatische verklaring noemen. Is deze ook afgeloopen, dan heeft de exegeet zijn doel bereikt.

Aanm. 1. Hebben sommigen vroeger gemeend, dat de grammatische verklaring ook de historische zou kunnen genoemd worden, het kwam daarbij aan op de beteekenis van het woord historisch. Sedert men in den nieuweren tijd historische interpretatie noemt: de verklaring van het grammatisch reeds behandelde door hetgeen de geschiedenis van elders tot toelichting aanbrengt, zoodat de historie te hulp wordt geroepen ter interpretatie van het grammatisch behandelde, is het duidelijk, dat men de historische interpretatie van de grammatische moet onderscheiden. Wat de door velen aanbevolen logische en psychologische interpretatie betreft, (id agit, zegt Kuenen in zijne *Crit. et Herm. Lineam.*, p. 67, ut quomodo cogitata inter se (logice) et cum ipsius auctoris animo (psychologice) cohaereant, aliis tradat,) de eerste beschouwt de woorden in hun verband en in den zamenhang, waartoe zij behooren, de laatste verklaart ze uit den geest van den schrijver. Maar wat het eerste aangaat, dit behoort eigenlijk tot de grammatische interpretatie, daar het niet mogelijk is, de woorden te verklaren, indien men ze niet beschouwt in verband met elkander en met den zamenhang, waarvan zij een deel uitmaken. Wat de andere betreft, deze behoort gedeeltelijk tot de historische interpretatie, voor zoover de persoon, wiens woorden men verklaart, even als andere historische bijzonderheden, geacht worden moet een deel uit te maken van de historische stof, waarover de exegeet bij de historische verklaring te beschikken heeft. Maar er blijft nog over, waar dit namelijk te pas komt, de geheele ons bekende denk- en zienswijze van den schrijver te vergelijken, ten einde het grammatisch en historisch verklaarde daarmede in verband te brengen, daaruit toetelichten, en alzoo te kunnen aantoonen, dat de gegeven verklaring juist is. Dit zou men de dogmatische interpretatie kunnen noemen, omdat daarbij het dogma (het leerbegrip van den auteur, om het zoo uittedrukken) mede ter verklaring te hulp wordt geroepen. Gedeeltelijk wordt dit door sommigen met de z. g. logische en psychologische interpretatie bedoeld, en ook door hen, die aandringen op eene theologische of panharmonische interpretatie, voor zoover zij namelijk het bijzondere in verband willen gebracht zien met het algemeene en het daaruit verklaard willen hebben.

Om misverstand te voorkomen, herinneren wij met een enkel

woord, dat men ook nog in een anderen dan den boven bedoelden zin van „dogmatische” verklaring heeft gesproken. Men bedoelde dan (vgl. Landerer, Art. Hermeneutik, in Herzog's *Real-Encycl.* V. 794) die werkzaamheid, door welke de exegeet aantoont, welke waarde de eene of andere, behoorlijk verklaarde, plaats voor de Dogmatiek heeft, welk gebruik daarvan voor de Dogmatiek is te maken. Te recht is aangemerkt, dat dit eigenlijk niet de taak van den exegeet is, maar van den dogmaticus, als die het resultaat der exegese moet verwerken voor de Dogmatiek, en alzoo de bijzondere door de exegese behoorlijk verklaarde plaats in het geheel van het systeem (de Dogmatiek) moet opnemen en inlijven. Het valt alzoo spoedig in het oog, dat men hier niet van dogmatische verklaring, maar van dogmatische verwerking spreken moet. Dat de Dogmatiek hier eigenlijk met de wel van haar te onderscheiden Bijbelsche Theologie verward wordt, behoeven wij niet te zeggen.

Wat verder de dogmatische verklaring aangaat, het is ons hier niet om woorden, maar om zaken te doen. Uit hetgeen er over de logische en psychologische interpretatie geschreven is blijkt duidelijk, dat zij niet streng noch van de grammatische, noch van de historische verklaring gescheiden kunnen worden. Men brenge dan wat zij met de grammatische of historische verklaring homogeen hebben liever daartoe, en wat men overhoudt zal wel tot de dogmatische verklaring mogen gerekend worden.

Overigens zijn de grammatische, historische en dogmatische interpretatie als zeer nauw met elkander verbonden te beschouwen. Men zou hier van drie phasen kunnen spreken, die de uitlegging doorloopt, om te komen tot haar εὕρηκα.

Aanm. 2. Niet onbelangrijk is het, hier te herinneren, welke onderscheiding men met betrekking tot de uitlegging in de juridische Hermeneutiek volgt. Zeer gewoon is het onderscheid tusschen authentische en usueele (vereenigd „interpretatio legalis”) aan de eene zijde, en grammatische en logische (vereenigd „doctrineele”) interpretatie aan de andere zijde. De Hermeneutiek heeft eigenlijk alleen met de laatste te doen. Wat dan de grammatische en logische interpretatie aangaat, „illa sensum verborum ex usu loquendi declarat, haec ex scripto id, quod non est scriptum, per ratiocinationem inducit.” (Eckhard, *Herm. Juris.* „Deren erste den Sinn des Gesetzes nach den Worten, die zweite aber

die Worte nach dem Sinne deutet." Von Vangerow, *Lehrb. der Pand.* 7e Aufl. I. bl. 50.) Beide zijn nauw met elkander verbonden. Hierbij herinnert men dan, dat de logische interpretatie dezelfde is als de historische der Theologen. „Beachten wir," zegt J. J. Lang (*Beiträge zur Hermeneutik des Röm. Rechts*, 1857, bl. 60), „ausser dem Sprachgebrauch den innern Zusammenhang des Gesetzes selbst, die Geschichte seiner Entstehung, sein Verhältniss zum Rechte, in welches es eingreift und seinen Zusammenhang mit dem ganzen Rechtssysteem, anderweitige Aeusserungen des Gesetzgebers, die Gründe auf welche das Gesetz gebaut ist, Verhandlungen, welche dem Gezetze vorausgingen, die Quellen, welche der Gesetzgeber benützte, und andere Einflüsse, unter denen er stand, so legen wir nicht blos grammatisch aus; ob wir aber dieses Verfahren historische, ob wir es logische Auslegung nennen, erscheint gleichgültig." Wij zouden zeggen, dat het nog niet zoo geheel onverschillig is. Wat hier overigens logische interpretatie heet staat niet geheel gelijk met de historische interpretatie bij de Theologen, maar sluit behalve deze ook een deel der grammatische en voorts de door ons nader te bespreken dogmatische interpretatie in zich. Voornamelijk wordt zij logische interpretatie genoemd, omdat zij eigenlijk „eine logische Operation" is. In plaats van de verdeeling in grammatische en logische uitlegging heeft v. Savigny (*System des heutigen Röm. Rechts.* I. bl. 212 enz.) onderscheiden tusschen een grammatisch, logisch, historisch en systematisch element in de wetsinterpretatie, waarvan men echter te recht gezegd heeft, dat het historische en systematische element gelijk staat met de logische interpretatie, terwijl het logische element tusschen beiden in het midden staat en tot beiden behoort. J. J. Lang zelf stelt voor, zes elementen in de Juridische Hermeneutiek te onderscheiden, nl. het lexicale, het syntaktische, het logische, het stylistische, het historische en het systematische. Wij zouden zeggen, dat de Juristen even als de Theologen en alle overige Interpreten in de interpretatie niet wel anders kunnen onderscheiden dan in grammatische, historische en dogmatische (systematische). Hoe men ook moge oordeelen over die elementen der uitlegging, het is toch niet te ontkennen, dat zoowel de Juridische, als de z. g. Bijbelsche Hermeneutiek niets anders is, dan de algemeene Hermeneutiek, toegepast dáár op Wetten, hier op de H. Schriften des O. en

N. V., en dat, indien voor de Schriften des O. en N. V. gelijk voor alle andere schriften eene grammatische, historische en dogmarische (systematische) interpretatie noodig is, de Juristen bij de verklaring van wetten niet wel eene andere verdeeling kunnen hebben. Vgl. voorts over de literatuur van de jurid. Hermen. K. A. von Vangerow, t- a. p. I. bl. 46. — Wat dat systematisch element aangaat, dat v. Savigny bij de juridische uitlegging erkend wil hebben, hij zegt zeer juist (bl. 214): „das systematische Element bezieht sich auf den inneren Zusammenhang, welcher alle Rechtsinstitute und Rechtsregeln zu einer grossen Einheit verknüpft. Dieser Zusammenhang, so gut als der historische, hat dem Gesetzgeber gleichfalls vorgeschwebt, und wir werden also seinen Gedanken nur dann vollständig erkennen, wenn wir uns klar machen, in welchem Verhältniss dieses Gesetz zu dem ganzen Rechtssystem steht, und wie es in das System wirksam eingreifen soll.” Dit is, wat het hoofddenkbeeld betreft, evenzeer van toepassing bij de verklaring van de N. T. Schriften, waarom wij hier ook aan de dogmatische interpretatie eene plaats inruimen.

Voorbereidende werkzaamheid.

§ 28. Voordat de exegeet kan overgaan tot de grammatische interpretatie, heeft hij een voorbereidend onderzoek intestellen, zonder hetwelk hij reeds bij het eerste gedeelte van zijn werk zeer licht op het dwaalspoor zou geraken, ja in vele gevallen eigenlijk niets zou kunnen uitrichten. Vooraf toch moet hij met betrekking tot de woorden, die hij verklaren zal, onderzoeken: van wien zij afkomstig zijn, tot wien zij gericht zijn, waardoor zij uitgelokt zijn, wanneer en met welk doel zij uitgesproken of geschreven zijn [1]).

1) Bekend is het oude distichon:

Quis scopus impellens sedes tempusque locusque
Et modus, haec septem scripturae attendito lector.

Van wien zij afkomstig zijn. Men moet zich zooveel noodig bekend maken met den persoon, die spreekt, met zijne levensgeschiedenis, denkwijze, eigenaardigheid. Het is geenszins onverschillig voor de uitlegging, aan wien men de woorden moet toeschrijven. Hier vooral moet men hooren, wie er spreekt, daar de woorden juist door den auteur dikwijls eene zeer bepaalde beteekenis hebben.

Tot wien zij gericht zijn. Men begrijpt somtijds volstrekt niet, wat een woord of een gezegde beteekent, als men niet weet, tot wien het gezegd is. Een spreker of schrijver, die zich tot bepaalde personen richt, heeft zich waarschijnlijk juist zoo en niet anders uitgedrukt, omdat hij tot geen andere dan juist tot die personen sprak, voor wie zijn woord bestemd was.

Waardoor zij uitgelokt zijn. Dit moet men trachten te weten te komen, omdat ook door de aanleiding tot spreken of schrijven zoowel de inhoud, als de vorm bepaald of gegeven kan zijn.

Wanneer en met welk doel. De omstandigheden waaronder, bepaald het doel waarmede iets gezegd is, plaatsen de woorden menigmaal in een eigenaardig licht.

Het onderzoek naar dit alles moet voorafgaan, zal men niet bij de grammatische verklaring geheel en al in het duister rondtasten, en moeten erkennen, dat men met de woorden geen raad weet.

Aanm. Hetgeen hier genoemd is wordt doorgaans tot de historische interpretatie gerekend. Het behoort zeker tot het gebied der geschiedenis. Maar het is het algemeene, dat reeds terstond in aanmerking moet komen, in onderscheiding van het bijzondere, dat eerst bij de historische interpretatie te hulp

wordt geroepen. Enkele voorbeelden mogen verder het boven gezegde staven. Zeer moeilijk te verklaren zijn de woorden: „Heb niets te doen met dien regtvaardige" (Matth. 27 : 19), als men niet weet wie dat zegt en wien het geldt. Reeds de beteekenis van dat δίκαιος kan niet zonder nader licht bepaald worden. Wie kan de woorden: „Geef ons altijd dat brood!" (Joh. 6 : 34) behoorlijk verklaren, zonder te weten wie het zegt of tot wien het gezegd is? Bij de woorden: „Geef mij te drinken" en „Geef mij dat water" (Joh. 4 : 7, 15), als ook bij: „Ik lijd smart in deze vlam" (Luk. 16 : 24) en: „Gedenk mijner, wanneer gij in uw koninkrijk komt" (Luk. 23 : 42), even als bij het woord van Thomas: „mijn Heer en mijn God!" (Joh. 20 : 28) verkeert men in hetzelfde geval. Zegt men, dat zulke voorbeelden wel de onmisbaarheid der historische interpretatie bewijzen, maar niet de noodzakelijkheid, dat er een voorbereidend onderzoek vooraf gaat, wij antwoorden, dat zonder dit voorafgaand onderzoek de grammatische interpretatie zeer dikwijls halverwege zal moeten gestaakt worden, omdat men in de duisternis rondtast. Dat bewijzen die aangevoerde voorbeelden zeker en zoo zijn er vele bijtebrengen.

De grammatische verklaring.

§ 29. Na het voorlichtend voorbereidend onderzoek begint de exegetische werkzaamheid met de grammatische verklaring, d. i. met de verklaring van de woorden, om zoo te komen tot de ontwikkeling van hetgeen in de woorden opgesloten ligt. Die woorden worden op zichzelf, in verband met elkander, in verband met den zamenhang, waarvan zij een deel uitmaken, beschouwd. Hierbij betreedt men het eigenlijk gezegd historische gebied, waarop men de geschiedenis ter toelichting te hulp roept, nog niet. De grenzen der grammatische verklaring kunnen geacht worden daar te zijn, waar buiten het verband der rede van elders licht wordt aangebracht.

§ 30. In de eerste plaats heeft men met de woorden als zoodanig te doen. Met de grootste oplettendheid en nauwkeurigheid moet nagegaan worden wat er eigenlijk te lezen staat, van welke woorden de auteur zich werkelijk heeft bediend, in welke orde hij ze heeft geplaatst. Dat het hierbij op eenen zuiveren tekst aankomt, springt van zelf in het oog. Zoolang niet uitgemaakt is, wat er oorspronkelijk is geschreven, kan men niet overgaan tot de ontwikkeling van den zin, die oorspronkelijk door den schrijver bedoeld is. Mag men zich verzekerd houden van den echten tekst voor zich te hebben, dan kan men overgaan tot het onderzoek naar den zin, waarin ieder woord gebruikt is.

Aanm. 1. Er kan niet genoeg aangedrongen worden op zeer nauwkeurig lezen en weder lezen van den oorspronkelijken griekschen tekst, dien men uitleggen zal. Zeer licht ontsnapt iets aan den uitlegger, door dat hij óf eene vertaling, maar die niet volkomen juist is, in het geheugen heeft, óf zich laat medeslepen door eene voor een tijd in de mode zijnde verklaring, die aftekeuren is, óf eene traditioneele verklaring aan de hand houdt. Goed lezen wat er eigenlijk staat, daarmede heeft men te beginnen. Bijv. Matth. 17 : 4, Luk. 9 : 33: „het is goed, dat wij hier zijn" (καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι = het treft gelukkig, dat enz.; niet: het is ons goed = hoe gelukkig gevoelen wij ons; waarvan geen letter te lezen staat). Luk. 15 : 8, δραχμή („oorspronkelijk met het beeld des Keizers voorzien," enz. enz. zegt men — en leest dus *denarius* in plaats van *drachme*). Luk. 15 : 10, blijdschap vóór (het aangezicht van) de engelen Gods (ἐνώπιον τῶν ἀγγ. τ. θ.,), alzoo niet = blijdschap, die de engelen gevoelen, maar die zij vóór zich zien, nl. in God. Luk. 17 : 5, 6, waar de bede der discipelen: πρόσθες ἡμῖν πίστιν, niet mag opgevat worden als eene, die door Jezus goedgekeurd wordt en derhalve ook wel door ons mag worden overgenomen, maar opgevat worden moet als door Jezus niet goedgekeurd, gelijk blijkt uit het

antwoord, dat Hij geeft (= het minimum van geloof is reeds genoeg om iets bovenmenschelijks te doen), ingeleid door den Evangelist met een εἶπεν δὲ ὁ κύριος, „doch de Heer zeide.” De woorden, bij de instelling van het Avondmaal door Jezus gesproken: „dit is mijn lichaam,” niet behandelen, alsof er stond: dit is mijn vleesch; en Joh. 6 : 51 enz. („mijn vleesch”) niet behandelen, alsof Jezus daar van zijn „lichaam” gesproken had. Leest men zoowel Joh. 6 : 48 vlgg. als de woorden der instelling van het Avondmaal goed, dan zal men wel onderscheidene punten van verschil vinden, maar niet zulk eene overeenkomst, als die recht zou geven, om bij Joh. 6 aan het Avondmaal en bij de Avondmaalsinstelling aan Joh. 6 te denken. Joh. 6 : 33 en 50, καταβαίνων te onderscheiden van καταβάς, vs. 51, 58. Rom. 3 : 25, πάρεσις niet te verwarren met ἄφεσις. Rom. 4 : 25, διὰ τὴν δικαίωσιν ἡμῶν niet te lezen, alsof er „voor” of „tot” onze rechtvaardiging stond. Rom. 5 : 16, κρῖμα niet = „schuld”. Rom 8 : 23: „niet alleen — maar ook”, zoodat tot de κτίσις, van welke gesproken wordt, niet gerekend zijn „wij, die de eerstelingen des geestes hebben.” Nauwkeurig lezen is echter niet gemakkelijk. Jaren lang kan men in eene eens gegeven verklaring berusten, totdat wij opmerkzaam worden gemaakt op iets, dat wij steeds voorbijgezien hadden. Zoo zal het dezen en genen wel gaan bijv. bij Matth. 6 : 13, waar wij bij de verklaring van de bede: ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ, nu toch wel niet langer het onderscheid tusschen ῥύεσθαι ἀπό (redden van, bewaren of behoeden voor) en ῥύεσθαι ἐκ (verlossen uit) zullen voorbijzien. Evenzoo bij het „Onze Vader,” Matth. 6 : 9, en het „Vader” Luk. 11 : 2, waar zich met het oog op het verband moeilijk laat ontkennen, dat het eerste als model-gebed of voorbeeld, het laatste als formulier-gebed, of om zoo overgenomen te worden, door Jezus gegeven is. Men denke ook aan Gal. 1 : 7, waar εἰ μή (dat niets anders kan beteekenen dan: tenzij) volstrekt onverklaarbaar is, zoolang men τινές opvat als subject, te verbinden met οἱ ταράσσοντες ὑμᾶς.., maar dat volkomen duidelijk is, even als het geheele verband volkomen duidelijk wordt, wanneer men het (met C. F. A. Fritzsche) opvat als praedikaat van οἱ ταράσσοντες ὑμᾶς (= tenzij zij, die u in verwarring brengen ... lieden van beteekenis zijn; vgl. Hand. 5 : 36). — Hier komen ook de plaatsen in aanmerking, waar over den dood des Heeren gesproken wordt en deze nu eens

met *onze zonden*, dan eens met de *zonde* in verband wordt gebracht. Zie 1 Kor. 15 : 3, Gal. 1 : 4, Rom. 4 : 25, en vgl. daarmede Rom. 6 : 10. Evenzoo 1 Petr. 3 : 18^a, 2 : 24, vgl. met 3 : 18^b, 4 : 1. Hetzelfde geldt van de opstanding onzes Heeren, die wij nu eens met onze *rechtvaardiging*, dan eens met onze *heiliging* in verband gebracht vinden. Vgl. Rom. 4 : 25 met Rom. 6 : 4—13. De beide oogpunten, waaruit des Heeren dood en opstanding beschouwd worden, mogen niet met elkander verward worden, indien men plaatsen als 2 Kor. 5 : 15 goed wil verklaren. — Merkwaardig blijft ook Joh. 19 : 25, waar men in den nieuweren tijd weêr geleerd heeft, vier in plaats van drie vrouwen vermeld te vinden (Wieseler). Bevreemdend daarentegen is, dat door sommigen bij Jak. 3 : 9 het meerv. *τοὺς ἀνθρώπους* (*τοὺς καθ' ὁμοίωσιν θεοῦ γεγονότας*) voorbij wordt gezien, welk meerv. bewijst, dat volgens den schrijver *alle menschen* naar Gods gelijkenis geschapen zijn (evenals volgens Gen. 9 : 6), en de zonde hierin derhalve, volgens hem, geen verandering heeft gebracht, het geschapen zijn naar Gods (beeld en) gelijkenis derhalve ook geen betrekking heeft op de oorspronkelijke reinheid van den mensch.

Aanm. 2. Vóórdat de exegeet zijn werk kan beginnen, moet hij zich verzekeren van den oorspronkelijken tekst vóór zich te hebben. De beoefening van de kritiek van den tekst des N. T. is voor hem volstrekt noodig, daar hij niet berusten mag in hetgeen de eene of andere kritische editie van het N. T. hem als echten of oudsten tekst aanbiedt. Hij moet zelf den echten tekst kunnen vaststellen en derhalve ook den kritischen apparaat weten te gebruiken. Veel dienst bewijzen hem daarbij vooral de volgende werken:

De kritische uitgaven van het N. T. van C. Tischendorf, 7e uitg. Leipz. 1859, 8e uitg. Leipz. 1869 enz.), van S. Prideaux Tregelles (London, 1857 enz.), H. Alford (4e uitg. Lond. 1859 enz.) e. a. Wil men spoedig een overzicht hebben van de belangrijkste varianten van den tekst des N. T., dan is bijv. zeer aantebevelen: C. E. Stuart, *Textual criticism of the N. T. for Englisch Bible Students*, enz. London. 1861.

De kritische commentaren van J. J. Griesbach (op Mattheus en Marcus, 1798, 1811), van J. G. Reiche (op de Paulinische en Katholieke Brieven, 3 dln. 1853 enz.), het belangrijke ge-

schrift van Th. Scheldon Green, *A course of developed criticism on passages of the N. T. materially affected by various readings*, London, z. j.; de kritische aanteekeningen in de beste nieuwere exegetische commentaren, bepaald ook in het *Exeg. Handb.* van Meyer.

De werken over tekstkritiek van F. H. Scrivener (*A plain Introduction to the criticism of the New Testament*, 1861.) e. a. en het vroeger verschenen geschrift van S. P. Tregelles, *An account of the printed text of the Greek N. T.*, 1854, terwijl nog altijd zeer lezenswaardig blijven de Prolegomena voor de kritische uitgaven van het N. T. van Mill, Wetstein, Griesbach, vooral ook die van Tischendorf. Ook leest men niet zonder vrucht de Praefatio der Hoogll. Kuenen en Cobet voor het *Novum Testamentum ad fidem Cod. Vaticani*, door hen uitgegeven, Leid. 1860. Nadat mijne Verhandeling over de Tekstkritiek van de Schriften des Nieuwen Verbonds, (in de *Werken van Teylers Godgeleerd genootschap*, XXXIV Deel) in 1844 uitgegeven werd, is er op het gebied der tekstkritiek van het N. T. niet weinig in het licht gebracht, waardoor het tijd wordt, dat zij in eene nieuwe gedaante verschijnt als „Handleiding voor de Tekstkritiek van het Nieuwe Testament." Hoogen lof verdient nog dat gedeelte der *Geschichte der Schriften N. T.* van E. Reuss, dat handelt over de „Geschichte der Erhaltung der H. Schriften N. T. (Geschichte des Textes)," § 351 enz.

De uitgaven van oude unciaal HSS. van het N. T. door Woide, Kipling, Matthaei, Rettig, Tischendorf, Tregelles, Scrivener e. a.

Een zeer nauwkeurig en volledig overzicht van al de gedrukte uitgaven van het Nieuwe Testament in het Grieksch geeft de *Bibliotheca N. T. Graeci cuius editiones ab initio typographiae ad nostram aetatem impressas quotquot reperiri potuerunt collegit digessit illustravit* Ed. Reuss. Brunsv. 1872.

Grondige beoefening van de geschiedenis van den tekst des N. T. is den exegeet zeer aantebevelen, daar hij zonder haar de oorzaak van het verschil der oude getuigen moeilijk zal kunnen opsporen.

Aanm. 3. De exegeet heeft zich volstrekt niet te binden aan de verdeeling in hoofdstukken en verzen, aan de accentuatie en interpunctie van eenig HS., of eenige kritische uitgaaf, maar heeft zelf te onderzoeken, hoe de tekst afgedeeld, geaccentueerd en geinterpungeerd moet worden. Dat de gewone verdeeling (in den textus

receptus, evenals in onze Staten-Vert.) en de vroeger meest gevolgde accentuatie en interpunctie niet onberispelijk zijn, is bekend. Dat juist de exegese hier verbetering moet aanbrengen, zal toegestemd moeten worden. De exegeet heeft te beslissen: *a.* hoe men moet inrichten: de verdeeling in hoofdstukken, bijv. bij Matth. 4:25 en 5:1. 19:30 en 20:1. Mark. 8:38 en 9:1. Joh. 7:53 en 8:1. 1 Kor. 7:33, 34; 10:33 en 11:1. 2 Kor. 6:18 en 7:1. Gal. 5:26 en 6:1. Ef. 4:32 en 5:1, 2. Openb. 12:18 en 13:1; — in verzen: Mark. 8:18, 19; Luk. 16:21, vgl. met 20; 22ᵇ met 23; 27 en 28; Hand. 9:28, 29; Rom. 8:32—35; Ef. 1:4, 5; Tit. 1:1—4; Hebr. 12:22, 23; 1 Joh. 3:9, 10; Openb. 17:9, 10 [1]); *b.* wat men heeft vasttestellen met betrekking tot accenten en spiritus, bijv. bij Joh. 7:34, 36, (*ὅπου*) *εἰμὶ ἐγώ* of *εἶμι ἐγώ*. Joh. 8:58, *ἐγώ εἰμι* (ik ben) of *ἐγὼ εἰμί* (ik besta). 1 Kor. 3:14, *μένει* of *μενεῖ*. 1 Kor. 15:8, *τῷ* of *τῳ ἐκτρώματι*. Hebr. 1:12, *τίνες* of *τινές*. Jak. 3:6, *τροχός* (rad) of *τρόχος* (loop). Matth. 3:16, *ἐπ' αὐτόν* of *ἐφ' αὐτόν*, en wat interpunctie aangaat, bijv. bij Mark. 9:23; Joh. 16:31; Rom. 6:21; 8:33; 9:5; 1 Kor. 7:34. enz.

Aanm. 4. De exegeet heeft als zoodanig iets anders te doen dan de Lexicograaf. Hij heeft zich niet, tenzij dan bij uitzondering, met etymologische onderzoekingen intelaten. In den regel zijn toch de woorden gebezigd in den zin, dien zij door het spraakgebruik verkregen hebben. Alleen daar, waar de schrijver nieuwe woorden heeft gevormd, of nieuw gevormde gebruikt, moet op de etymologie acht gegeven worden. Dat de Lexicograaf een goed exegeet moet zijn, spreekt van zelf. Een woordenboek ook op het grieksche N. T. moet, zal het goed zijn, het resultaat zijn van grondige exegese. Wat de Lexica op het N. T. aangaat, waar men er behoefte aan heeft kunnen, behalve de beste woordenboeken voor het grieksch in het algemeen, ook zeer goeden dienst bewijzen: C. G. Bretschneider, *Lexicon Manuale Gr. Lat.*

---

1) Van het willekeurige in de verdeeling in verzen zijn uit den zoogenaamden textus receptus merkwaardige proeven bijtebrengen; bijv. 1 Kor. 1:1—3, vgl. 2 Kor. 1:1, 2. 1 Thess. 1:1, vgl. 2 Thess, 1:1, 2. Beter is 1 Tim. 1:1, 2, vgl. 2 Tim. 1:1, 2. Vgl. daarentegen weder 1 Petr. 1:1, 2 en 2 Petr. 1:1, 2.

in libros N. T. ed. 2ª. 1829. C. A. Wahl, *Clavis N. T. philologica*, ed. 3ª. 1843. C. G. Wilke, *Lexicon Gr.-Lat. in Libros N. T.* (ed. V. Loch) 1858, waarvan eene nieuwe bewerking in het licht gekomen is door C. L. W. Grimm, Lips. 1868, 3e uitg. Lips. 1877 (*quem librum secunda atque hac tertia editione ita castigavit et emendavit, ut novum opus haberi possit*). S. Ch. Schirlitz, *Gr. Deutsches Wörterbuch zum N. T.* 3e Aufl. 1868. D. Harting, *Gr. Nederd. Woordenboek op het N. T.* 1861. E. Robinson, *Greek and English Lexicon of the N. T.* revised by A. Negris and J. Duncan, 1857, (in 1839 reeds uitgegeven door S. T. Bloomfield) waarbij nog gevoegd kan worden S. T. Bloomfield, *a Greek and Engl. Lexicon to the N. T.* 3d ed. 1860. Vgl. W. Grimm, *Kritisch-geschichtliche Uebersicht der neutest. Verballexika seit der Reformation.* Stud. u. Krit. 1875. 3. bl. 479—515. Vgl. ook J. A. H. Tittmann, *de Synonymis in Novo Testamento* libr. II. 1829, 32. R. Ch. Trench, *Synonyms of the New Testament* (8e uitg.), Lond. 1876. Ook verdienen hier vermelding S. Chr. Schirlitz, *Die Hellenistischen, besonders Alexandrinischen und sonst schwierigen Verbalformen im Griechischen N. T.*, Erfurt, 1862, en G. Traut, *Lexicon über die Formen der Griechischen Verba*, Giessen, 1867. Verg. nog Bagsters *Analytical Greek Lexicon: consisting of an alphabetical arrangement of every occurring inflexion of every word contained in the Greek New Testament Scriptures, with a grammatical analysis of each word and lexicographical illustration of the meanings*, enz. London. Sam. Bagster and Sons (meer merkwaardig, dan juist heilzaam).

Aanm. 5. Voor eene zuiver taalkundige behandeling van het N. T. is, onder den invloed van philologen als Gottfr. Hermann („*de emendanda ratione grammaticae graecae*," 1801) en anderen, in de negentiende eeuw door niemand meer gedaan, dan door G. B. Winer, wiens verdiensten in dit opzicht door niemand vóór hem of onder zijne tijdgenooten overschaduwd worden. Van groote waarde is zijne reeds genoemde *Grammatik des N. T. Sprachidioms* (1e uitg. 1822, 7e uitg. 1867). Verder verdienen, behalve werken als de uitgave van *Vigerus* door Hermann, van *Phrynichus* door Lobeck, van *Devarius* door Klotz en anderen, die niet uitsluitend op het N. T. betrekking hebben, hier genoemd te worden: A. Buttmann, *Grammatik des N. T. Sprachgebrauchs (im Anschlusse an Ph. Buttmann's Gr. Gramm.)* 1859, S. Ch. Schirlitz, *Grundzüge der N. T. Gräcität, nach den besten Quellen*, 1861, waarbij men voe-

gen kan Th. S. Green, *A treatise on the Grammar of the N. T. A new edition.* 1862, en K. H. A. Lipsius, *Grammatische Untersuchungen über die biblische Gräcität*, 1863. (Uitgeg. door R. A. Lipsius. „Ueber die Lesezeichen".) W. Webster, *The syntax and Synonyms of the Greek Testament.* Lond. 1864. (De Schr. verklaart in de voorrede, dat hij niet zoo bijzonder met Winer's Gramm. ingenomen is.) Ook willen wij niet geheel onopgemerkt laten: M. Stuart, *Grammar of the N. T.* Andover. 1841 en P. Fairbairn, *Hermeneutical Manual: or, Introduction to the exegetical study of the Scriptures of the N. T.* Edinb. enz. 1858, een werk, dat gedeeltelijk hier, gedeeltelijk boven, bl. 13, in aanmerking komt, om niet te spreken van de in vergetelheid geraakte *Grammatica linguae gr., qua N. T. scriptores usi sunt*, van J. C. G. Alt. Halis Sax. 1829. Ook vestigen wij nog de aandacht op de *Annotatio in D. Car. Aug. Theoph. Keilii Elementa Hermen. N. T.* (latine redd. a C. A. G. Emmerling) §§ 21, 22, van Jod. Heringa Ez., uitgegeven door H. E. Vinke, in Heringa's *Opera Exegetica et Hermeneutica.* 1845. bl. 275—314.

Aanm. 6. Grondige kennis van de grieksche grammatica is onmisbaar voor den exegeet van het N. T., zooals de titel van Winers *Grammatik des N. T. Sprachidioms „als sichere Grundlage der N. T. Exegese"* ons blijft herinneren. Dit zou het geval niet zijn, indien de Schrijvers van het N. T. zich niet aan de regelen der grammatica gestoord hadden, zooala men vroeger wel eens onderstelde. Maar te recht zegt Winer (*Gramm.* bl. 36): „das N. T. ist grammatisch, was die einzelnen Sprachregeln betrift, ganz griechisch geschrieben."

§ 31. Om de beteekenis, welke men aan elk woord op elke plaats in het N. T. te hechten heeft, goed te leeren kennen, moet men bekend zijn met het spraakgebruik van het grieksch, waartoe het N. T. behoort, met de wijze alzoo, waarop zij, die zich van dat grieksch bedienden, gewoon zijn geweest de woorden te bezigen, om er bepaalde gedachten door uittedrukken. Bij iedere taal heeft men acht te geven op het spraakgebruik, omdat daardoor vele woorden eene beteekenis hebben gekregen,

die zij oorspronkelijk niet hadden, en omdat geen schrijver of spreker zich — tenzij bij wijze van uitzondering — aan dat spraakgebruik onttrekt of kan onttrekken. Hij, die verstaan wil worden, moet er zich naar voegen. Men beheerscht het spraakgebruik niet naar goedvinden, maar wordt er door beheerscht. Daarom is de kennis van het spraakgebruik altijd een onmisbare sleutel tot recht verstand van een schrijver.

Aanm. 1. Men behoeft geen onderscheid te maken tusschen den zin (sensus) en de beteekenis (significatio) van een woord, zooals men dat vroeger gemeend heeft. Elk woord heeft eigenlijk slechts ééne beteekenis, komt op eene bepaalde plaats slechts in één zin voor. Maar vele woorden kunnen in een zeer verschillend verband, in een zeer verschillenden zamenhang, geplaatst worden. Daarnaar wijzigt zich dan menigmaal de beteekenis, d. i. de zin, waarin zij voorkomen. Zegt men van eenig woord, dat het meer dan ééne beteekenis heeft, dit wil niet zeggen, dat het in een bepaald verband meer dan eene beteekenis kan hebben, maar dat het in velerlei verband wordt gebruikt en daarnaar zijne beteekenis gewijzigd ziet. Daarom moet men het verband raadplegen, wil men den zin (= de beteekenis) van een woord bepalen.

Aanm. 2. Men heeft te recht aangemerkt, dat er niet wel aan een bijzonder spraakgebruik van een of ander schrijver gedacht kan worden. Wat men „bijzonder spraakgebruik" mocht genoemd hebben is de eigenaardige stijl en wijze van uitdrukking, de modus scribendi et dicendi, datgene wat den éénen schrijver van den anderen onderscheidt, het taalkarakter. (Sprach-Characteristik, „Sprachliche Eigenthümlichkeit.") Men kan daarover vergelijken: Schirlitz, *Grundzüge* enz. bl. 48—77, en de door hem genoemde werken, ook Immer, *Hermen. des N. T.* bl. 106—115.

Aanm. 3. Zonder twijfel moet de exegeet altijd vragen, wat er geschreven staat, daar hij verplicht is, zich aan den tekst te houden. Zijn laatste woord blijft altijd: dat staat er, en daaraan houd ik mij. Maar dit mag toch nimmer zoo bedoeld zijn, als was hij mechanisch aan de letters gebonden, aan de

woorden gekluisterd; als moest hij niet menigmaal bedenken, dat vele gezegden „cum grano salis" willen opgevat worden en naar den sensus communis (het gemeen gevoel), of ook naar het gebruik van het gemeene leven, moeten beoordeeld worden. Er is somtijds meer of ook minder gezegd, dan eigenlijk bedoeld werd. De grammatica leert ons toch, dat bijv. in het grieksch somtijds iets weggelaten of (syntactisch) minder nauwkeurig uitgedrukt is, en gewaagt niet minder van ellipse en aposiopese, dan van pleonasme, van brachylogie (praegnante constructie, zeugma), hypallage enz. (Vgl. Winer, *Gramm.* bl. 522—590). Men komt tot zeer onjuiste verklaringen, wanneer men de woorden te zeer (= onnatuurlijk) drukt, in plaats van te bedenken, dat een schr. of spr. in den regel op het gezond verstand van lezer of hoorder rekent. Wie zal naar de letter verklaren Luk. 1:64: „en terstond ging zijn mond open en zijne tong"; of Matth. 12:15: „velen volgden hem en hij genas hen allen" (vgl. ook 19:2); of 1 Joh. 2:22: „Wie is de leugenaar, dan die loochent, dat Jezus niet de Christus is (ὅτι Ἰησ. οὐκ ἔστιν ὁ Χρ.) enz. enz.? Een verstandig exegeet, die het grieksche spraakgebruik goed kent, begrijpt (of gevoelt) wat hier eigenlijk bedoeld is. (Over de noodzakelijkheid, om bij de exegese ook op den sensus communis acht te geven, vgl. men o. a. Mori *Acroases* I. bl. 185 enz. Over het spraakgebruik des gemeenen levens J. C. G. Ernesti, *Comm. de usu vitae communis ad interpr. N. T.*, Lips. 1779, ook te vinden in H. Muntinghe, *Syll. Opusc. ad doctr. S. pertinentium*, I. 1791.) Men moet als exegeet, in het algemeen als hoorder of lezer, kunnen voelen, dat iets niet zóó naar de letter bedoeld kán zijn. Hetzelfde is het geval, wanneer men tusschen verschillende beteekenissen van een woord moet kiezen. Men moet dan somtijds „voelen," dat de eene beteekenis volstrekt niet, de andere daarentegen alleen in aanmerking kan komen. Zoo bijv. bij Joh. 3:3: ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἄνωθεν. Wat ἄνωθεν betreft, bij werkwoorden, die eene beweging aanduiden, of aan eene beweging doen denken, kan het zonder twijfel „van boven" (of zooals sommigen zeggen „van omhoog") beteekenen; het duidt dan de richting aan, „de plaats van waar." Bij „geboren worden" kan het echter die beteekenis niet hebben. Dan moet het zijn = op nieuw (wederom). Wil men in zulke gevallen van een uitlegkundig gevoel spreken, wij hebben er vrede meê, en verwijzen dan gaarne naar het reeds

genoemde geschrift van den Hoogl. v. Hengel, *De betrekking van het gevoel* enz.

§ 32. Bij het raadplegen van het spraakgebruik van het N. T. heeft men afzonderlijk acht te geven:

a. op hetgeen alle talen met elkander gemeen hebben als door menschen gevormd en tot uitdrukking en mededeeling van hunne gedachten gebruikt. Er zijn algemeene wetten, aan welke ieder bij het denken en spreken gebonden is, onverschillig van welke taal hij zich bedient. Deze algemeene wetten, die eene vergelijkende taalstudie en taalkunde mogelijk maken, moet ook de uitlegger van het N. T. kennen.

b. Op hetgeen het grieksch van het N. T. eigenaardigs heeft ten gevolge (*aa*) van de verandering, die de grieksche taal in de eeuw van Alexander den Groote en later heeft ondergaan, (*bb*) van den invloed, dien het hebreeuwsch en arameesch er op heeft uitgeoefend, (*cc*) van het gebruik van de LXX.

c. Op de eigenaardigheid van het N. T. spraakgebruik daar, was bepaald christelijke denkbeelden worden aangetroffen.

d. Op hetgeen de onderscheidene Schrijvers van het N. T. ieder voor zich kenmerkends hebben in hunne wijze van uitdrukking, zoodat wij geenszins overal recht hebben, om onbepaald van den eenen schrijver tot den anderen te besluiten.

Aanm. 1. Er is volstrekt geen grond om aantenemen, dat de schrijvers van het N. T. willekeurig van die algemeene wetten, welke in alle talen heerschen, zouden afgeweken zijn, en geheel andere regelen (d. i. dan eigenlijk geen taalregelen) zouden gevolgd zijn bij het uitdrukken van hunne gedachten. Die dit

ontkennen beweren daarmede dan eigenlijk, dat de uitlegger zich alle willekeur mag veroorlooven. Vgl. hierbij Winer, *Gramm.* bl. III, IV, 7, 9, en boven § 30. Aanm. 6.

Aanm. 2. *aa.* Men weet, dat de eeuw van Alexander den Groote voor de grieksche taal zeer merkwaardig is geweest, dat zij namelijk eene groote hervorming onderging en wel van tweeërlei aard. Er vormden zich toch eene (proza) schrijftaal en eene spreektaal (volkstaal voor het dagelijksche leven). Bij die schrijftaal lag wel het attische dialect tot grondslag, maar was het gemeenschappelijk grieksch toch opgenomen, en waren onderscheiden provincialismen ingeslopen (ἡ κοινή of ἑλληνικὴ διάλεκτος). In die spreektaal of volkstaal voor het dagelijksche leven waren de eigenaardigheden der onderscheidene dialecten, die zich tot hiertoe niet met elkander vermengd hadden, te zamen gesmolten, waarbij inzonderheid het Macedonische bestanddeel op den voorgrond trad. Deze spreektaal nu is het grondbestanddeel van dat grieksch, waarin de LXX en de Apokryphen van het O. T. geschreven zijn, en waarvan ook de schrijvers des N. T. zich bediend hebben. Dat juist deze spreektaal, en niet die andere (schrijf)taal, een voornaam bestanddeel ook van het N. T. grieksch is, laat zich licht verklaren. De Egyptische en Syrische Joden leerden het grieksch vooral door den omgang met hen, die grieksch spraken, niet uit boeken. Een ander geval was het met Philo en Flavius Josephus, die daarom niet geheel met de N. T. schrijvers gelijk te stellen zijn. Vgl. hierbij Winer, *Gramm.* bl. 19 enz. Buttmann, *Gramm.* bl. 1, 2. Lutz, *Herm.* bl. 211. Bleek, *Einl. in d. N. T.* bl. 56 enz. Met grooten lof moet nog altijd vermeld worden de Commentatio van H. Planck, *de vera natura atque indole orationis Graecae Novi Testamenti* (eigl. de serioris Graeci sermonis, cujus in litteris sacris vestigia frequentissima deprehenduntur, indole atque ingenio), 1810, te vinden in de *Commentationes Theologicae* van Rosenmüller, Fuldner en Maurer, I. bl. 112—170, waarmede men vgl. zijne *Observationes quaedam ad historiam verbi graeci N. T.* 1821, te vinden in Rosenmüller, F. en M., *Comm. Theol.* I. bl. 193—208. Vgl. ook bl. 171 enz. Met recht noemt men het grieksch van het N. T. (met Scaliger) het hellenistisch idioom. (Winer, *Gramm.* bl. 28.)

bb. Dat het grieksch van het N. T. onder den invloed van het hebreeuwsch stond, zal niemand verwonderen. De meeste

schrijvers van het N. T. mogen geacht worden het O. T. in het oorspronkelijke te hebben kunnen lezen. De LXX, die zij gebruikten, is vol hebraïsmen. Het arameesch (syrochaldeeuwsch), dat zij spraken, kon ook niet anders dan op hun grieksch zijn invloed laten gelden. Vgl. Winer, *Gramm.* bl. 27 enz. („Hebräisch-aramäisches Colorit der N. T. Diction.") Zie hierbij ook M. Weber, *de usu versionis N. T. Syriacae hermeneutico.* Lips. 1778.

cc. Ook van de LXX moet men de eigenaardigheden in schrijf- en uitdrukkingswijze kennen, om het N. T. goed te kunnen verklaren. Wel behoort toegegeven te worden, dat men den invloed der LXX op het grieksch van de N. T. schrijvers niet te hoog moet aanslaan (Winer, *Gramm.*, bl. 36—39); maar geenszins mag men ontkennen, dat de N. T. schrijvers, wat de wijze van uitdrukking aangaat, onder den invloed der LXX stonden, bepaald daar, waar zij O. T. denkbeelden en voorstellingen voor hunnen geest hadden. Evenzoo is het van belang, dat men de Apokryphen van het O. T. goed kent (vgl. H. C. Millies, *de usu librorum V. T. Apocryphorum in N. T. interpret. regendo.* Halis Sax. 1803), gelijk men ook geen vreemdeling zijn mag in het grieksch van de Apokryphen des N. V., de apostolische Vaders en de andere schrijvers, die zich van het hellenistisch dialect bediend hebben. Hulpmiddelen: J. F. Schleusner, *Novus Thesaurus philologico--criticus s. Lexicon in LXX et reliq. interpr. Graecos ac scriptores apocr. V. T.* 1820 enz. 5 dln. C. A. Wahl, *Clavis Librorum V. T. apocr. philol.*, 1853. Voorts de reeds genoemde Lexica bl. 70, 71, en de Concordantiën, later te vermelden. Zie ook § 37, Aanm. 3. Niet weinig dienst kunnen nog de beide volgende werken van E. W. Grinfield bewijzen: *Novum Testamentum Graecum, Editio Hellenistica.* Lond. 1844, 2 dln. en *Scholia Hellenistica in N. T. Philone et Josepho patribus apostolicis aliisque Ecclesiae antiquae scriptoribus nec non libris apocryphis maxime depromta.* Lond. 1848. 2 dln.

Aanm. 3. Vele woorden en zegswijzen in het N. T. zijn geheel nieuw, of hebben er eene nieuwe beteekenis, omdat zij moeten dienen om iets nieuws, het specifiek christelijke, uittedrukken. Men denke aan πίστις, δικαιοῦσθαι en δικαιοσύνη, ζωὴ αἰώνιος, εὐαγγέλιον en εὐαγγελίζεσθαι, βάπτισμα, κόσμος, οἱ ἅγιοι en andere. Vgl. Winer, *Gramm.* bl. 34; Schirlitz, *Grundzüge*, bl. 36; ook G. von Zezschwitz, *Profangräcität und Biblischer Sprachgeist.*

Eine Vorlesung über die bibl. Umbildung hellenischer Begriffe, besonders der phychologischen. 1859. (In het holl. vert. in de *Verzamelin van Bijdr. tot de Godgeleerdh. uit het Buitenland.* 1859.) Met he oog op het kenmerkend christelijke in het N. T. spraakgebruil is geschreven het *Biblisch-theologisches Wörterbuch der Neutestamentlichen Gräcität* van H. Cremer. Gotha, F. A. Perthes, 1867 2e uitg. 1872.

Aanm. 4. Het eigenaardige van de taal der onderscheidene schrijvers des N. T. staat in nauw verband met hetgeen zij ieder voor zich bijzonder hadden in hunne opvatting en voorstelling van het Evangelie. („Sprach-Characteristik” het gevolg van „Gedanken-Characteristik.” Gersdorf.) Daarom is de kennis van het „leerbegrip” der onderscheidene Evangelisten en Apostelen van groot belang. De aandacht is daarop reeds vroeger in Nederland gevestigd door W. A. van Hengel in zijne Verhandeling *over den invloed van de karakters en denkwijzen der Evangelisten en Apostelen op derzelver Schriften* (*Werken van Teylers Godgeleerd Gen.* XXVII Deel. 1815), later door E. J. Diest Lorgion, *Diss. de dicentibus scribentibusque speciatim in N. T. occurrentibus suo convenienter ingenio interpretandis.* 1836.

Aanm. 5. Over den vroeger gevoerden strijd tusschen de Puristen en Hebraïsten met betrekking tot het grieksch van het N. T. vgl. Winer, *Gramm.* bl. 11—18, en de daar aangehaalde schrijvers, voorts Schirlitz, *Grundzüge*, bl. 101—126.

§ 33. Is men door de kennis van het spraakgebruik bekend geworden met de beteekenis, die de woorden kunnen hebben, men heeft dan het verband, waarin zij voorkomen, zorgvuldig te raadplegen, om tot een besluit te kunnen komen. Eerst beschouwe men de enkele woorden in verband met elkander, daarna het gezegde, indien het niet op zichzelf staat, in verband met de rede, waarvan het een deel uitmaakt. Meermalen zal men zeker bevinden, dat de plaats, welke men behandelt, niet in verband staat met hetgeen voorafgaat of volgt. Maar bestaat er tusschen het voorgaande of volgende en de woorden, die men te

verklaren heeft, werkelijk een verband, dan heeft men dit te raadplegen, omdat de zin van het gezegde natuurlijk bepaald wordt door het verband, en de bedoeling er van daardoor in het licht treedt.

Aanm. 1. Algemeen keurt men af, iemands woorden uit hun verband te rukken. Dit „uit hun verband rukken" wordt altijd beschouwd als eene geweldenarij. Men doet dan den schrijver of spreker onrecht aan. Zulk een onrecht heeft men zeer dikwijls gepleegd met betrekking tot woorden en plaatsen van het N. T., zeker niet met kwaad opzet, maar wel tot schade van de juistheid der verklaring. Het is vroeger zeer in de hand gewerkt door het op zichzelf behandelen van de z. g. „bewijsplaatsen" voor de onderscheidene leerstukken der Dogmatiek. Men haalde dan allerlei teksten aan, zonder veel op den contekst (contexta oratio) acht te geven. Daartegen kwam o. a. Coccejus op, gelijk men na hem er nog dikwijls tegen heeft kunnen en moeten waarschuwen. Bij voortduring loopt men ook door het gebruik van de H. Schriften bij de openbare Evangelieprediking of in stichtelijke geschriften gevaar, het verband uit het oog te verliezen. Het behandelen van een „tekst," niet zelden buiten den contekst, bijv. als motto, of om een eenmaal gekozen thema, of om eene vernuftige (of opzien verwekkende) homiletische schets te kunnen behouden . . . de verzoeking is voor sommigen te groot geweest, om een niet al te nauwgezet exegetisch geweten te hebben. Het bespreken van een of ander gezegde uit de Heilige Schriften, opgevat in een ruimeren zin, dan waarin het daar in een bepaald verband voorkomt, heeft ook menigmaal plaats gehad, omdat men er dan, zooals het heet, meer aan heeft; wat er echter ook door bevorderd moge worden, echte Bijbelkennis zeker niet. Geen echte Bijbelkennis, zonder onbepaalden eerbied voor het verband en den zamenhang. Maar is dit ook de leer en de overtuiging der Gemeente? Welk antwoord zij geeft blijkt in den regel genoeg, als men onderzoekt, welke soort van stichtelijke lectuur bij de groote menigte op den meesten bijval mag rekenen.

Aanm. 2. Meermalen gebeurt het, dat er in het verband eene tegenstelling voorkomt, of dat de parallelismus membrorum er den zin bepaalt, of dat de geheele gang der rede, een klimax, of een

besluit a minori ad majus of omgekeerd, het doel van den spreker of schrijver duidelijk doet uitkomen. Vgl. Matth. 7 : 21; 10 : 20 Rom. 2 : 13. — Luk. 15 : 24; Joh. 6 : 35. — Joh. 6 : 58[c], vgl. me 47[b] vlgg. In het algemeen mogen wij wel zeggen, dat bijna elk bladzijde van het N. T. voorbeelden oplevert, die doen zien, da het raadplegen van het verband bijzonder goede diensten bewijst Uit de vele plaatsen nog slechts eenige. Men vgl. Matth. 3 : 1 „met vuur doopen” met vs. 10 en 12; Matth. 6 : 23[b], *εἰ οὖν τ φῶς τὸ ἐν σοὶ*, waar met „het licht, dat in u is” niet wel iets anders dan „het zielsoog” of „het geestesoog” kan bedoeld zijn, daar er anders geen opklimming of vooruitgang in de redeneering zou zijn en het geheele gezegde geen bepaalde bedoeling zou hebben. Matth. 10 : 28, op welke plaats, door het verband goed toegelicht, Jezus m. a. w. zegt: weest niet bevreesd voor de menschen, zoodat gij hen naar de oogen zoudt zien en uit vrees voor hen ontrouw zoudt worden aan uwe roeping; weest veeleer bevreesd voor God, zoodat gij Hem naar de oogen ziet en derhalve doet wat Hij wil, dat gij doen zult. Dit past in het verband, waar de opwekking te vinden is tot vrijmoedigheid in het spreken, en tot vertrouwen op God, die hen beschermen zal. (Vgl. daarbij voorts, om eenige bedenkingen tegen deze verklaring wegtenemen: Matth. 18 : 34, 35. 25 : 46. Joh. 14 : 2[a], 6. Rom. 2 : 6, 8, 9. Jac. 4 : 12, vgl. vs. 7. 1 Petr. 5 : 8, 9. Ef. 4 : 27.) Matth. 11 : 2—6, waar de woorden van Jezus in vs. 6: „welgelukzalig hij, die zich niet aan mij ergert”, ons een wenk geven, dat Johannes de Dooper zich, volgens onzen Heer, aan Hem geërgerd had, en derhalve uit deze zijne ergernis aan Jezus zijne vraag, vs. 3 vermeld, verklaard moet worden. Matth. 12 : 31, waar „de lastering van den H. Geest” blijkens het voorgaande een moedwillig miskennen is van de werking des Heiligen Geestes en een toeschrijven van die werking aan den Duivel. Matth. 20 : 23: „hun, voor wie het bereid is door mijnen Vader”, vgl. met vs. 26—28 (nl. hun, die de minsten willen zijn). Luk. 7 : 47: „want zij heeft veel liefgehad,” vgl. met het volgende en met vs. 41, 42, (= dat haar veel vergeven is, blijkt hieruit, dat zij mij groote liefde toedraagt; — zie ook 1 Joh. 3 : 14, *ὅτι*.) Luk. 10 : 42, *ἑνὸς δέ ἐστιν χρεία*, met welk ééne, blijkens het verband, de geheele toewijding van zichzelven aan Jezus bedoeld is (dit was het goede, door Maria gekozen, deel). Joh. 10 : 7, „ik ben de deur der schapen”,

waar het verband leert, dat de deur bedoeld wordt, door welke men tot de schapen komt, vgl. vs. 2, 8. Rom. 7:14—24, waar de toestand des menschen vóór zijne bekeering geschetst wordt (namelijk bij het licht, dat na de bekeering over den vroegeren toestand is opgegaan), en niet de toestand van hem, die met Christus der zonde gestorven tot een nieuw leven opgestaan is. Vgl. 6:1—14, 22; 8:1—11; ook 7:25[a]; met 7:14[b], 23, 24. Ef. 2:8: „door genade zijt gij behouden, door het geloof, en dat niet uit u, Gods gave is het,” namelijk het behouden zijn. (Dit behouden zijn is, blijkens vs. 9, niet uit de werken = niet uit u. Was het uit de werken = uit u, dan was het niet Gods gave.) Als men hier niet op het verband let en bovendien niet weet, dat de woorden „en dat niet uit u” (καὶ τοῦτο enz.) niet kunnen terugzien op het vrouwelijk naamwoord πίστις, dan kan men licht uit deze woorden iets halen, dat er nooit in opgesloten lag. Zoo ook 1 Petr. 3:19, ἐν ᾧ, nl. πνεύματι, met welk πνεῦμα niet de menschelijke geest, maar de Heilige Geest bedoeld is, daar het niet tegenover σῶμα, maar tegenover σάρξ staat, σαρκί-πνεύματι, en dat in den oneigenlijken zin = zondig beginsel bedoeld is. Jezus is derhalve, volgens Petrus, in den Heiligen Geest, voor welken Hij levend gemaakt was, alzoo in de gemeenschap des Heiligen Geestes zich bewegende, heengegaan ter prediking, derhalve na zijne opstanding.

Aanm. 3. Spreken wij hier van het verband, dan wordt het verband bedoeld, waarin het eene woord in dezelfde zinsnede tot het andere, of het eene gedeelte van eene rede tot een ander gedeelte van dezelfde rede, staat. Wij kunnen echter verder gaan en ook bijv. in gesprekken een verband aannemen tusschen de gezegden van verschillende sprekers, als het namelijk blijkt, dat hetgeen de een zegt betrekking heeft op de woorden van een ander, hetgeen somtijds het geval is bijv. in de gesprekken tusschen Jezus en zijne discipelen of met de Joden gehouden. De wijze, waarop een of ander gezegde van Jezus daar opgevat wordt door zijne hoorders, en waarop Hij dan weder van die opvatting gebruik maakt, laat somtijds een belangrijk licht opgaan over zijne ware bedoeling. Vgl. bijv. Matth. 9:2, 3 met 5, 6. Joh. 3:3—7, waar ἄνωθεν γεννηθῆναι (vs. 3) door Nicodemus wordt opgevat in de beteekenis van „op nieuw” of „wederom” geboren worden, en Jezus voortgaat met te spreken over eene nieuwe

geboorte (wedergeboorte). Had de Heer bij *ἄνωθεν*, gelijk sommigen meenen, aan eene geboorte van boven of van omhoog gedacht, Hij zou dan vs. 5 de door Hem bedoelde geboorte hebben moeten beschrijven als eene geboorte, die van boven (van omhoog) kwam. In plaats van dit te doen spreekt Jezus over de bron of oorsprong (*ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος*), niet over de plaats, van waar die geboorte kwam (welk laatste trouwens geen zin geeft), en toont alzoo, aan eene nieuwe of tweede geboorte te denken. Joh. 5 : 17, 18, vgl. met vs. 19 enz. Joh. 6 : 29, vgl. met vs. 28; 6 : 51, 52, vgl. met vs. 53 enz.; 10 : 30, 31 vgl. met vs. 32—39.

Aanm. 4. Als regel mag men wel stellen, dat het niet geoorloofd is, daar waar hetzelfde woord of dezelfde uitdrukking meer dan eens in het beloop eener rede voorkomt, ze in verschillenden zin of beteekenis optevatten. Men moet toch doorgaans onderstellen, dat de schrijver of spreker er in zulke gevallen hetzelfde bij gedacht heeft. Dit laatste is boven allen twijfel verheven, wanneer bij het aannemen van het tegengestelde zou blijken, dat de schrijver of spreker zich zeer onjuist heeft uitgedrukt of zeer verkeerd heeft geredeneerd, zooals bijv. het geval zou zijn met Rom. 6 : 10, indien Paulus daar de uitdrukking „der zonde sterven” in een anderen zin had gebruikt, dan in vs. 2. Daarentegen wijst somtijds het verband zelf aan, dat hetzelfde woord niet in denzelfden zin is gebruikt, zooals Matth. 8 : 22 (*νεκρούς*), Rom. 3 : 21, 25 (*δικαιοσύνη*), 1 Petr. 4 : 5, 6 (*νεκρούς*) enz. Zoo moet ook het verband aanwijzen, wat het subject der rede is, indien dit niet duidelijk uitgedrukt is in de woorden zelven. Vgl. bijv. Luk. 8 : 29.

Aanm. 5. Dat de exegeet bij het raadplegen van het verband zich niet behoeft gebonden te achten aan de gewone verdeeling in hoofdst. en verzen enz. is boven, bl. 69, 70, reeds herinnerd.

§ 34. Het is echter niet genoeg, het verband in den engeren zin des woords te raadplegen. De schrijver of spreker, met wien wij te doen hebben, kan ook wel elders, bij eene andere gelegenheid, over dezelfde zaak, over hetzelfde onderwerp gesproken hebben. Het is van belang hem ook daar te hooren. „Gelijkluidende plaatsen” kunnen niet minder licht verspreiden, dan het z. g. ver-

band, waarin iets voorkomt. Zulke gelijkluidende plaatsen zijn echter alleen die, waar de schrijver of spreker over dezelfde zaak of hetzelfde onderwerp handelt, niet zulke, waar slechts dezelfde woorden voorkomen. Hierbij is dan in het oog te houden, dat men de minder duidelijke plaatsen uit de duidelijke moet verklaren, terwijl het eindelijk zeker moet zijn, dat er op die „gelijkluidende" plaatsen over die zaak of dat onderwerp, geheel in denzelfden geest, op hetzelfde standpunt gesproken wordt.

Aanm. 1. Plaatsen, waar wel dezelfde woorden, maar niet dezelfde zaken voorkomen, kunnen tot opheldering van den zin geen dienst bewijzen. Desniettemin is het zeer nuttig, een overzicht te hebben van al de plaatsen, waar bij eenigen schrijver hetzelfde woord voorkomt. Daardoor leert men in het algemeen het gebruik kennen, dat hij van een en hetzelfde woord gemaakt heeft. Bij het onderzoek van de gelijkluidende plaatsen, gelijk van die, waar hetzelfde woord gebruikt is, al is het in verschillende beteekenis, wordt uitnemend goede diensten bewezen door: C. H. Bruder, *Concordantiae omnium vocum N. T. Graeci*, 1842, 3e druk, 1867, nieuwe uitg. 1876. Zoo ook voor de LXX door A. Trommius, *Concordantiae Graecae versionis vulgo dictae LXX interpretum*, 1718. 2 dln. Vermelding verdient ook O. Schmoller, *Handconcordanz zum gr. N. T.* Stuttg. 1868.

Aanm. 2. Bij het vergelijken van gelijkluidende plaatsen in het N. T. tot opheldering van de bedoeling eens schr. of spr. moet men zich natuurlijk bepalen tot de schriften of woorden van hem, met wien men te doen heeft, en tot plaatsen waar over dezelfde zaak gehandeld wordt. Eene plaats uit den brief van Jacobus of Petrus kan moeilijk eenig licht laten opgaan over de bedoeling van Paulus, tenzij uitgemaakt is, dat zij geheel en al eenstemmig dachten over de zaak, die besproken wordt. Ook dan blijft altijd de eerste vraag, of zij op de plaatsen, die men vergelijkt, handelen over dezelfde zaak of hetzelfde onderwerp. Dit moet bijv. vooraf onderzocht worden, als men de plaatsen, waar Jacobus over de rechtvaardiging door het geloof in verband met de goede werken spreekt, vergelijkt met die, waar Paulus over

dat onderwerp handelt. De vraag is, of beiden wel hetzelfde denken bij πίστις en ἔργα. Hezelfde moet herinnerd worden bij de behandeling van Jac. 3 : 9 (de menschen, naar Gods gelijkenis gemaakt), waarmede door sommigen Eph. 4 : 24 en Col. 3 : 10 vergeleken wordt, geheel ten onrechte, daar op deze beide laatste plaatsen niet over het naar Gods beeld of gelijkenis (Gen. 1 : 27) geschapen zijn van den mensch wordt gesproken. — Somtijds wordt op twee of meer plaatsen wel over hetzelfde subject gehandeld, maar wordt daarvan toch niet hetzelfde gezegd, of wordt het niet op dezelfde wijze voorgesteld. Men denke aan Ef. 5 : 23—33, waar de betrekking van man en vrouw vergeleken wordt met de betrekking tusschen Christus en de gemeente. Het is duidelijk, dat, indien de aldaar gehouden redeneering eenige kracht zal hebben, de gemeente beschouwd moet worden als de vrouw, Christus als de man; zie vs. 23, 24: de man hoofd der vrouw, gelijk Christus hoofd der gemeente, en gelijk de gemeente aan Christus onderdanig is, alzoo de vrouw aan den man; het geheel eindigt met de mystische verklaring van Gen. 2 : 24, waar sprake is, niet van bruidegom en bruid, maar van man en vrouw. Aan eene bruid moet daarentegen gedacht worden 1 Kor. 11 : 3, waar de geheele voorstelling eene andere is, gelijk ook Openb. 19 : 7, 8, waar aan de bruiloft moet gedacht worden. Ten onrechte heeft men 1 Kor. 11 : 3 en Openb. 19 : 7, 8 als gelijkluidende plaatsen bij Ef. 5 : 23—33 ter sprake gebracht.

Een ander geval is het, wanneer wij onderzoek doen naar het doorgaand spraakgebruik van het N. T. Dan hebben wij juist plaatsen van andere schrijvers noodig, en worden zij alle vergeleken, dan blijkt ook, dat hetzelfde woord geenszins overal in denzelfden zin wordt gebezigd; bijv. κύριος in de Evangeliën en in de Paulinische brieven; de uitdrukking „het huis mijns Vaders," Joh. 2 : 16 en 14 : 2; τὰ ἐπουράνια, Joh. 3 : 12, Eph. 2 : 6, Phil. 2 : 10; διαθήκη en μυστήριον, welke beide laatste woorden zelfs bij een en denzelfden schrijver in verschillenden zin worden gebruikt; zie Hebr. 9 : 15—18 en Eph. 3 : 3—10, vgl. met 5 : 32.

Aanm. 3. Meer dan gewone voorzichtigheid heeft de uitlegger van het N. T. in acht te nemen met betrekking tot de gelijkluidende plaatsen in de Evangeliën, inzonderheid in de Synoptische. Wat vooral de laatste aangaat, zij verhalen dikwijls dezelfde gebeurtenissen, deelen somtijds hetzelfde gesprek of hetzelfde

gezegde van Jezus mede, maar niet met dezelfde woorden. Men heeft hier dan verschillende berichten aangaande hetzelfde feit, of dezelfde zaak. Maar nu heeft de exegeet niet het recht, om van den eenen tot den anderen evangelist te besluiten zonder eenige beperking, en bijv. de woorden des Heeren, zooals die bij den eenen berichtgever opgeteekend zijn, uit het bericht van den anderen te verklaren en aantevullen. Want bij eenig verschil in de berichten is de vraag, wat Jezus werkelijk heeft gezegd. Wij moeten daar beginnen met een onderscheid te maken tusschen het werkelijk gezegde en hetgeen dienaangaande bericht wordt, en met dit laatste heeft de exegeet te doen. Bijv. volgens Matth. 6 : 11 heeft Jezus (in het „onze Vader”) leeren bidden: geef ons „heden” ons toereikend brood; volgens Luk. 11 : 3 leert Jezus bidden: geef ons „elken dag” enz. Nu heeft men niet het recht om te zeggen: derhalve is heden = elken dag. In het „Onze Vader” bij Mattheus is het: „gelijk ook wij” vergeven hebben enz. (derhalve: maatstaf); bij Lukas is het (in het gebed des Heeren): „want ook wij” vergeven enz. (derhalve: grond voor de verhooring van de bede.) Nu mogen wij niet zeggen, dat het eene gelijk is aan het andere. Zoo mogen wij ook 1 Kor. 14 en Hand. 2 : 4—13 niet uit elkander verklaren en alzoo met elkander verwarren. Op de laatste plaats wordt van andere (vreemde) talen (ἕτεραι γλῶσσαι), op de eerste daarentegen met geen enkel woord van „andere” talen, maar van tongen (γλῶσσαι) gesproken; in Hand. 2 dwingt het verband des verhaals evenzeer aan vreemde talen te denken (vs. 6, 8, 11 enz.), als het verband in 1 Kor. 14 het stellig verbiedt. Somtijds kan echter de vergelijking van het door verschillende schrijvers verhaalde wel eenig licht verspreiden, als namelijk bij den een door eene bijvoeging of verplaatsing van woorden iets duidelijk wordt, dat bij den ander die opheldering mist. Bijv. Matth. 7 : 13, 14 is vóor ieder, die nauwlettend acht geeft op de uitdrukking „gaat in”, duidelijk, dat de weg niet gedacht moet worden achter de poort, alsof er stond: gaat uit door de enge poort enz. Neen, men moet de poort of ingang denken aan het einde van den weg, den weg beschouwen als leidende tot de poort. Voor hen, die dit nog niet zoo inzien en derhalve de poort aan het begin van den weg plaatsen, kan Luk. 13 : 24, 25 licht geven, waar de deur of de ingang zonder twijfel aan het eind van den weg wordt gedacht.

Meer dan eens kan ook het vergelijken van het gelijksoortige, al is het niet bij denzelfden schrijver of spreker, eenig licht verspreiden. Zoo zal men niet zonder vrucht 1 Kor. 12 : 13 („met éénen geest zijn wij allen tot één lichaam gedoopt — en allen zijn wij met éénen geest gedrenkt") vergelijken met Mark. 10 : 38 (drinkbeker drinken, gedoopt worden; iets in- en uitwendigs —). Zoo is ook 1 Kor. 15 : 5—8, waar ὤφθη meer dan eens, maar eerst van den nog op aarde lichamelijk zichtbaren, daarna van den in den hemel verheerlijkten Jezus, gebruikt wordt, te vergelijken met Hand. 7 : 2, 26, 30, waar het subject van ὤφθη achtereenvolgens God, Mozes en de engel des Heeren is (altijd in dezelfde rede van Stephanus), waaruit blijkt, dat het niet ongewoon was, ὤφθη in één en hetzelfde redeverband te gebruiken van naar hun aard zeer verschillende subjecten, hoeveel te meer dan van hetzelfde subject in verschillenden toestand.

§ 35. Bij de grammatische verklaring begint men met de onderstelling, dat de woorden en gezegden moeten opgevat worden in den eigenlijken zin. Maar zeer spoedig kan men doorgaans bemerken, of men die onderstelling voor het bijzondere geval moet vasthouden, of men niet veeleer verplicht is, de woorden in een oneigenlijken (tropischen) zin te verklaren. Het verband toch, waarin een woord of eene zinsnede voorkomt, het doel waarmede iets gezegd is, doet doorgaans spoedig uitkomen, of de schrijver of spreker zich werkelijk in een eigenlijken zin uitgedrukt heeft, dan of hij zich van de eene of andere tropische spreekwijze heeft bediend. Om hier een juist oordeel te kunnen vellen en de noodige verklaring te kunnen geven, moet de exegeet onder anderen nauwkeurig bekend zijn met de Rhetorica. Is hij in haar een vreemdeling, dan zal hij menigmaal buiten staat zijn, om het oneigenlijk gezegde behoorlijk te ontleden en toete-lichten.

Aanm. 1. Evenmin als de Grammatica, behoort de Rhetorica in de Hermeneutiek opgenomen te worden. Maar evenzeer als de Grammatica, moet de Rhetorica bestudeerd worden door den hermeneut en exegeet. Is zij toch de theorie van de kunst, om aan de uitdrukking van onze gedachten in ongebonden stijl een doeltreffenden vorm te geven, dan moet men deze theorie ook kennen, om bekend te zijn met de onderscheidene spreekvormen, waarvan men gewoon is zich te bedienen. Vgl. hierbij C. G. Wilke, *Die neutestamentliche Rhetorik*, Dresden u. Leipzig, 1843, J. Heringa, *Annotatio in Keilii Elementa Hermen. N. T.*, in zijne *Opera Ex. et Herm.* ed. Vinke. bl. 315—472, Immer, *Herm.* bl. 160.

Aanm. 2. Vraagt men, hoe men te weten kan komen, of iets ergens in een eigenlijken of in een oneigenlijken (overdrachtelijken) zin moet opgevat worden, het antwoord is: door te onderzoeken, of het gezegde, in den eigenlijken zin opgevat, daar een gezonden zin oplevert. Blijkt ons, dat een woord of gezegde, in den eigenlijken zin opgevat, geen goeden zin geeft, niet in het verband past, in strijd is met het duidelijk gebleken doel des schrijvers of sprekers, dan is boven allen twijfel, dat wij het in een oneigenlijken zin moeten verklaren. Men neme bijv. de proef met Matth. 7:4, 5. Wie zal beweren, dat dit in een eigenlijken zin bedoeld is? Of Matth. 7:6? Jezus zal hier toch wel geen bijzonder onderricht gegeven hebben aangaande het voedsel, dat zijne discipelen aan de honden moesten voorzetten, evenmin als Hij eene bijzondere waarschuwing zal gegeven hebben tegen een minder doeltreffend gebruik van paarlen enz. Hetzelfde is het geval met plaatsen, waar getallen voorkomen. Somtijds, ja doorgaans moeten zij in den eigenlijken zin opgevat worden; maar er zijn plaatsen, waar dit waarschijnlijk, ja zeker, niet het geval is, gelijk in de Apokalypse van Johannes, waar wij doorgaans met symbolische getallen te doen hebben, ook 20:4—10, eene plaats, die eene geheel andere voorstelling van „het 1000jarig rijk" geeft, dan menigeen in later, ook in onzen tijd, voor de eenig ware wil gehouden hebben. Overigens zal een verstandig exegeet slechts zelden in het onzekere behoeven te verkeeren met betrekking tot het antwoord op de vraag, of hij het gezegde of geschrevene al of niet eigenlijk heeft optevatten. Tot het belangrijkste, dat over dit onderwerp geschreven is, mag wel gerekend worden de Commentatio van M. J. H. Beckhaus, *de dictione tropica*

N. T. judicanda et interpretanda, 1819, in de *Comment. theol.* van Rosenmüller enz. I. p. 329—355. Eindelijk vergete men niet, dat hetzelfde woord op de eene plaats in een eigenlijken, op de andere plaats in een oneigenlijken zin kan bedoeld zijn. Men denke aan „drinkbeker" (Matth. 26 : 27. Luk. 22 : 20. Mark. 14 : 36); „doop" (Luk. 3 : 3. Mark. 10 : 38) en „doopen" (Matth. 3 : 11; 28 : 19, indien namelijk op de laatstgenoemde plaats de Naam des Vaders enz. niet het element is, waarin moet ingedompeld worden; Mark. 10 : 38 enz.); „zuurdeeg" (Matth. 13 : 33. 16 : 6); „hongeren" (Matth. 4 : 2. 5 : 6); „waken" (Matth. 26 : 40, 41; 24 : 42, 43); ἐν σαρκί (Gal. 2 : 20, Rom. 8 : 8.) enz.

§ 36. Onder de gezegden of uitdrukkingen, die niet in den eigenlijken zin moeten opgevat worden, zijn vooral de parabolische somtijds moeilijk te verklaren. Komt het bij vergelijkingen in het algemeen aan op het door den spreker of schrijver bedoelde punt van overeenkomst (het tertium comparationis), bij gelijkenissen (parabelen) moet de uitlegger dan ook aanwijzen, wat naar de oorspronkelijke bedoeling het punt van overeenkomst is tusschen het beeld of tafreel der gelijkenis en datgene wat er door afgebeeld of zinnebeeldig in voorgesteld wordt. Terwijl op meer dan ééne plaats in het N. T. eene allegorie voorkomt, vinden wij alleen in de synoptische Evangeliën gelijkenissen (van Jezus) in den meer beperkten zin des woords, en deze zijn het, die meer dan gewone aandacht en nauwkeurigheid van den uitlegger eischen.

Aanm. 1. Gelijk het niet licht in iemand zal opkomen, bijv. eene metaphora te onderstellen daar, waar niets in het verband aan eene metaphora doet denken, zoo moest het ook nooit in iemand opgekomen zijn, te denken aan eene allegorie daar, waar volstrekt niet blijkt, dat naar de oorspronkelijke bedoeling eene allegorie aanwezig is. Toch zijn er, zooals bekend is, tijden geweest, waarin velen de allegorische verklaring voorstonden, en eene plaats, die geen allegorie bevat, verklaarden, alsof zij wer-

kelijk met eene allegorie te doen hadden. Gelukkig zijn de allegoristen (wij vergissen ons immers niet?), althans onder de Protestanten, ook in Nederland, uitgestorven.

Aanm. 2. Doorgaans zal men niet licht mistasten in de aanwijzing van het punt der bedoelde overeenkomst bij vergelijkingen; vooral niet, wanneer de spreker of schrijver zelf dienaangaande een wenk heeft gegeven. Ontbreekt die wenk, dan moet onderzocht worden wat wel het meest in den geest en de bekende denkwijze des spr. of schr. zou zijn. Bijv. Matth. 18 : 3: „indien gij niet wordt gelijk de kinderen", d. i. (niet: indien gij niet zoo onschuldig wordt; maar:) indien gij niet zoo eenvoudig wordt, enz. Luk. 5 : 31^b, 32, moeten onder „rechtvaardigen" niet menschen, die gezond zijn, en onder „zondaars" niet menschen, die ziek zijn, verstaan worden, als was zonde = ziekte, maar zegt Jezus, dat, gelijk men aan een arts geen behoefte heeft, wanneer men gezond is, en wel aan een arts behoefte heeft, wanneer men ziek is, men zoo ook aan Hem zelven geen behoefte heeft, wanneer men tot de rechtvaardigen behoort, (en tot hun getal rekenden zich die murmureerenden, tot wie Jezus daar sprak,) terwijl men wel aan Hem behoefte heeft, wanneer men een zondaar is. Matth. 11 : 16—19, waar Jezus bedoelt, dat het zijnen tijdgenooten nimmer naar den zin was te maken. Zij wilden altijd iets anders, dan men hun aanbood of voorstelde, even als die kinderen op de markt, die, vs. 17, eerst het ééne spel niet wilden medespelen, en, toen iets geheel anders werd voorgesteld, ook dat andere niet goedkeurden. Matth. 9 : 14—17, Luk. 5 : 33—38, de parabolische rede van den lap op het kleed en den wijn in de zakken, waar Jezus leert, dat men met betrekking tot inhoud en vorm het ongelijksoortige niet moet willen vereenigen (geen stuk van een nieuw op een oud kleed), het niet bij elkander passende niet bij elkander moet voegen (geen jonge wijn in oude zakken), daar men anders slechts schade aanricht, zonder eenheid te verkrijgen (het nieuwe kleed wordt geschonden, de oude zakken scheuren; het oude kleed vertoont niet een geheel uit één stuk en de jonge wijn vloeit weg). Daarom wil Jezus zijnen discipelen ook het vasten niet opleggen of voorschrijven, maar hen daarin vrijlaten. Eph. 1 : 22, 23; 4 : 15, 16; Kol. 1 : 18; 2 : 19, waar de gemeente als het lichaam van Christus en Christus als het hoofd des lichaams (der gemeente, 5 : 23) wordt voorgesteld, en men niet vragen

moet, hoe men zich dat lichaam dan heeft voortestellen (zonder hoofd als lichaamsdeel?), evenmin als men bijv. bij 1 Kor. 6:15 heeft te vragen, hoe men zich Christus dan voorstellen moet. Kol. 1:15—20, waar de Zoon van God πρωτότοκος πάσης κτίσεως genoemd wordt, niet als die het eerst geboren, maar als die de eerste in rang of waardigheid is. Openb. 3:3 „als een dief”, vgl. 16:15; 1 Thess. 5:2; Matth. 24:43; nl. zoo onverwachts als enz., vgl. het volgende: en gij zult niet weten, op welk uur ik tot u zal komen. Openb. 3:16 is de uitdrukking „noch koud, noch heet” niet = lauw, maar = onsmakelijk, iets dat niet op warme of koude dranken toepasselijk is, vgl. vs. 15.

Aanm. 3. Wat de gelijkenissen van Jezus aangaat, het is zeer noodig, dat met de grootste gestrengheid gewaakt worde tegen elke willekeurige behandeling van deze heerlijke nalatenschap onzes Heeren. Zij zijn vroeger en later zoo mishandeld, dat er niet genoeg tegen verdere willekeur gestreden kan worden. De volgende regelen behooren bij de verklaring van de gelijkenissen onzes Heeren inzonderheid in acht genomen te worden:

1. Begin, na de noodige hermeneutische en exegetische voorbereiding, waartoe vooral ook de studie van de overdrachtelijke spreekwijzen behoort, met zoo nauwlettend mogelijk en meer dan eens de gelijkenis te lezen, opdat zelfs de kleinste bijzonderheid niet aan uwe aandacht ontsnappe.

2. Beschouw de gelijkenis zuiver historisch, geheel in het licht van den tijd waarin, van het volk waaronder, van de hoorders voor wie, van de gelegenheid waarbij, van het doel waarmede, inzonderheid van Hem, door wien zij is voorgedragen.

3. Vestig uwe aandacht op hetgeen in het verhaal kennelijk de hoofdzaak is, en verklaar, terwijl gij van die hoofdzaak uitgaat, de bijzaken of trekken der gelijkenis, die van ondergeschikt belang blijken te zijn.

4. Geef u nauwkeurig rekenschap niet alleen van hetgeen stellig niet gemist kan worden in het verhaal, om het dat bepaalde tafreel te doen zijn, maar ook van hetgeen meer tot opsiering, alzoo tot de bijzaken behoort gerekend te worden.

5. Behandel de gelijkenis wel als een gewoon geschiedverhaal, maar verlies niet uit het oog, dat gij niet met geschiedenis te doen hebt, zoodat gij niets moogt aanvullen of bijvoegen, dan hetgeen geheel natuurlijk door Jezus zelven ondersteld en derhalve

met stilzwijgen voorbijgegaan is, en door den hoorder van zelf er bij gedacht worden moest.

6. Vergeet niet, dat elke gelijkenis slechts ééne beteekenis hebben kan, indien althans moet vastgesteld worden, dat Jezus door zijne hoorders heeft willen verstaan en begrepen worden, en schrijf derhalve geen anderen, dan den éénigen, door Jezus bedoelden zin, geen tweeden, dieperen, allegorischen, aan eenige gelijkenis toe.

7. Onderzoek wat door het beeld der gelijkenis kan voorgesteld zijn, wat het punt van overeenkomst en vergelijking tusschen het beeld en het daarin afgebeelde moet zijn, en plaats u daartoe in het hart van de gelijkenis, in haar middenpunt, om haar van daar naar alle zijden, in alle richtingen, te kunnen overzien en doorzien.

8. Gebruik de wenken, die gegeven zijn aan het begin of bij het einde der gelijkenis, of door eene bijgevoegde vraag of toepasselijke aanmerking, of door het gebruik, dat Jezus er van maakt, of door de verklaring, welke Hij er zelf op laat volgen.

9. Breng geen bijzonderheden in de gelijkenis, als waren zij op zichzelf staande trekken, afzonderlijk over, maar alleen in verband met het geheel, zoodat gij de geheele gelijkenis als één tafreel verklaart, tenzij Jezus zelf eene andere wijze van verklaren voor die gelijkenis blijkt gewild te hebben.

10. Verklaar elke gelijkenis op zichzelve en niet uit of in verband met eene andere, tenzij er duidelijke aanwijzingen zijn, dat de eene door de andere toegelicht wordt en met eene andere of met andere in verband moet gebracht worden.

De historische verklaring.

§ 37. Is door de grammatische verklaring het eigenlijk gezegd philologisch onderzoek geheel afgeloopen, al wat Grammatica en Rhetorica tot de uitlegging kunnen bijdragen te hulp geroepen, en alzoo een belangrijk gedeelte van den weg afgelegd, er moet nu verder door historisch onderzoek licht verspreid worden over hetgeen nog te verklaren overblijft. Het geschrevene moet, zooveel als

noodig is, meer bepaald geplaatst worden in het licht van den tijd, waaruit het afkomstig is, waarop het zinspeelt, waarvan het spreekt. Men heeft nu acht te geven op de burgerlijke, maatschappelijke, godsdienstige toestanden, op de zeden en gewoonten, denkbeelden en beschouwingswijze, waarmede het geschrevene op eenige wijze in verband staat. Voor zoover het noodig is heeft men hier geographische, ethnographische, chronologische onderzoekingen intestellen, in één woord de z. g. Bijbelsche Geschiedenis en Archeologie te laten spreken. Altijd heeft men toch in het oog te houden, dat men in de Schriften des N. V. geen geschriften heeft van onzen tijd, geen geschriften uit het Westen, maar uit den aanvang van onze christelijke jaartelling, uit het Oosten, die alzoo in verband te beschouwen zijn met dien tijd en die plaats, waarvan zij trouwens de kenmerken in overvloed dragen.

Aanm. 1. Hetgeen meer in het algemeen bij het voorbereidend onderzoek plaats heeft gehad (zie § 28) keert somtijds gedeeltelijk hier terug, maar nader bepaald of gewijzigd naar hetgeen de bijzondere plaats, welke men behandelt, noodzakelijk maakt.

Aanm. 2. Er is bijna geen hoofdstuk in het N. T., waar het niet noodig is, met de zeden en gewoonten van het Oosten, bepaald van de Joden bekend te zijn, om de noodige verklaring te kunnen geven en tegen misverstand beveiligd te zijn. Doorgaans is het duidelijk, dat men die zeden en gewoonten moet kennen. Somtijds echter zou men er niet aan denken, dat juist van die zijde de verklaring moet komen. Hoe beter men met het Oosten bekend is, des te meer licht heeft men. Verg. Joh. 1 : 18, „die in den schoot des Vaders is", met 13 : 23 en Luk. 16 : 22; Luk. 7 : 38 en Joh. 12 : 3; Matth. 26 : 26 en gelijkl. pll., waar verhaald wordt, dat Jezus bij de instelling van het Avondmaal het brood brak, iets dat zeer natuurlijk is, daar de aanliggenden aan tafel geen

messen gebruikten en men het brood dus wel moest breken, als men het wilde verdeelen. „Brood breken" wordt dan ook meermalen vermeld in de Evangeliën en Hand. der Apostelen, Matth. 14:19; 15:36; Hand. 20:11; 27:35. Zeer licht kon die uitdrukking dus ook hetzelfde beteekenen als eten of „maaltijd houden", Hand. 2:46; 20:7; 1 Kor. 10:16. Maar die hieraan niet denkt, of het niet weet, vindt in dat „brood breken" licht een zinnebeeld, en dan nog wel van het verbroken worden van Jezus' lichaam, dat trouwens niet gebroken is; zie Joh. 19:33, 36. (1 Kor. 11:24 is κλώμενον zonder twijfel onecht. Paulus heeft geschreven: τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ ὑμῶν, zonder bijgevoegd deelwoord; Luk. 22:19 staat τὸ σῶμά μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον, waar dit laatste zonder twijfel tot den echten tekst behoort.) Zoo is ook Rom. 6:3, 4 niet te verklaren, indien men niet weet, hoe de doop bediend werd, en 1 Kor. 15:29 zoo moeilijk te verklaren, omdat wij niet weten, op welke gewoonte daar door Paulus gezinspeeld wordt.

Aanm. 3. Hulpmiddelen voor de historische verklaring van het N. T. zijn: 1°. De Schriften des O. V. (en latere Joodsche schrijvers), zoowel als de Schriften des N. V. in het algemeen, die als hoogstbelangrijke bronnen voor historische en archeologische studie beschouwd moeten worden; niet minder gelijktijdige schrijvers, die ons den tijd doen kennen, waarin de Schriften des N. V. opgesteld zijn. Hierbij vestigen wij de aandacht, behalve op de belangrijkste commentaren op het O. T. (zie Hagenbach, *Encycl.* 9e uitg. bl. 190 enz.), inzonderheid op J. Lightfoot, *Horae Hebr. in Matth.* — 1 *ad Corinth.* (*Opera omnia.* II, 1686); C. Schoettgenii *Horae Hebr. et Talmud. in univ. N. T.* 1733; J. G. Meuschen, *Nov. Testam. ex Talmude et Antiq. Hebr. illustr.* 1736; J. J. Wetstein, *N. Test. Graec. cum lectt. varr. — nec non commentario pleniore ex scriptoribus vett. Hebr. Graec. et Lat. historiam et vim verborum illustrante.* 1751, 52. A. Wünsche, *Neue Beiträge zur Erläuterung der Evangelien aus Talmud und Midrasch.* Gött. 1878. — Voor de Apocryphen des O. T. het *Kurzgef. Exeg. Handb. zu den Apokr. des A. T.* van O. F. Fritzsche en C. L. W. Grimm. enz. 2°. De werken over de z. g. Bijbelsche Archeologie van de Wette (3e Aufl. 1842), H. Ewald (*Die Alterthümer des Volkes Israel*, 2e Ausg. 1854), Keil (2e Aufl. 1875). Vgl. nog J. H. Pareau, *Antiq. Hebr. breviter descriptae*, ed. 3. 1840. K. C. W. F. Bähr, *Sym-*

bolik des Mos. Cultus. enz. 3°. De z. g. Zaak-Encyclopediën of Zaak-Woordenboeken van G. B. Winer, *Biblisches Realwörterb.* 2 dln. 3e Aufl. 1847. Het *Bijbelsch woordenboek voor het Chr. gezin.* Uitgeg. door W. Moll, P. J. Veth. en F. J. Domela Nieuwenhuis, 3 dln. 1852 enz. J. J. Herzog, *Real-Encyclopädie für Prot. Theol. und Kirche.* 1854. enz., nieuwe uitgaaf onder red. van J. J. Herzog en G. L. Plitt, 1877 enz. J. Kitto, *A Cyclopaedia of Biblical Literature.* Edinb. 1849. 2 dln. W. Smith, *A. Dictionary of the Bible comprising its Antiquities* enz. 2 dln. 1860. A. Rich, *Dictionnaire des Antiquités Romaines et Grecques. (Trad. de l'Angl. sous la dir. de M. Cheruel.* Paris, 1859.; in het Hoogduitsch: *Illustrirtes Wörterbuch der Römischen Alterthümer mit steter Berücksichtigung der Griechischen. Enthaltend zwei tausend Holzschnitte nach Denkmälern der alten Kunst und Industrie. Von* Ant. Rich. *Aus dem Englischen übersetzt unter der Leitung von* Dr. Carl Müller. Paris und Leipz. F. Didot fr. et f. et Cie, 1862.) J. A. Bost, *Dictionnaire de la Bible ou Concordance raisonnée des saintes Écritures.* 2e éd. rev. et augm. Paris, Ch. Meyrueis. 1865. F. Lichtenberger, *Encyclopédie des Sciences religieuses.* Paris, 1876 enz. J. Ayre, *The Treasury of Bible Knowledge, being a Dictionary of the Books, Persons, Places, Events, and others matters, of which mention is made in Holy Scripture. With engravings and maps.* London. 1866. D. Schenkel, *Bibel-Lexicon.* Leipz. 1868. E. C. A. Riehm, *Handwörterbuch des bibl. Alterthums für gebildete Bibelleser.* Bielef. und Leipz. 1875 enz. Zie verder de literatuur opgegeven door Hagenbach, *Encycl.* bl. 145—149.

§ 38. Bij de historische verklaring komt vooral de persoon, wiens woorden men verklaart, in aanmerking. Hij moet, voor zoover hij van elders bekend is, licht verspreiden over zijne eigene woorden. Uit zijne levensgeschiedenis, uit zijn' levenstoestand, uit zijne levensbeschouwing, uit zijn standpunt, denkwijze, gemoedsstemming moet zijn gezegde, zijne rede toegelicht worden, opdat hij zóó in waarheid zelf de uitlegger van zijne woorden zij. Dit is een bepaald historisch onderzoek, waaraan men de Schriften des N. V. nooit mag onttrekken.

Aanm. 1. Men heeft deze verklaringswijze, althans gedeeltelijk, ook wel de psychologische genoemd, en in zekeren zin kan zij zoo heeten. Maar zij is toch eigenlijk van zuiver historischen aard en behoort dan ook tot de historische interpretatie gebracht te worden. Wilde men den naam van psychologische interpretatie behouden, men zou dan met even veel recht van geographische, chronologische, in het algemeen van archeologische interpretatie kunnen spreken, iets waartoe men toch niet besluiten zal. Hetgeen sommigen verder tot de psychologische interpretatie gebracht hebben, namelijk het gebruik maken van de behandelde plaats, om den schrijver of spreker zelven te leeren begrijpen, in zijn geheel te leeren verstaan, behoort, zooals wij vroeger reeds aanmerkten, niet meer tot het gebied der exegese. Dat overigens de psychologische interpretatie moeilijk van de historische te scheiden is, wordt ook toegestemd door hen, die haar in de Hermeneutiek afzonderlijk (d. i. dan met de logische vereenigd) behandelen.

Aanm. 2. De verklaring van eenig gezegde of eenige rede uit den persoon des schr. of spr. zelven is volstrekt noodig, om te kunnen uitmaken, in hoeverre iets geacht moet worden door hem gezegd te zijn als uitdrukking van zijn eigen gevoelen over eenige zaak, en niet maar voor een bepaald geval met het oog op bepaalde personen (*κατ' ἄνθρωπον*). Het gebeurt toch somtijds, dat men iets zegt naar eene gegeven aanleiding, zich daarbij op eens anders standpunt plaatst, of bepaald naar iemands vatbaarheid en behoefte spreekt. Dergelijke gezegden laten zich alleen verklaren, wanneer men den persoon, die spreekt, goed kent, en alzoo weet, hoe hij eigenlijk over de besproken zaak dacht en gewoon was zich uittelaten. Vgl. bijv. Matth. 19 : 21, waar het woord „verkoop uwe goederen" het antwoord van Jezus is op de vraag van den rijken jongeling, maar — overeenkomstig dienst behoefte; Luk. 23 : 43: „heden zult gij met mij zijn in het paradijs"; waar Jezus zich geheel voegt naar de voorstelling van den boetvaardigen kruiseling met betrekking tot den toestand van het leven na den dood; Rom. 2 : 5—11, waar Paulus spreekt op het standpunt der Wet en der goddelijke rechtvaardigheid; Gal 3 : 16, waar de Apostel redeneert uit het enkelvoud „aan uw zaad", in onderscheiding van het meervoud „aan uwe zaden", als van velen (hetgeen niet gezegd kan worden, daar „zaad" hier een collectivum

is). Maar in dezen zelfden brief, 3 : 29, maakt hij dat onderscheid, waar hij het vooral had behooren te maken (indien het naar zijne overtuiging bestond) geenszins, en schrijft hij: „zoo zijt gij dan Abrahams zaad", terwijl hij toch, met het oog op 3 : 16, had moeten schrijven: zoo zijt gij dan Abrahams *zaden*. Trouwens hij wist zeer goed, dat „zaad" niet in het meervoud gebruikt wordt voor „nakomelingschap", gebruikt het daarom zelf in 't enkelvoud, ook Rom. 9 : 7, 8, en verklaart daar uitdrukkelijk Gen. 21 : 12: „in Izaak zal u het zaad genoemd worden", niet van Christus, maar van de „kinderen der belofte." Vgl. ook Rom. 4 : 18 en 11 : 1.

Aanm. 3. Bij de verklaring van geschriften uit den persoon, van wien zij afkomstig zijn, heeft men ook acht te geven op de periode van zijn leven, waarin hij zoo schreef en zich zoo uitdrukte. Men zal toch wel geen recht hebben, om hetgeen door iemand als jongeling gezegd is te verklaren uit hetgeen hij in zijn ouderdom geworden is. Zoo zou het wel hoogstbevreemdend zijn, als men den 1^{en} brief van Paulus aan de Thessalonicensen ging verklaren uit den veel jongeren brief aan de Philippensen. Maar evenmin heeft men recht, om het later onder geheel andere omstandigheden geschrevene te verklaren uit het veel vroeger gezegde, alsof niets sedert dien tijd kon gewijzigd zijn. Zoo zal men bijv. Phil. $1 : 21^{b}$ of 2 Tim. 4 : 6 niet mogen verklaren uit 1 Thess. 4 : 15—17.

§ 39. Gelijk het niet geoorloofd is, een woord uit zijn verband te rukken, of eene zinsnede of periode buiten den zamenhang van het geheel, waartoe zij behoort, te verklaren, zoo staat het ons ook niet vrij, een geschrift in zijn geheel genomen uit zijn historisch verband te rukken, en buiten den zamenhang met den tijd, waaruit het afkomstig is, te behandelen. De Schriften des Nieuwen Verbonds behooren tot een bepaalden tijd, zijn geschreven door menschen, die geheel anders zouden geschreven hebben, indien zij tot een geheel ander tijdvak, of tot een geheel anderen kring behoord hadden. Men ma

hunne historische omgeving, de historische lijst, waarin zij vervat zijn, niet voorbijzien. Eerst door de historische interpretatie leert men dan ook de Schriften des N. V., in haar geheel beschouwd, waarlijk begrijpen. Door haar wordt men ook in staat gesteld, om een onderscheid te maken tusschen hetgeen in de voorstelling der schrijvers of sprekers slechts tot den tijdelijken vorm behoort en hetgeen werkelijk voor hun gevoelen, hunne overtuiging, hunne leer moet gehouden worden. Zooals het licht goed op een schilderstuk moet vallen, indien men het juist zal kunnen beoordeelen, zoo moet ook door de zuiver historische behandeling het licht goed op een geschrift, alzoo ook op de Schriften des N. V. vallen, indien er niet allerlei misverstand plaats zal vinden.

Aanm. 1. Il faut juger les écrits d'après leur date. Dit geldt ook van de Schriften des N. V. Lezen wij de brieven van Paulus, alsof hij een geboren christen uit de negentiende eeuw was, en zij ons uit Arnhem of Stokholm geschreven waren, wij doen hém grootelijks onrecht en berooven óns van het genot en het voordeel, dat het begrijpen van dezen grooten Apostel ons geven kan. Een brief van Paulus wil gelezen zijn, als was men al lezende in Azië of Griekenland, en wel in de eerste eeuw onzer jaartelling; in één woord, als een brief van Paulus, niet geschreven aan ons, maar aan christenen uit de eerste eeuw in Galatië, te Korinthe, te Rome, of voor wie die brief bestemd was. Men verplaatse zich dus in de omgeving, in de atmosfeer én van den schrijver én van de lezers. Zoo ook bij de Evangeliën, die zoo rijk zijn aan allerlei tafreelen uit het leven in het Oosten, in Palestina. (Vgl. hierbij K. Furrer, *Die Bedeutung der bibl. Geographie für die bibl. Exegese.* Zürich, 1870.)

Aanm. 2. Van groot belang is het, een onderscheid te maken tusschen het tijdelijke of plaatselijke in de leer van Jezus of de Apostelen, en het blijvende of voor alle tijden geldende daarin. Sommige uitdrukkingen of gezegden zijn toch niet optevatten als

bestemd voor ieder zonder onderscheid; zijn in een vorm vervat, die weder anders zou zijn, indien zij op een anderen tijd in eene andere omgeving uitgesproken, of voor andere hoorders bestemd waren geweest. Wij kunnen niet anders dan onderstellen, dat zoowel Jezus, als de schrijvers van de Schriften des N. V. (wij behoeven niet te zeggen: zich geschikt, maar) zich uitgedrukt hebben naar de gewoonte of het gebruik en in de vormen van hunnen tijd, om begrepen te kunnen worden door hen, voor wie hunne woorden allereerst bestemd waren. Daarom moeten wij ook die vormen kennen, om hunne woorden te kunnen verklaren, en om voorts uit den tijdelijken vorm de voor alle tijden geldende gedachte te kunnen ontwikkelen.

Aanm. 3. Naarmate de historische interpretatie meer onmisbaar geacht moet worden voor de juiste verklaring van de Schriften des N. V., is het gebrek aan historische kennis van den tijd, waaruit zij afkomstig zijn, bij den exegeet van die schriften er eene des te grootere ramp voor. Dan ontkomen zij toch het gevaar niet van zich allerlei leeringen en bedoelingen toegedicht te zien, waaraan de schrijvers niet gedacht hebben, gelijk de exegeet, die een vreemdeling is in den tijd, waaruit die schriften afkomstig zijn, ook groote overeenkomst heeft bijv. met iemand, die ons door een geologisch museum zal rondleiden, om de daar bijeengebrachte voorwerpen te verklaren, maar die in zijne geologische kennis ongeveer een duizend jaren ten achter is.

De dogmatische verklaring.

§ 40. Is alles grammatisch en historisch goed verklaard, daarmede heeft de exegeet in sommige gevallen zijne taak nog niet volbracht. Hij moet de zaak, waarover gesproken wordt, de gedachte, die in de woorden uitgedrukt is, de leer, die wij verkondigd vinden, zelve ontwikkelen en wel in verband met het geheele leerbegrip of leerstelsel (voor zoover daarvan sprake kan zijn) des schrijvers of sprekers. De uitlegger moet de plaats of rede, welke hij behandelt, in verband beschouwen met

het dogma (om het zoo uittedrukken) van hem, wiens woorden hij daar voor zich heeft, om aantetoonen, hoe zij in het geheel der gedachten, der overtuigingen, der leer en prediking van den spreker of schrijver passen. Zoo kan tevens blijken, of men al dan niet in de woorden, die men behandelde, iets heterogeens ingebracht en er iets vreemdsoortigs aan opgedrongen heeft. Is deze (dogmatische) verklaring gegeven, dan heeft men het einde van het exegetisch onderzoek bereikt.

Aanm. 1. Willen sommigen aan de logische verklaring opgedragen zien: de verklaring van het geschrevene of gesprokene uit de geheele gedachtenreeks, van welke het een deel uitmaakt, en de aanwijzing van de plaats, die het daarin inneemt, van het organisch verband, waarin het daarmede staat; men kan bezwaarlijk ontkennen, dat, voor zoover daarbij het naaste verband of de zamenhang met het onmiddellijk voorgaande of volgende in aanmerking komt, men het gebied der grammatische interpretatie betreedt. Voor zoover men de van elders bekende denk- en zienswijze van den schrijver of spreker te hulp roept, is men op het gebied der historische interpretatie. Hetgeen overblijft kan gevoeglijk de dogmatische interpretatie genoemd worden. Zij, die de logische interpretatie afzonderlijk behandelen, zullen ook gereedelijk toestemmen, dat zij bezwaarlijk geheel afzonderlijk behandeld kan worden, en haar ook liefst met de psychologische vereenigen.

Aanm. 2. Wenschen de voorstanders van de theologische verklaringswijze, dat men de bijzondere plantsen en gezegden in verband met het organisme van de geheele Schrift des N. V. zal beschouwen, zij hebben het recht aan hunne zijde, voor zoover zij verlangen, dat men de bijzondere plaatsen en gezegden niet isoleere van het geheel, waartoe zij behooren. Het deel moet in verband beschouwd worden met het geheel. Minder juist is alleen, dat zij het geheele N. T. noemen in plaats van den schrijver of spreker, die hier alleen in aanmerking kan komen. De exegeet behoeft toch niet, om een Paulinischen brief goed te verklaren, aantetoonen, hoe het daarin geleerde zamenstemt met

het leerbegrip bijv. van Petrus of Johannnes. Dit is op zijne plaats in de vergelijkende Bijbelsche (Nieuw-Testamentische) Theologie.

§ 41. Van de dogmatische verklaring mag gezegd worden, dat zij eigenlijk eerst in waarheid voltooit wat de grammatische en historische interpretatie aanving en voortging te doen. Allerlei woorden, uitdrukkingen, gezegden, leeringen in de Schriften des N. V. kunnen niet anders op voldoende wijze verklaard worden, dan in verband met de geheele dogmatische beschouwing van den schrijver of spreker, niet anders dan in het licht van zijne geheele denk- en zienswijze. Zoo wordt men eerst werkelijk in staat gesteld, naar de „analogia doctrinae” van hem, wiens woorden men voor zich heeft, te verklaren. Is deze verklaring goed geleverd, dan is de oorspronkelijke bedoeling van het geschrevene ook tot evidentie gebracht en heeft men in de klaarheid der uitlegging het bewijs harer juistheid gegeven.

Aanm. 1. Van hoe groot belang de dogmatische verklaring is, blijkt telkens, als men met woorden, gezegden, uitspraken enz. te doen heeft, die niet volkomen juist begrepen kunnen worden, als men niet in de geheele denk- en zienswijze van den spreker of schrijver ingewijd is. Zonder de dogmatische verklaring gaat er geen genoegzaam licht op bijv. over de woorden *ἀναστάσις*, *ἀποκάλυψις* en *φανέρωσις*, *δικαιοσύνη*, *ζωὴ αἰώνιος*, *θάνατος*, *ἱλασμός*, *καταλλαγή*, *κόσμος*, *μετανοεῖν* en *μετανοία*, benevens *ἐπιστρέφειν* en *ἐπιστροφή*, *νόμος*, *πιστεύειν* en *πίστις*, *πνεῦμα*, *σάρξ*, *σωτηρία* en vele andere; over plaatsen als Rom. 3 : 20 enz.; 4 : 25; 5 : 12 enz.; 6 : 10; 7 : 14 enz. (vgl. 6 : 14 vlg. en 8 : 2 vlg. met Gal. 5 : 17 vlg.), over hetgeen in het algemeen betrekking heeft op de leer van de zonde, de verlossing, de heiliging, op de leer van den kruisdood en de opstanding van Jezus, van het geloof in Hem, van de rechtvaardiging door het geloof, enz. Er zijn zeker vele plaatsen, waar van dogmatische

verklaring geen spraak behoeft te zijn. Maar wat tot het z. g. didaktische behoort, dit kan die verklaring niet ontberen. Zoo heeft men haar noodig bij de uiteenzetting van het onderscheid tusschen 1 Kor. 15 : 3 (vgl. Rom 4 : 25 en Gal. 1 : 4), waar Jezus gezegd wordt voor „onze zonden" gestorven te zijn, en Rom 6 : 10, waar hij gezegd wordt „der zonde" gestorven te zijn (vgl. boven blz. 68). Zoo is er ook grondige kennis van het Paulinisch leerbegrip noodig, om 1 Kor. 12 : 3 goed te verklaren, bij welke plaats men niet vergeten mag, dat men volgens Paulus den Heiligen Geest niet vóór, maar dóór het geloof in Christus ontvangt (Gal. 3 : 2, 5, 14; Ef. 1 : 13, in overeenstemming met Joh. 7 : 38, 39; Hand. 2 : 38; 5 : 32). Zoo ook ter verklaring van Rom. 6 : 10 (Christus „der zonde gestorven"), over welk gezegde wij door Gal. 4 : 4 en 1 Kor 15 : 56 licht zien opgaan. Evenzoo, als men Paulus Rom. 6 : 3—6, Gal. 3 : 27 over den doop hoort spreken en uit hetgeen hij daar zegt meent te mogen opmaken, dat hij aan den doop eene magische kracht, eenen magischen invloed toeschrijft, alsof men gedoopt zijnde eo ipso, één met Christus. door den Heiligen Geest vernieuwd was. Eene nauwkeurige kennis van het Paulinisch leerbegrip doet zien, dat Paulus het geloof in Christus (Kol. 2 : 11, 21 „door het geloof") en niets anders dan het geloof als den weg of het middel predikte, om één met Christus te worden en de gave des Heiligen Geestes te ontvangen. Had de Apostel zulk eene kracht aan den doop toegeschreven, dat men er werkelijk door vereenigd werd met Christus en er den H. Geest door ontving, hij zou wel meer waarde gehecht hebben aan het toedienen van den doop, dan hij volgens 1 Kor. 1 : 14—17 er aan gehecht heeft. (Tit. 3 : 5 „bad der wedergeboorte en der vernieuwing des Heiligen Geestes", zijn de genitivi „der wedergeboorte en vernieuwing" genitivi appositionis, zooals er Eph. 6 : 14—17[a] en elders niet weinige voorkomen, m. a. w. de wedergeboorte en vernieuwing door den Heiligen Geest wordt vergeleken met een bad.)

Aanm. 2. De dogmatische verklaring onderstelt grondige kennis van de Bijbelsche (Nieuw-Testamentische) Theologie in het algemeen, van het leerbegrip of de leer des spr. of schr. in het bijzonder. Deze kennis is natuurlijk niet anders te verkrijgen, dan door grondige studie van de Schriften des N. V., waarbij men aanhoudend als exegeet moet werkzaam zijn. Eene juiste dog-

matische interpretatie is alzoo slechts van hem te verwachten, die aan de verklaring van het N. T. mede zijne beste krachten gewijd heeft.

§ 42. Door middel van de grammatische, historische en dogmatische verklaring, die altijd zooveel het noodig is vereenigd moeten worden, zal men in den regel tot de juiste verklaring van het geschrevene kunnen komen, tenzij de overgeleverde tekst ons de oorspronkelijke gedachte des schrijvers niet of niet genoeg doet kennen. Nu meene echter niemand, dat reeds de kennis van de voorschriften der Hermeneutiek iemand tot een in elk opzicht bekwaam en geoefend exegeet van de Schriften des N. V. maakt. Hoe onmisbaar die kennis ook moge zijn, zonder welke het N. T. een gesloten boek zou blijven, er is oefening noodig, oefening in het uitleggen en verklaren van allerlei geschriften, bepaald uit den ouden tijd, vooral aanhoudende studie zoowel van grieksche schrijvers, als inzonderheid ook van het O. T., en allermeest natuurlijk van de Schriften des N. V. zelve. Zij moeten met de grootste nauwkeurigheid telkens op nieuw geregeld gelezen worden, telkens zooveel mogelijk, alsof men ze voor het eerst las, en terwijl men zich ook geheel op het standpunt der eerste lezers plaatst, die de schrijver of spreker geacht moet worden in het oog gehad te hebben. Eerst nadat men zich zelf goed met den schrijver en diens geschrift bekend heeft gemaakt, raadplege men hetgeen anderen tot uitlegging en verklaring aangebracht hebben. Gevoel van behoefte aan hulp mag tot commentaren de toevlucht doen nemen; maar niet, voordat men zelf heeft gedaan wat men kon.

Aanm. 1. Dat behalve de studie van de grieksche letterkunde

(vgl. H. G. Hölemann, *Comm. de interpretatione sacra cum profana feliciter coniungenda.* Lips. 1832.) vooral het bestudeeren van de Schriften des O. V. onbeschrijfelijk groote diensten voor de verklaring van die des N. V. bewijst, is even begrijpelijk, als boven alle bedenking verheven. Verwaarloos het O. T. en gij zijt bij de exegese van het N. T. op menig punt in volslagen duisternis. Denk bijv. aan de uitdrukkingen *βασιλεία τῶν οὐρανῶν*, *ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ*, *ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου*, *ἡ γεέννα*, *ἡ κάμινος τοῦ πυρός*, *ἱλασμός* en *ἱλαστήριον*, en zooveel, dat op de offers en den tempel en de Messiasverwachting der Joden ten tijde van Jezus enz. enz. betrekking heeft. Bij de voorstellingen van hen, die in de Evangeliën sprekende optreden, bij de leer van Jezus, bij de brieven en de Apokalypse, telkens moet het O. T. onze *ἐξηγητής* zijn.

Aanm. 2. Bijna onoverzienbaar is de menigte van commentaren uit vroegeren en lateren tijd op de Schriften des N. V., gelijk ook van verhandelingen, opstellen enz. over grootere of kleinere gedeelten van die Schriften. Deze laatsten worden grootendeels in vele commentaren vermeld, en wat de literatuur van de commentaren aangaat, vgl. men G. B. Winer, *Handb. der theol. Literatur (hauptsächlich der protestantischen)*, 1838. I. 234—279. 1s Ergänzungsheft (1842) bl. 38 enz. Hagenbach, *Encycl.* bl. 190—199. J. E. Volbeding, *Index Dissert. Programm. et Libellorum, quibus singuli Historiae N. T. etc. loci illustrantur*, Lips. 1849. *Corpus Dissert. Theol. s. Catal. Comment. — ad exegeticam — ac reliquas disciplinas Theol. spectantium, quae in uberrima collect. Weigeliana Lips. prostant.* (Praefatus est O. Fiebig.) 1847. De meeste commentaren enz. vindt men ook vermeld in het *Kurzgef. Exeg. Handb.* van de Wette en in het *Theol.-homil. Bibelwerk* van J. P. Lange, de meeste commentatoren ook genoemd in Meyers *Kritisch exegetisches Handbuch.*

Wat nu het gebruik van de door anderen gegeven verklaringen aangaat, men late niet na, de beste commentaren enz. te vergelijken, om alzoo ook partij te kunnen trekken van hetgeen anderen goeds geleverd hebben. Maar men beginne er niet mede. Men beproeve in den regel eerst zelf geheel natuurlijk, eenvoudig en ongedwongen, zijne krachten. (Quemadmodum vina, quae sub primam calcationem molliter defluunt, sunt suaviora, quam quae a torculari exprimuntur, quoniam haec ex acino et cute uvae aliquid sapiant, similiter salubres admodum et suaves sunt doc-

trinae, quae ex scripturis leniter expressis emanant, enz. Baco Verul.) Men zie, hoever men zonder vreemde hulp kan komen. Men blijve zoolang mogelijk onder den verschen en onvervalschten indruk van de Schriften des N. V., late ze zelve voor zich spreken, dulde niet, dat de woorden reeds terstond door een ander onderschept worden, zoodat men ze als door een gekleurd glas ziet. Heeft men zelf gedaan wat men kon, dan raadplege men anderen, om het door hen geleverde met een oordeel des onderscheids onpartijdig te toetsen en dankbaar te gebruiken. Iets anders is het echter, goed geschreven exegetische opstellen of commentaren te lezen, om te zien, hoe bekwame exegeten, meesters in het vak, bij de verklaring van het N. T. te werk zijn gegaan. Dit laatste is zeer aantebevelen, daar het gelijk staat met het bestudeeren van de meesterwerken der kunst door den eerstbeginnenden kunstenaar.

De Vertaling.

§ 43. Nadat het exegetisch onderzoek ten einde is gebracht en men al het mogelijke heeft gedaan tot uitlegging en verklaring van den griekschen tekst, kan men overgaan tot de vertaling. Bij dezen menigmaal zeer moeilijken arbeid heeft men met veel omzichtigheid te werk te gaan. De meeste, zoo niet alle, talen hebben te veel eigenaardigs, om zich gemakkelijk tot eene letterlijke overzetting te leenen. Wat het vertalen uit het grieksch in eene van onze westersche, bijv. de fransche, duitsche, hollandsche, engelsche aangaat, hierbij valt spoedig in het oog, dat er zelden aan eene letterlijke overzetting valt te denken. Deze is dan ook niet volstrekt noodig, om aan het doel te beantwoorden. Hoofdzaak is, dat in de overzetting en in het oorspronkelijke hetzelfde wordt gezegd, wat de gedachten en zaken aangaat. Daarbij heeft de vertaler zich echter zooveel mogelijk aan den

oorspronkelijken vorm aantesluiten. Bij het syntaktische moet hij de regelen volgen der taal, waarin hij overzet. Het spraakgebruik van deze taal moet hij evenzeer eerbiedigen. Hij is alzoo aan de eene zijde gebonden door het oorspronkelijke, aan de andere zijde door de taal, waarin hij het heeft overtebrengen. Om hierin goed te slagen behoort hij grondig bekend te zijn met de beide talen, en goed te verstaan hetgeen hij uit het oorspronkelijke moet overbrengen. Daarom behoort men ook niet tot de vertaling overtegaan, voordat men het werk van den uitlegger heeft ten einde gebracht. Is er bijna niets te verklaren, is de zin zoo duidelijk, dat bijna geen opheldering noodig is, dan volge de vertaling terstond.

Aanm. 1. Het vertalen zoowel in het algemeen, als van de Schriften des N. V. in het bijzonder, is geenszins voor ieders zaak te houden. Men kan zelfs zeer groote verdiensten hebben als uitlegger van de Schriften des N. V., en toch niet bijzonder geschikt zijn tot het onberispelijk overzetten van die Schriften. Men moet hiertoe toch zijne moedertaal goed kennen, in het algemeen verstand hebben van den genius der taal. Het is niet genoeg, dat men zich van alle z. g. vreemde woorden onthoudt, dat men toont purist te zijn. Men moet in den geest der taal ingedrongen, niet slechts taalkundige, maar ook taalkenner zijn. Hier mag het woord van Vinet (*Homil.* bl. 121) herinnerd worden: Pour ne pas errer sur le sens que nous appelons extérieur, il faut avoir une idée précise de la langue des auteurs, je veux dire de la valeur des signes et des formes de cette langue, comparés aux formes et aux signes correspondants de notre propre langue. En d'autres termes, il faut savoir à quel tax il faut prendre les mots principaux, qui reviennent le plus souvent et entrent dans les passages les plus importants.

Aanm. 2. Dat geen geschriften zoo dikwijls, in zoovele talen, overgezet zijn als de Schriften des N. V., is bekend. Hoogst belangrijk is hetgeen men dienaangaande vindt in Reuss, *Die*

Geschichte der Heiligen Schr. N. Testaments, 4es Buch, *Geschichte der Uebersetzungen.* § 421. enz. Over de vertalingen uit den nieuweren tijd § 468—500. Een overzicht van de meeste nieuwere overzettingen der H. Schriften, of van een gedeelte daarvan, ten behoeve ook der Uitbreiding van het Christendom onder niet-christelijke volken, vindt men in het jaarlijks te Londen uitkomend *Report of the British and Foreign Bible Society.* Zeer verdienstelijk is nog altijd de Statenoverzetting van de Heilige Schriften des N. V. in onze taal te noemen, niet minder in vele opzichten de holl. vertalling van „Al de boeken des Nieuwen Verbonds” (met aanteekeningen) van Dr. G. Vissering, 1854, 2e uitg. 1860, alsmede de nieuwe vertaling van het N. T., van wege de Algemeene Synode der Nederl. Herv. Kerk vervaardigd, 1868.

Aanm. 3. Op vele plaatsen kan men tot de vertaling overgaan, al kan het oorspronkelijke nog niet op voldoende wijze verklaard worden. Men brenge dan de duisternis van het oorspronkelijke over in de vertaling. Waarom zou men bijv. 1 Kor. 15 : 29 of Gal. 3 : 20 niet kunnen overzetten, al is het niet duidelijk wat er eigenlijk bedoeld is? Zoo ook, al bestaat er groot verschil van gevoelen over de verklaring der woorden, indien er geen verschil over hunne beteekenis bestaat. Men denke aan Matth. 16 : 18; 26 : 26—28 en dergelijke. Een ander geval is het echter, wanneer men door letterlijk te vertalen de onzekerheid wegneemt, die in het oorspronkelijke aanwezig is, zooals bij de uitdrukking πίστις Ἰησοῦ Χριστοῦ, Rom. 3 : 22, e. a. pl., waar de vertaling „geloof van Jezus Christus” partij kiest tegen de verklaring, volgens welke aan „geloof in Jezus Christus” gedacht moet worden. — Wat de accentuatie en interpunctie enz. betreft, daaromtrent moet men tot zekerheid voor zichzelven gekomen zijn. Hoe zal men anders bijv. Rom. 8 : 33 enz. of 9 : 5 vertalen? Dit niet alleen, maar men moet ook, waar de woorden op zichzelven beschouwd in meer dan éénen zin kunnen opgevat worden, tot zekerheid zijn gekomen aangaande de beteekenis, die zij op de te vertalen plaats hebben. Zoo is bijv. aan geen overzetting van Joh. 1 : 18, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τ. π. te denken, zoolang men zelf niet weet, of die woorden betrekking hebben op het vóórbestaan van den Zoon van God, dan wel op de verhooging in heerlijkheid (of volgens anderen op het doorgaand „zijn” bij den Vader, ook tijdens zijne vernedering op aarde) van den

Heer Jezus Christus; of men derhalve moet vertalen: „die .. was", of: „die .. is." Zoo is Hand. 1:8 niet te vertalen, zoolang men niet heeft uitgemaakt, of de genitivus ἐπελθόντος — πνεύματος van δύναμις afhangt, dan wel een genit. absolutus is; noch ook Hand. 26:28, 29, zoolang men niet weet, of ἐν ὀλίγῳ daar „met weinige woorden", of „in korten tijd", of „bijna" beteekent, waarnaar dan ook de beteekenis van ἐν μεγάλῳ (niet ἐν πόλλῳ) moet bepaald worden. Hetzelfde geldt van plaatsen, waar βαπτίζω voorkomt met de prop. εἰς, en het de vraag is, of er gedacht moet worden aan „doopen tot", dan wel aan „indompelen in". Vgl. Matth. 28:19, Rom. 6:3, Gal. 3:27 en vele andere plaatsen. — Moeilijker wordt de zaak, als de taal der overzetting zich eigenlijk niet leent tot eene woordelijke vertaling, zooals, wegens de consecutio temporum, bij Joh. 8:58 (ἐγὼ εἰμί), of bij Matth. 6:12, ὀφειλήματα, „schulden", dat in het nederlandsch (zooals in het hoogduitsch) alleen aan geldschulden doet denken, daar van „schuld" in zedelijken zin geen meervoud bestaat. — Van een anderen aard is weder de moeilijkheid, wanneer men door eene volkomen juiste vertaling in strijd geraakt met een traditioneele opvatting en geliefdkoosde voorstelling, die men zelf ook te lief heeft, dan dat men haar gemakkelijk zou kunnen prijs geven. Men denke aan het zesde kruiswoord, Joh. 19:30, τετέλεσται, dat doorgaans vertaald wordt, alsof er stond: τετελείωται (het is volbracht = ik heb alles volbracht), terwijl het beteekent: het is geeindigd, „het is gedaan." (Jezus denkt aan een feit, niet aan eene daad. Wij zullen hierbij wel niet behoeven te doen opmerken, dat het niet de vraag is, of Jezus, stervende, werkelijk alles volbracht had, dat Hem door den Vader te volbrengen gegeven was; maar of het woord τετέλεσται beteekent: het is (door mij) volbracht.) — Pijnigend wordt de positie van den vertaler bij plaatsen als 1 Kor. 15:1, 2 — en bijna om wanhopig te worden daar, waar men zeggen moet: dat is grammaticaal onverstaanbaar! Wie denkt hierbij niet bijv. aan Openb. 12:7?

§ 44. De vertaling van de Schriften des N. V. behoort, even als die van elk geschrift, getrouw en duidelijk te zijn, getrouw, zoodat zij niet minder, niet meer, niet

iets anders dan het oorspronkelijke zegt; duidelijk, zoo dat zij noch tegen de woordschikking, noch tegen de beteekenis der woorden, noch tegen het spraakgebruik zondigt. Zeer juist heeft men gezegd, dat zij niet een daguerréotype van den oorspronkelijken tekst zijn mag, maar een sprekend gelijkend portret daarvan zijn moet. De vertaler heeft zich den eisch te stellen, door Erasmus te recht ook aan eene omschrijving (paraphrase) gedaan: hetgeen in het oorspronkelijke uitgedrukt is zóó anders zeggen, dat gij toch niet iets anders zegt (sic aliter dicere, ut non dicas alia). Niet omschrijven, niet verklaren, maar zoo het oorspronkelijke in de andere taal reproduceeren, dat zij het geheel reflecteert, dit heeft de overzetter te doen.

Aanm. 1. Uitvoeriger is door mij over dit onderwerp gehandeld in een opstel, onder den titel van „Gedachten over eene nieuwe Nederduitsche Vertaling van het N. T." in de *Jaarb. voor Wet Theol.* X. 1852. bl. 743 enz. Vgl. ook D. Harting, „over de verklarende tusschenvoegsels in de Statenvertaling des Bijbels", *Jaarb. v. Wet. Theol.* V. 1847. bl. 607 enz. Zie ook: W. A. van Hengel, *Proeve van grondslagen* enz. 1852, en *Het wenschelijke eener nieuwe Nederd. Vertaling van den Bijbel in het algemeen en van het N. T. in het bijzonder*, 1855; I. da Costa, *Bedenkingen tegen het Synodale plan eener nieuwe Nederd. Bijbelvert. van het N. T.* 1855.

Aanm. 2. Te recht herinnert Vinet (t. a. p. bl. 121): „Ce n'est pas au traducteur à expliquer ou à commenter. Il doit rendre les expressions de l'original, et en conserver, sans s'embarrasser des conséquences, les duretés, les obscurités, le caractère paradoxal; il ne doit pas reculer devant des métaphores qui sembleront étranges parce qu'elles sont étrangères." Dit moet echter niet toegepast worden op zulke eigenaardigheden van het oorspronkelijke, die zich niet in de overzetting laten overbrengen, zonder dat er groot misverstand door ontstaat ten gevolge van het verschillend karakter der beide talen. Men denke bijv. aan 1 Joh. 2:22. Een ander geval is het met plaatsen, als Luk.

:64, waarop Vinets woord geheel van toepassing is (Vlg. hierbij oven bl. 74.)

Aanm. 3. Bij de vertaling van het Nieuwe Testament mag ooral ook wel herinnerd worden, dat zij zooveel mogelijk zich-elve gelijk behoort te blijven; dat hetzelfde woord of dezelfde orm van uitdrukking niet nú eens zóó, dan weder eens anders vergezet worde, tenzij onwederlegbaar blijkt te zijn, dat werkelijk net datzelfde woord of met dienzelfde vorm van uitdrukking niet veral hetzelfde bedoeld is. Dat alle overzetters dit altijd in het og hebben gehouden, zouden wij niet durven verzekeren. Men vergelijke bijv. eens Hand. 3:19, μετανοήσατε οὖν καὶ ἐπιστρέψατε, waar ἐπιστρέψατε menigen overzetter heeft verhinderd, μετανοήσατε te vertalen, zooals hij het (maar niet juist) op de andere plaatsen in het N. T. gewoon was te doen. Waarom μετανοήσατε niet overal zóó vertaald, als het ook Hand. 3:19 behoort vertaald te worden, en alzoo gezorgd, dat het nimmer met ἐπιστρέψατε verward worde? Waarom niet overal in het N. T. het onderscheid tusschen μετανοεῖν en ἐπιστρέφειν in het oog gehouden en in de overzetting uitgedrukt? Waarom niet vermeden wat sommige vertalingen te zien geven, dat μετανοεῖν, bijv. Matth. 3:2, Hand. 2:38 en op vele andere plaatsen, met hetzelfde woord („zich bekeeren") wordt overgezet als ἐπιστρέφειν, bijv. Matth. 13:15, Hand. 9:35 en elders, terwijl toch μετανοεῖν vertaald moet worden door „van zin veranderen" of iets dergelijks? Hand. 3:19 geeft hier een beslissenden wenk. Hetzelfde geldt van de overzetting van μετάνοια en ἐπιστροφή, dat de meeste overzettingen evenmin onderscheiden. — „Zooveel mogelijk" blijft echter de onmisbare beperking. Ἀπόστολος overal óf door apostel óf door gezant of zendeling willen vertalen, dit leidt tot misverstand. Hetzelfde houde men in het oog met betrekking tot het onvertaald laten van sommige woorden. Ἀπόστολος staat hier bijv. niet met μαθητής gelijk. Wij kunnen in onze Nederlandsche overzetting het woord „discipelen" wel missen, maar moeten hier en daar „Apostelen" behouden. Het is en blijft getrouw, ja, maar ook duidelijk, en niet minder: duidelijk, zonder twijfel, maar ook getrouw!

§ 45. Eene geheel en al onverbeterlijke vertaling van de Schriften des N. V. zouden wij eerst dan kunnen be-

zitten, wanneer er niets meer te doen was voor de uitlegging en verklaring van die Schriften, ten minste voor zoover de uitlegging en verklaring invloed op de vertaling uitoefenen. Zoolang dat echter nog niet het geval is, moet de deur steeds opengehouden worden voor eene herziening van elke vertaling, te meer, daar men ook bij de vaststelling van den echten griekschen tekst, al gaat dit werk voorspoedig voort, nog niet het laatste alles afdoende en allen bevredigende woord heeft gesproken. Had men eene vertaling van de Schriften des N. V., die het oorspronkelijke volkomen juist teruggaf, men zou bij de verklaring kunnen uitgaan van die overzetting. Nu men echter zoover nog niet gevorderd is, blijft het de plicht van elken uitlegger, telkens tot het oorspronkelijk grieksch terugtegaan, en ook nooit in eenige exegetische questie uitspraak te doen, zonder het zeer nauwlettend geraadpleegd te hebben.

Aanm. 1. Dat de Nederlandsche Statenvertaling van het N. T. niet aan alle behoeften van onzen tijd voldoet, hoe voortreffelijk zij ook voor haren tijd zijn mocht, is algemeen toegestemd. (Vgl. over de geschiedenis der Statenvertaling J. Heringa, *Bijzonderheden betreffende de vervaardiging van de gewone Nederl. Bijbelvert.*, in Kist en Royaards, *Archief voor Kerkel. Gesch.* V. 64 enz. en zijne *Disputatio de Lud. Casp. Valckenaerii sententia* enz., in het 6e Dl. der Lat. Verh. van de 3e Cl. v. h. K. Ned. Inst. 1835. Bij de Statenoverzetting lag de tekst van Beza uit de 4e uitg. (1589) ten grondslag. Deze tekst is hoofdzakelijk de tekst der 4e uitg. van R. Stephanus (1551). Vgl. hierover Reuss, *Bibliotheca N. T. Graeci*, p. 84—89.) Zie van Hengel, *Het wenschelijke* enz. Harting, *over de verklarende tusschenvoegsels* enz., Vissering, *Welke zijn de gebreken der dusgenaamde Statenvert. van de Schr. des N. T.* in *Jaarb. v. Wet. Theol.* X. bl. 258 enz. 411 enz. Dat wij echter na het door Dr. Vissering geleverde, en nadat de van wege de Synode der Ned. Herv. Kerk vervaardigde vertaling in het licht ver-

schenen is, niet meer aan verbeteringen in de overzetting van het N. T. in de Nederlandsche taal zouden behoeven te denken, zal door deskundigen niet beweerd worden.

Aanm. 2. Bij de z. g. populaire Schriftverklaring, d. i. verklaring van de H. Schriften ten behoeve van hen, die ze niet in het grieksch kunnen lezen, kan men het grieksch zeker voor hén niet ten grondslag leggen, maar moet men het toch wél doen bij de voorbereiding voor zichzelven. Ieder, die als exegeet voor het volk optreedt, behoort het altijd te doen. Die het niet kan doen is slechts tot op zekere hoogte bevoegd, om als zelfstandig uitlegger van de H. Schriften des N. V. zich te laten hooren. Hij moet zich dikwijls vergenoegen met alleen te refereeren wat anderen hebben gezegd. Eene uitzondering maken die plaatsen en zaken, waarbij de kennis van het grieksch geen beslissenden invloed uitoefent. Maar om dit altijd juist te kunnen weten, moet men toch een bijzonder goed ontwikkeld gemeente-lid zijn. Is men dit, dan kan men, na de altijd onmisbare voorbereiding en met de altijd volstrekt onmisbare kundigheden, somtijds niet zonder vrucht en niet zonder zegen voor minder ontwikkelden de handen aan het moeielijk werk der (gédeeltelijke) verklaring van het N. T. slaan. Ieder raadplege hier conscientieus zijne krachten.

§ 46. Wat den vorm aangaat, waarin de slotsom van het exegetisch onderzoek moet meêgedeeld worden, deze behoort berekend te zijn naar de behoefte van hen, voor wie de verklaring wordt gegeven, en naar het bepaalde doel, waarmede men als uitlegger optreedt. Wij kunnen hier denken aan de mondelijke en de schriftelijke verklaring, aan die voor geleerden en voor minder ontwikkelden, of voor een gemengd publiek; aan die, waarbij het alleen te doen is om den schrijver te verstaan, of ook om van het verklaarde partij te trekken voor het leven. Men kan zich vergenoegen met eene vertaling en omschrijving (paraphrase) met bijvoeging van korte aanmerkingen, of ook eene doorloopende verklaring willen

geven, waarin woorden en zaken beide grondig en uitvoerig behandeld worden, zooals in een goeden commentarius perpetuus gewoonlijk geschiedt. Van hoog belang blijven bij voortduring afzonderlijke opstellen en verhandelingen over woorden en zegswijzen, of over bepaalde zinsneden en afdeelingen, vooral wanneer daarbij, voorzoover het nog noodig is, de exegetische bezwaren uitvoerig besproken worden. Bijna nooit kan men deze laatste toch in een commentaar zoo volledig behandelen, dat men aan alle bijzondere questien behoorlijk recht laat wedervaren.

Aanm. Verg. hierbij Lutz, *Bibl. Herm.* § 11. Landerer, Art. *Hermeneutik*, in Herzogs *Real-Encycl.*

§ 47. De resultaten der exegese van het N. T. worden verwerkt óf voor de Geschiedenis van den oorsprong des Christendoms (Leven van Jezus, der Apostelen enz.), óf voor de Nieuw-Testamentische Theologie (Leerbegrip van Jezus, Paulus, Petrus, Johannes enz.). De geloofwaardigheid van het historisch gedeelte wordt door de historische kritiek onderzocht. De waarheid van het leerstellig gedeelte te onderzoeken is de taak der kritische Dogmatiek. De verdediging van het door ons geloofwaardig bevondene en als waarheid erkende blijft toevertrouwd aan de Apologie des Christendoms. Tot geene van deze wetenschappen of werkzaamheden heeft men den toegang, dan door de exegese. Met het oog op haar zal men steeds de volstrekte onmisbaarheid moeten erkennen eener geheel onafhankelijke, werkelijk onpartijdige, zuiver rationeele, door de exegetische resultaten gerechtvaardigde, Hermeneutiek.

DATE DUE

I[redacted]			
3[redacted]92			

DEMCO 38-297

BS476 .D64
Hermeneutiek voor de schriften des
Princeton Theological Seminary–Speer Library
1 1012 00049 5566